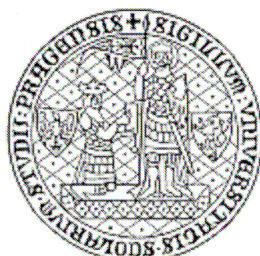

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze

Ústav českých dějin

Bakalářská práce

Václav Holas

„ ...Nun regnet es Broschüren.“ Strategie propagandy Rakouského císařství za války 1809

„ ...Nun regnet es Broschüren.“ Propaganda strategy of Austrian Empire during the war 1809

Poděkování

Velice rád bych na tomto místě poděkoval vedoucí své bakalářské práce paní doc. Mgr. Daniele Tinkové Ph.D. za laskavé vedení a trpělivost, s jakou mi pomohla cennými náměty, radami a připomínkami. Rád bych též poděkoval všem svým kolegům jejího semináře, v jehož tvůrčím prostředí mohla tato práce vzniknout. Velký dík patří i všem pracovníkům Národního archivu, Národní knihovny, Památníku národního písemnictví a knihovny Strahovského kláštera, kteří mi poskytli pomoc při bádání. Zvláštní dík patří mým rodičům a blízkým.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V dne

podpis

Anotace

Tato práce se zabývá rakouskou státní propagandou a jejím působením v zemích Koruny české v období let 1805 - 1809. Tehdejší rakouský státní patriotismus a nespokojenost s kontinentálním systémem byly vyjádřeny v rozsáhlé válečné propagační kampani, která se stala nejprve předzvěstí a později také průvodním jevem francouzsko-rakouského válečného konfliktu v roce 1809. Hlavním záměrem je pokus o rozbor této propagační kampaně představené na pozadí politicko-správních změn, které po bitvě u Slavkova provázely vznik rakouské státní zeměbrany. Studie nastiňuje genezi dobové propagandy a ideologie, kterou se ve veřejném prostoru autoprezentoval rakouský stát. Představena jsou média, prostředky a způsoby, jakými byla válečná ideologie v rámci soustátí šířena. Obsahová analýza propagačních zpráv se pak opírá o propagační materiál převážně českých autorů. Část práce se zabývá organizační strukturou kampaně a taktikami, které byly propagátory využívány k ovlivňování smýšlení publika. Zvláštní prostor je věnován snaze o pochopení úlohy českých vlastenců v rámci celostátní propagandy a významu kampaně pro další vývoj českého národního obrození. Závěrečné kapitoly pak přináší odpovědi na otázky recepce propagandy, tak jak ji mohly vnímat široké společenské vrstvy.

Klíčová slova: *Propaganda – válka 1805 a 1809 – napoleonské války – rakouské císařství – rakouská státní ideologie – české národní obrození*

Abstract

This work presents the Austrian state propaganda in the Czech lands in the background development of French-Austrian war, which culminated in 1809. The main intention is to try and analyze the performance of the anti-napoleonic campaign in the context of political-administrative changes accompanying the emergence Austrian state Landwehr after the battle of Austerlitz. The study also outlines the thematic definition of contemporary propaganda that has become a significant representation of the contemporary state ideology. There are also presents media, means and ways in which the war ideology was disseminated around the monarchy. Content analysis of the propaganda messages is based on material originating mostly from Czech authors. Part of the thesis deals with the organizational structure and the campaign tactics that were used by promoters to influence public opinion. A special space is devoted to the pursuit of understanding the role of Czech patriots in the state propaganda and the importance of propaganda campaign for further development of the Czech national

revival. The final chapter then provides answers to questions reception of propaganda, as it could be perceived broad social layers.

Key words: *Propaganda – war 1805 and 1809 – napoleonic wars – austrian empire – austrian state ideology – czech national revival*

Obsah

1. Úvod	9
1.1 Charakteristika tématu	9
1.2 Metoda a předmět bádání.....	10
1.3 Sekundární literatura a historiografie tématu.....	13
1.4 Prameny	18
2. Od Slavkova k zeměbraně	21
2.1 Rakousko na pokraji sil.....	21
2.2 Opovrhovat veřejným míněním je nebezpečné	23
2.3 Monarchii ať zachrání lid.....	25
2.4 Česká zeměbrana a dobrovolnické oddíly	28
3. Rakouská státní ideologie	33
3.1 Změny v rakouské státní ideologii v průběhu 18. Století	33
3.2 Znovuoživení a inovace ideologie doby předosvícenské	36
3.3 První muž nové rakouské státní idey: Joseph von Hormayr.....	39
4. Válečná propaganda v praxi	43
4.1 Témata a zaměření válečné propagandy	43
4.2 Prostředky propagandy: síla kolektivního prožitku	45
4.3 Divadlo.....	47
4.4 Písňe.....	49
4.5 Výtvarné umění.....	54
5. Organizace propagační činnosti v Čechách	57
5.1 Čeští vlastenci ve službách válečné propagandy	57
5.2 Poměr českých vlastenců k ústřední vládě	61
6. Strategie válečné propagace	66
6.1 Válečný charakter rakouské propagandy	66
6.2 Letáková válka a vládní pokusy o zeslabení účinku francouzské antipropagandy.....	67
6.3 Dezinformační techniky.....	70
6.4 Průběh tažení a amplitudy propagandy.....	74
7. Ohlasy propagandy	77
7.1 Reakce obyvatelstva na propagační kampaň	77
8. Závěr	81

9. Seznam pramenů a literatury	83
9.1 Tištěné prameny.....	83
9.2 Seznam použité literatury	85
10. Přílohy.....	87
10. 1 Textová příloha.....	87
10. 2 Obrazová příloha.....	93

Seznam zkratek

ČČH – Český časopis historický

č. j. – číslo jednací

ed. - editor

fasc. – fascikl

fol. - folio

KNA – knihovna národního archivu

KSK – knihovna Strahovského kláštera

NA – Národní archiv

nestr. - nestránkováno

PG – Prezidium gubernia

s. – strana

sv.–svazek

1. Úvod

1.1 Charakteristika tématu

Rozhodne-li se zájemce o problematiku dějin propagandy lépe poznat dobový kontext, ve kterém došlo k všeobecné modernizaci propagačních technik využívajících široké spektrum mediálních prostředků, je literaturou většinou odkazován k období spojenému s odkazem francouzské revoluce, ačkoliv mocní usilovali o dokonalejší zvládnutí mediální komunikace od samého rozbřesku novověku. S příchodem francouzské revoluce strany soupeřící v politickém boji plně poznaly, jak mocný vliv mohou mít tisková média a aktivní propagace na ovlivňování veřejného mínění.¹ Techniky propagace pak precizoval Napoleon Bonaparte, který v rámci státního aparátu jako první dokázal uplatnit nové metody jednání s masou a proměnil propagandu v účinnou součást výkonu moci.² Méně se již uvádí, že propagační kampaně obdobné té, která ovládla Francii, byly rozpoutány i ve státech Napoleonových protivníků. V Rakousku si státníci již záhy po rozšíření revoluce uvědomili, že bez kontinuální obhajoby vlastní politiky, nelze v zápase s protivníky hlásícími se k jejímu odkazu uspět.

Obyvatelstvo habsburské monarchie se zvýšenou státní aktivitou zaměřenou na ovlivňování veřejného mínění setkávalo minimálně od počátku 18. století. Stát byl stále častěji nucen se ve veřejném prostoru před vlastními poddanými prezentovat jako garant pořádku, spravedlnosti a musel stále vytrvaleji obhajovat vlastní zahraniční i vnitřní politiku. Státem řízená propagace vedená prostřednictvím rozmanitých médií a technik se ovšem stala skutečně pravidelnou záležitostí patrně až v devadesátých letech 18. století.

Jsou to právě válečná období, kdy lze sledovat výrazný vzestup státních aktivit na poli propagandy. Tento trend se potvrdil hned v prvním roce nového století, kdy rakouský stát podpořil tvorbu vlasteneckých písní, které zvaly poddané ke vstupu do dobrovolnických legií. Vzorovým útvarem se tehdy měla stát studentská legie, nesoucí jméno arcivévody Karla.³ Ačkoliv studenti tehdy nezasáhli do průběhu bojových operací, současníkům se již tehdy mohla vryt do paměti atmosféra navozená masivní agitací. Po prohrané válce pak vláda Francii nechtěla zavdávat příčinu ke stížnostem a snažila se protinapoleonské výpady omezit.

¹ Více k tématu: TAYLOR, Philip M. *Munitions of the mind*, Manchester 2003, s. 145 – 153.

² Tamtéž, s. 154 – 158.

³ Pozoruhodnou práci k problematice prvních dobrovolnických legií na našem území podal KOLLMANN, Josef. *Obrana Čech v letech 1796 a 1800*, in: Sborník archivních prací č. 5, Praha 1955, s. 26 – 204.

Rok 1805 byl posledním rokem, kdy k doplňování stavů jednotek bylo užíváno tehdy již přežitého verbování.⁴ Ke slovu se dostávali modernější způsoby posilování bojové morálky rekrutů. V roce 1809, kdy rakouské císařství utrpělo poslední z velkých porážek od francouzského císaře Napoleona, dosáhla míra státních aktivit na poli propagace nebývalého rozšíření. Vídeňský pozorovatel si k průběhu tohoto bouřlivého roku poznamenal, že „brožury jen pršely“.⁵ A skutečně lze s výjimkou první světové války v dějinách habsburského soustátí jen stěží najít období, kdy by státem řízená válečná propaganda, dosahovala tak velkého rozšíření a zasáhla všechny vrstvy společnosti.

Dějiny válečné kampaně roku 1809 jsou primárně často nazírány z hlediska dějin rakouské státní zeměbrany a dobrovolnických sborů, které představovaly jakýsi předstupeň „lidových armád“. Dějepisci proto také často chápali zeměbranu jako významný památník dějin rakouského císařství. Zprvu se zabývali rekonstrukcí organizačních a politických kroků, jež vznik zeměbrany provázely, a není náhodou, že se ve struktuře jejich prací silně odrazil specifický vztah historické vědy a státu na pochodu 19. stoletím. Velké zastoupení měly také práce vojensko-historického charakteru, ve kterých se ve 20. století kromě líčení vojenských reálií, množily pokusy o zařazení otázek vzniku zeměbrany do širšího pole změn, jimiž procházela celá oblast vojenství. Zeměbrana byla často zkoumána jako nový druh armádního tělesa, jehož zaváděním stát usiloval o změnu vztahu branců k armádní službě jako takové.

Literatura zabývající se dějinami zeměbrany ovšem nabízí i řadu odpovědí na otázky nejen z oblasti ryze vojenské, ale může také podat nápovědu badatelům, kteří se snaží o pochopení vztahu mezi rakouskou státní ideologií, soudobým vlastenectvím a propagandou, která válečnou aktivitu státu provázela. Tato práce se hlásí právě k tomuto proudu bádání a staví do ohniska svého zájmu právě propagandu, která válečný konflikt roku 1809 doprovázela.⁶

1.2 Metoda a předmět bádání

Hlavním záměrem této práce je přispět k poznání propagandy vrcholného období válek s napoleonskou Francií v letech 1805–1809 na území zemí Koruny české, potažmo Čech. Ze

⁴ TUPÝ, Ondřej – SÁČEK, Karel – UHLÍŘ, Lubomír. *Rakouská armáda v roce 1805*, in: Třetí koaliční válka 1805. Sborník přednášek slavkovské konference „Evropské aliance 18. století – aliance Evropy kolem Velkého národa, Třebíč 2004, s. 306 – 345.

⁵ HAMMER, Helmut. *Oesterreichs Propaganda zum Feldzug 1809. Ein Beitrag zur Geschichte der politischen Propaganda*, München 1935, s. 40.

⁶ Obsáhlý přehled dosavadního bádání týkajícího se zeměbrany je k dispozici v úvodu studie: FRANKENBERGER, Otakar. *Zeměbrana českých zemí v roce 1809*. in: SAMEK J. (ed.), *Bitva u Znojma a válka roku 1809*, Třebíč 2009, s. 115 – 198.

sledovaného období, kdy pokusy vládních činitelů o mobilizaci širokých mas vrcholily, se do dnešní doby v každé z korunních zemí rakouského císařství zachoval bohatý pramenný materiál naskýtající příležitost zajímavého studia. Volba úzkého časového zaměření byla také zvolena ve snaze pokusit se představit rakouskou válečnou propagandu jako fenomén, který měl nezanedbatelný vliv na každodenní život současníků. Primárním cílem této práce není obsahová analýza propagačních zpráv, ale spíše otázky, které se snaží přiblížit, jak vlastně celý propagační systém fungoval, jak byl organizován a jakými způsoby se propagátoři snažili cílové publikum ovlivnit. Teritorium českých zemí bylo zvoleno jednak z pragmatického důvodu dobré přístupnosti dodnes ne zcela vytěžených pramenů, jednak také z důvodu možnosti sledovat, jak se v propagační kampani angažovaly známé osobnosti českého národního obrození.

Za metodologickou inspiraci tato práce vděčí čtvrtému vydání studijní příručky *Propaganda and Persuasion*⁷ od dvojice autorů Garth S. Jowett a Victoria O'Donnell, která předkládá přehledové shrnutí dosavadního bádání na poli studií propagandy a snaží se studenty přivést k analýze, zhodnocení, uvažování o technikách nejen politické a válečné propagandy, ale také reklamy, jež v moderní společnosti zaujímá stále větší prostor v ovlivňování vůle a chování jedinců. Ačkoliv se autoři distancují od kanonických návodů, které by chtěly předurčovat náš pohled na danou problematiku, nabízejí sérii otázek a úvah, jež by měly provázet každé solidně zaměřené studium propagandy. Takové bádání vyžaduje víceúrovňový výzkum, jehož výstupem je komplexní popis propagandy jako fenoménu, který jednak krystalizuje v konkrétních dějinných podmínkách, zároveň má na chod dějin nezanedbatelný vliv a mnohdy se může stát jedním ze zásadních činitelů spoluurčujících další dějinný vývoj.

V takovém výzkumu jde především o poznání společenských a historických okolností, které spoluvytvářejí podmínky pro vznik ideologie, ze které propaganda vychází. Uvědomění si obsahu ideologie, v jejíž prospěch je propaganda šířena a kterou má napomoci upevňovat, je jedním ze základních badatelových úkolů. Teprve pak je možné přistoupit k analýze médií a zpráv, které byly propagátory šířeny. Zájem může být zaměřen na poznání způsobu, jakým se mění informační strategie propagátora. Lze si klást otázky, jak chce být propagátor viděn v očích publika a s jakým úspěchem se pak jeho úsilí setkává. Zajímavé výsledky přináší rovněž bádání, které se snaží popsat organizační stránku propagandy.

Ne vždy je možné si mechanicky klást otázky o válečné propagandě počátku 19. století způsobem, jak to činí výzkumy propagandy v nacistickém Německu nebo bolševickém

⁷ JOWETT, Garth – O'DONNELL, Victoria. *Propaganda and Persuasion*, Thousand Oaks 2006.

SSSR, na jejichž základě výše zmíněná příručka vznikla. Při svém bádání jsem ovšem často narážel na určité paralely a ujistil se, že právě ve vrcholném období napoleonských válek stály u zrodu nové strategie jednání s masou, které se o století později instrumentalizovaly v nástroje nejhorších politických systémů.

Po úvodním historiografickém a metodologickém exkurzu bude čtenář v první kapitole jednak obeznámen s dobovým kontextem, který určoval mezinárodní postavení habsburské monarchie, jednak s vnitřními hospodářskými a sociálními problémy, které ovlivňovaly život jejich obyvatel. Již zanedlouho po bitvě u Slavkova došlo na nejvyšší státní úrovni k personálním obměnám, které v důsledcích znamenaly jiný způsob náhledu na způsob řešení vnitřních i vnějších problémů státu. Jestliže příchod hraběte Stadiony hlásal nový postoj vlády k lidovým vrstvám a snahu o jejich aktivní zapojení při řešení obtížné situace, pak nástup mladého knížete Metternicha na post francouzského velvyslance signalizoval nový pohled na způsob jednání s veřejností. Není náhodou, že se právě tehdy začaly být v habsburské monarchii uplatňovány techniky jednání s masou již dobře prověřené v napoleonské Francii.

V práci budeme sledovat, jak se brzy začal nový politický kurz projevat i v armádním prostředí, kde se jeho hlasatelem stal především arcivévoda Jan. Ten se i díky autoritě a schopnostem svého bratra arcivévody Karla, podílel jako jeden z hlavních tvůrců válečné ideologie na zakládání armádních složek zeměbrany a dobrovolnických oddílů. Zeměbraně a dobrovolnickým oddílům bude věnován samostatný prostor, protože otázka nábory branců a snahy přimět je k uvědomělému vykonávání služby pro vlast, se po jistou dobu stala jedním z dominantních témat válečné propagace.

Abychom porozuměli obsahové stránce válečné propagandy, je nutné, aby byla představena i soudobá idea rakouského státu a otázky jeho dějinného poslání. Stát po mocenských ztrátách potřeboval ospravedlnit své nové postavení a představit svou politickou orientaci. Ideologie, jež se výrazně odrazila ve státní propagandě po roce 1805, prezentovala rakouský stát a rod Habsburků jako garanty práva a svobody všech Němců. Aby bylo možné její obsah v úplnosti pochopit, je vhodné zkoumat, jak se v jejím rámci měnila role náboženství, kterak byl systémově vytvářen ideál panovnického majestátu a jak byli státní představitelé nuceni chránit stávající řád před výzvami francouzské revoluce. Pochopení geneze státní ideologie pokládám za vhodné, protože její podoba po roce 1806 byla v určitém smyslu pouze inovací představ období minulých. Jejím nejnápadnějším projevem bylo historizující vlastenectví vyzdvihující slávu a udatnost předků, jejichž činy měli být současníky napodobovány. Za její nejvýraznější a nejvlivnější hlasatele lze

považovat skupinu literátů sdružených okolo habsburského trůnu, jíž dominovala osobnost Josefa von Hormayra (1781–1848).

Účast některých významných osobností doby umožňuje pochopit organizační strukturu propagační kampaně, která se šířila z vídeňského centra a byla povětšinou přímým produktem vládních kruhů a jejich stoupenců. Zjistit, jakým způsobem bylo veřejné mínění ovlivňováno i ve zbývající části monarchie, jmenovitě v Čechách, je jedním ze základních cílů této práce. Pokus o nastínění identity českých propagátorů, překladatelů pamfletů rozšiřovaných z Vídně, a v některých případech dokonce autorů textů originálních, bude doplněn snahou o pochopení jejich poměru k ústřední vládě. Budou také položeny odpovědi na otázky, co vlastně české vlastence k této činnosti vedlo, či jaké mezi nimi a ústřední vládou panovaly vztahy.

V další části práce se pokusím o postižení konkrétních podob propagační kampaně. Pozornost bude zaměřena na poznání prostředků a způsobů, jakými bylo veřejné mínění ovlivňováno. Ačkoliv odborná literatura vzpomíná na kampaň 1809 především jako na válku letáků, obraz dobové propagandy byl mnohem bohatší. Státním zájmům byl podřízen takřka veškerý kulturní život. Stranou nezůstalo divadlo, píseň ani výtvarné umění. V samostatných kapitolách bude ukázáno, jakého konkrétního ztvárnění dosáhla propaganda v těchto oblastech a jak na recipienty psychologicky působila. Zajímavý je i pohled na kampaň jako na čistě válečnou záležitost, kdy se dají poměrně dobře sledovat její vojensky-motivační a dezinformační polohy.

Pokus o postižení obrazu propagační kampaně uzavírá kapitola snažící se pochopit, jak na válečnou propagaci reagovali současníci. Lidé se sice přímo k projevům propagace nevyjadřovali a doklady o jejich smýšlení lze odvozovat pouze nepřímou z jejich vztahu k válečným aktivitám státu. I takové bádání však může přinést zajímavé výsledky a ukázat, jak se postoje současníků k válce mohly lišit.

1.3 Sekundární literatura a historiografie tématu

V této kapitole přiblížím dosavadní historiografické bádání, které má užší vztah k výše vneseným otázkám a bez jehož výsledků by tato práce ani nemohla vzniknout. Jde o výsledky různých proudů historické vědy, jejichž využití umožní vytvořit si komplexní obraz dobové propagandy. Absence jednotného badatelského proudu, věnujícího se přímo otázkám válečné propagace, nutí přistupovat k problematice jaksí oklikou skrze literaturu

zabývající se dějinami rakouské zeměbrany za války 1809, která se otázek válečné propagace implicitně rovněž dotýká.

Dominantní složku dosavadního bádání k zeměbraně zaujímá tradice, jež má přímou vazbu na historické povědomí, podepřené dlouholetými zkušenostmi válek s Francií. Nejstarší historiografie zeměbrany je ještě pevně spojena s vlasteneckým nadšením a entusiasmem, stejně tak jako se státní ideologií, jež se právě v závěrečné fázi napoleonských válek začala silně promítat v rakouské literatuře. První historiografická díla jako jsou *Geschichte der Landwehre in Oesterreich ob der Enns*⁸ z pera Franze Kurze či *Merkwürdige Geschichte der Kriegsvorfälle zwischen Oesterreich und Frankreich im Jahr 1809*⁹ od Aemiliana Janitsche ještě nikterak nevybočují z autentického proudu vlastenecké propagandy a zakládají tradici, jejíž vliv zůstává v německojazyčné historiografii zeměbrany patrný dodnes. Práce tohoto charakteru jsou také dokonalým vyjádřením podřízenosti historické vědy 19. století státním zájmům.

Již po letném pohledu na první pokusy o sepsání dějin zeměbrany lze říci, že se tehdejší autorům podařilo dosáhnout vytyčených cílů, jež spočívaly ve vytvoření obrazu Rakouska jako garanta spořádaných poměrů v Evropě. Franz Kurz ve své práci splnil svůj záměr, když si v úvodu přál „*dát našim budoucím historikům k ruce předběžnou práci, ve které by bylo uloženo vše potřebné, co by se snad v proudu času a zapomnění mohlo ztratit*“.¹⁰ V úvodu práce také naléhá na další literáty, poněvadž úsilí, které pro sepsání vynaložil, bylo zatím soustředěno pouze na vypsání dějin zeměbrany horních Rakous a například dějiny legií českých a vídeňských zůstávají nezpracované. Jeho práce je mnohohlavnou apologií rakouských postojů během válečné kampaně 1809, chvalořečí na hrdinské skutky rakouských zeměbranců a jejich armádních představených. O francouzské straně se zde v duchu doby hovoří se značným despektem jako o straně čistě nepřátelské. Hlavní význam této první generace historiků zeměbrany spočívá v zachycení stereotypů, které pak byly vědomě i nevědomě opakovány dalšími generacemi badatelů.

Dá se říci, že historiografie zeměbrany pak neprodělala kvalitativní změnu během celého 19. století. Kvalitativní posuny lze zaznamenat až ve studiích, které vznikaly u příležitosti stoletého výročí války 1809. Je v nich patrné, že autoři sice již ztratili přímý kontakt s dějinnými událostmi, ale dřívější válečné úsilí podunajské monarchie sledují s o to větší dávkou nostalgie, která hraničí až s tvorbou národního mýtu, jehož obsahem je

⁸ KURZ, Franz. *Geschichte der Landwehre in Oesterreich ob der Enns*, Linz 1811.

⁹ JANITSCH, Aemilian. *Merkwürdige Geschichte der Kriegsvorfälle zwischen Oesterreich und Frankreich im Jahr 1809*, Wien 1812.

¹⁰ KURZ, F. *Geschichte der Landwehre*, sv. 2, Wien 1812, c. d. s. 3.

představa o všelidovém zapojení do válečných příprav. O válečné kampani se uvažuje, tak jako kdyby se jednalo o skutečnou *Volkskrieg*, které se účastní všechny vrstvy společnosti. Problém lze spatřovat především ve skutečnosti, že ačkoliv iniciátoři tehdejší války o konfliktu takto uvažovali, jednalo se spíše o zbožná přání a realita měla do skutečně upřímného všelidového zapojení daleko. V tomto duchu je napsána asi desítky prací, z nichž je možno uvést například *Die Landwehr anno neun*¹¹ od Ferdinanda Strobla von Ravelsberg a *Als die Völker erwachten*¹² od Gustava Justa. Jejich přínos však spočívá v profesionálnějším přístupu k tématu. Jsou zde již podrobně zpracovány správní a politické cesty, které předcházely vzniku zeměbrany, podepřené seriózním výzkumem dobových pramenů. Vedle vylíčení struktur vzniku zeměbrany mají význam také medailony nejvýznamnějších autorů rakouské státní propagandy, doplněné o faksimile nejvýznamnějších vládních prohlášení šířených mezi lid. Tyto dvě studie pak bohatě završuje edice pramenů *Krieg 1809 nach den Feldakten und anderen authentischen Quellen*¹³ od Eberharda Mayerhoffer von Vedropolje.

Na tradici těchto studií navazuje ve třicátých letech práce Helmuta Hammera nazvaná *Oesterreichs Propaganda zum Feldzug 1809*¹⁴. Hammer doplnil studium vládních výnosů a korespondence vysokých představitelů také o rozbor německojazyčných novin a jako první se snažil do centra svého zájmu postavit právě propagandu, která válečný konflikt provázela. V tomto ohledu zůstává Hammerova práce, pokud je mi známo, zatím nepřekonaná a zůstává cenná i svou bibliografií k tématu. Problém ovšem pro českého badatele představuje Hammerovo tíhnutí k německým oblastem, k Bavorsku a Tyrolsku, kde byly boje o přízeň obyvatelstva nejtěžší a z našeho pohledu bychom tehdejší situaci na těchto územích mohli označit jako skutečnou propagační válku. Důvod lze spatřovat v tom, Rakousko v těchto zemích, které se staly členy rýnského spolku, nikdy nepřestalo vidět potencionální spojení v úspěšném boji proti Francii. Popis událostí a kampaně ve slovanských částech monarchie je ovšem v Hammerově práci vynechán. České země měly bezpochyby během napoleonských válek v rámci soustátí nezastupitelnou strategickou roli, ale fakt, že se jim bojové operace jako takové z větší části vyhnuly, nebo je zasáhly jen okrajově, měl i určité důsledky pro rozšíření a bojovnost propagandy, která by se snad z globálního pohledu mohla zdát

¹¹ STROBL, Ferdinand von Ravelsberger. *Die Landwehr anno neun*, Wien – Leipzig 1909.

¹² JUST, Gustav. *Als die Völker erwachten. Literarische Bewegung und Zeitstimmung in Deutschland und Österreich vor Beginn des Feldzuges 1809*, Wien 1907.

¹³ MAYERHOFFER, Eberhard von Vedropolje. *Krieg 1809 nach den Feldakten und anderen authentischen Quellen*, Wien 1907.

¹⁴ HAMMER, H. *Oesterreichs Propaganda zum Feldzug 1809. Ein Beitrag zur Geschichte der politischen Propaganda*, München 1935.

pominutelná. Z tohoto důvodu se pak patrně i bádání zaměřené na výzkum propagační kampaně jako celku zabývalo českými zeměmi jen okrajově nebo vůbec.

Tyto mezery částečně doplňuje práce *Böhmens freiwilliger Kriegseinsatz gegen Napoleon*¹⁵ od Antona Ernstbergera věnovaná čistě českému prostředí. Její cena spočívá ve vylíčení správních aktů a reforem, které provázely vznik zeměbrany v Čechách. Ernstberger podepřel své studium rozborem pramenů českého prezidia gubernia. Na základě materiálu většinou úředního charakteru popsal jednak atmosféru, která formování zeměbrany provázela a zejména činnost dobrovolných spolků pro podporu zeměbrany či okolnosti vzniku zeměbraneckých písní. Práce je doplněna i o seznam přispěvatelů k podpoře zeměbrany, na jehož základě se dá srovnávat, jak válečné úsilí státu podporovali lidé z různých geografických oblastí a společenských vrstev.

Práci německých historiků zabývajících se dějinami zeměbrany zatím završuje nejnovější příspěvek k dějinám zeměbrany, kterým je kniha Ernsta Zehetbauera *Landwehr gegen Napoleon: Österreichs erste Miliz und der Nationalkrieg von 1809*¹⁶, jež k problematice předkládá zatím nejuplněnější pohled. Autor práci doplnil také kapitolou věnovanou konkrétním podobám propagační činnosti, zejména pak válečným písním. Jejím nedostatkem je ovšem z našeho pohledu opět úzké zaměření na území dědičných rakouských zemí.

Česká historiografie obrátila výrazněji svůj pohled k dějinám zeměbrany až v druhé polovině dvacátého století, kdy se témata spojená se zeměbranou začala objevovat v pracích vojenských historiků. Z obecnějších prací seznamují s otázkami vzniku zeměbrany například studie Libora Jůna *České země a dobrovolnické sbory habsburské armády v období koaličních a napoleonských válek (1792 – 1816)*¹⁷ nebo studie *Francouzský císař, České země, Rakousko a rok 1809*¹⁸ z pera Petera Broucka. Se širším dobovým kontextem se lze seznámit v práci Josefa Polišenského *Napoleon a srdce Evropy*¹⁹ nebo čistě vojensko-historické monografii *1809 - Orel proti orlu*²⁰ od Jiřího Kovaříka.

Úplnější pohled na dějiny české zeměbrany v roce 1809 přinesl ovšem až sborník prací sestavený k příležitosti dvousetletého výročí bitvy u Znojma. Jeho tematické zpracování sahá

¹⁵ ERNSTBERGER, Anton. *Böhmens freiwilliger Kriegseinsatz gegen Napoleon*, Praha 1963.

¹⁶ ZEHETBAUER, Ernst. *Landwehr gegen Napoleon. Österreichs erste Miliz und der Nationalkrieg von 1809*. Wien 1999.

¹⁷ JŮN, Libor. *České země a dobrovolnické sbory habsburské armády v období koaličních a napoleonských válek (1792 až 1815)*. in: *Napoleonské války a české země*, ŠEDIVÝ I. (ed.), Praha 2001, s. 117 – 138.

¹⁸ BROUCEK, Peter. *Francouzský císař, České země, Rakousko a rok 1809*. in: *Napoleonské války a české země*, I. ŠEDIVÝ (ed.), Praha 2001, s. 101 – 116.

¹⁹ POLIŠENSKÝ, Josef. *Napoleon a srdce Evropy*. Praha 1971.

²⁰ KOVAŘÍK, Jiří. *1809 – Orel proti orlu*, Praha 2002.

od dějin tažení jednotlivých armád, zpracování pamětí současníků, k dějinám vojenských reforem a zachycení lidových ohlasů války 1809. Ze studií v tomto směru vyčnívá práce vojenského historika Otakara Frankenbergera *Zeměbrana českých zemí v roce 1809*²¹, která mimo jiné věnuje prostor problému motivace branců a formám jejich výcviku, ale řeší i téma odporu obyvatelstva k vojenským povinnostem.

Při řešení otázek zabývajících se obsahovou stránkou rakouské státní ideologie nabídly odpovědi práce literárněvědného charakteru, z nichž dvě níže uvedené jsou pro pochopení rakouské státní ideologie obzvláště přínosné. V první řadě se jedná o práci italského historika Claudia Magrise *Habsburský mýtus v moderní rakouské literatuře*²², ve které autor pozoruhodně nastínil život habsburské mytologie, která v rakouské literatuře i myšlení lidí dokázala přetrvat ještě dlouho po zániku monarchie. Protože je však v Magrisově práci období působení vrchního státního ideologa Josefa von Hormayr a vzniku rakouské ideologie věnován pouze omezený prostor úvodních kapitol, považoval jsem za vhodné doplnit svou práci ještě o další informace, získané ve studii, která se k odkazu Magrise přímo hlásí a dále jej rozvíjí. Disertační práce Abraham Frauke z univerzity v Kostnici *Minimalisierung. Die Auflösung des Habsburgischen Kosmos in der österreichischen Literatur des 19. Jahrhunderts*²³ je pozoruhodným pokusem o přiblížení geneze rakouské literatury na pochodu dlouhým devatenáctým stoletím a Hormayrově působení věnuje poměrně široký prostor. V českém prostředí se odrazu rakouské ideologie v soudobé české literatuře věnoval Jiří Rak ve studii *Napoleonské války a počátky národního obrození*²⁴. Rak navázal na studie Františka Kutnara a Miroslava Hrocha a pokusil se rozvinout výsledky jejich bádání o praktické ukázkou toho, kterak se odrazil rakouský koncept svobody národů a vlasteneckého boje za vlast ve vybraných propagačních textech soudobých českých autorů.

Jak již bylo naznačeno, součástí této práce je také snaha o pochopení proč se někteří čeští obrozenci podíleli na prostátní propagandě a tím vlastně i na posilování nové rakouské státní ideologie. Tato otázka vyžaduje, aby byl nejprve pochopen myšlenkový svět a cíle prvních generací obrozenců. Nedocentitelné jsou v tomto směru práce Františka Kutnara. Díky jeho knize *Obrozenecké vlastenectví a nacionalismus*²⁵ je možné pochopit, jak se pod

²¹ FRANKENBERGER, Otakar. *Zeměbrana českých zemí v roce 1809*. in: SAMEK J. (ed.), *Bitva u Znojma a válka roku 1809*, Třebíč 2009, s. 115 – 198.

²² MAGRIS, Claudio. *Habsburský mýtus v moderní rakouské literatuře*, Brno 2001.

²³ FRAUKE, Abraham. *Minimalisierung. Die Auflösung des Habsburgischen Kosmos in der österreichischen Literatur des 19. Jahrhunderts* [disertační práce], Universität Konstanz 2000.

²⁴ RAK, Jiří. *Napoleonské války a počátky národního obrození*, in: *Napoleonské války a historická paměť*. Sborník příspěvků ze stejnojmenné konference konané ve dnech 21. – 22. dubna 2005 v Brně, FASORA L. – HANUŠ J. – MALÍŘ J. (eds.), Brno 2005, s. 193 – 207.

²⁵ KUTNAR, František. *Obrozenecké vlastenectví a nacionalismus. Příspěvek k národnímu a společenskému obsahu češství doby obrozenecké*, Praha 2003.

vlivem napoleonských válek měnila tvárnost vlastenectví. Na jedné straně se v tomto období „trpné a dovnitř zahleděné národní vědomí vlastenectví přeměňuje v nacionální sebevědomí, v hrdost a pýchu nacionalismu“²⁶, na straně druhé zájem obrozenců o lid, jejich představy o společenské hierarchii, či výklad často reflektovaných pojmů jako je rovnost a svoboda někdy ještě zcela souzní se soudobou státní ideologií. Právě Kutnar se také jako první z českých historiků ve svých studiích *Reakce státu v Čechách na Velkou revoluci francouzskou* a *Velká revoluce francouzská v naší soudobé kritice* dotkl problematiky vlivu rakouské státní propagandy na vývoj soudobého českého vlastenectví. Také pramenná základna, o kterou se v těchto studiích Kutnar opíral, se stala neocenitelným vodítkem této práce.²⁷

Na Kutnarovo bádání později navázal Miroslav Hroch, jehož kniha *Na prahu národní existence*²⁸ se rovněž věnuje vývoji českého národního hnutí. Jeho práce je zajímavým pokusem o postižení proměn obsahu vlastenectví na pozadí velké politiky, o vylíčení sociálního původu obrozenců a představení jejich programu, jenž byl mimo jiné i pokusem o změnu dosavadní podřadné role češtiny v prostředí škol a úřadů. Menší prostor je v této publikaci věnován i proměnám rakouské ideologie ve spojitosti s formováním zeměbrany po roce 1805. Podpora českého nacionalismu přicházející „shora“, jak se shoduje s Kutnarem, posílila vlastenecké hnutí nebývalým sebevědomím, které se však navenek plně projevilo až po skončení napoleonských válek, kdy obrozenci své požadavky počali stupňovat a pozvolna z nich utvářet politický program.

Výčet sekundární literatury využitý pro vypracování této práce zde není úplný a při řešení dílčích otázek byly zohledněny i práce dalších autorů, kteří se ovšem výše představenou problematikou zabývali spíše jen okrajově. Seznam veškeré použité literatury je uveden na konci práce.

1.4 Prameny

Stejně tak jako řada dalších prací, jež si kladou za cíl nastínit konkrétní podobu dobové propagandy, opírá se i tato především o tištěný materiál, který se zachoval do dnešních časů v téměř úplném původním rozsahu. Lze jen obtížně odpovědět na otázku, kde všude lze dnes

²⁶ Tamtéž, s. 179.

²⁷ KUTNAR, F. *Reakce státu v Čechách na Velkou revoluci francouzskou*. in: Český časopis historický, 1937, roč. XLIII., s. 323 – 342, 520 – 542.; TÝŽ. *Velká revoluce francouzská v naší soudobé kritice. (Příspěvek ke vlivu Velké revoluce)*. in: Český časopis historický, 1934, roč. XL., s. 33 – 79.

²⁸ HROCH, Miroslav. *Na prahu národní existence*, Praha 1999.

ještě narazit na různé letáčky, šířené v době svého vzniku v desetitisícových nákladech. Kromě archivů, zámeckých knihoven a muzeí jsou jejich vlastníky i soukromí sběratelé a lze se s nimi poměrně často setkávat i na trhu se starými tisky.

Zájemce o systematické studium letákové produkce má možnost využít její dobré dostupnosti ve fondech Národního archivu. Zajímavé poznatky může přinést bádání ve fondech Prezidia gubernia (dále jen PG), zejména pak ve fondu PG 1807 - 1810, jehož součástí je i dědictví státního úřadu Bücherrevisionsamt.²⁹ V tomto fondu lze nalézt většinu dobových letáků určených primárně rekrutům zeměbrany. Jejich žánry jsou různorodé a čtenáře může překvapit, kolik úsilí vláda věnovala tomu, aby její politika byla lidem kladně přijata. V aktech lze najít písně, modlitby, fiktivní rozhovory, vládní vyhlášky i politické traktáty. Tyto tištěné prameny bývají většinou vloženy přímo do aktového materiálu, který přibližuje okolnosti jejich vzniku, proces jejich schvalování i to jak byly následně tyto materiály šířeny mezi lid. Rozborem přípisů, které si úředníci vyměňovali na úrovni zemské i celostátní, lze snadno pochopit, nakolik velký význam byl ovlivňování veřejného mínění v této době přisuzován. Je důležité si ovšem uvědomit i limity takového studia. Vedle záležitostí propagace měl Bücherrevisionsamt na starost především expedici novin, sledování čtenářů a především cenzuru. Otázky propagační činnosti byly přeci jen záležitostí okrajovější. Už z tohoto důvodu nelze vývody o struktuře propagační činnosti z let 1805 – 1809 vztahovat na celé období napoleonských válek a o jejich obecnější platnosti by měla být vedena další diskuze.

Dobrý přístup k dobovým materiálům poskytují i fondy Strahovské knihovny, která byla domácím prostředím jednoho z nejčinnorodějších českých autorů ve službách státu Jana Bohumíra Dlabače. Dlabač se na jaře 1809 osvědčil zejména jako rychlý překladatel. Z němčiny přeložil řadu vládou dodaných textů a v několika případech se dokonce osvědčil jako autor původní. Nelze přesně určit, zda si letáčky, na jejichž vydávání se podílel, schovával sám, či to na jeho činil počest některý z jeho řádových bratří, nicméně se díky této práci Dlabačova pozůstalost tvořící významnou část propagační produkce v češtině (doplněná navíc o německé originály textů), zachovala do dnešních dnů svázaná v jednom konvolutu.³⁰

Dobrym pramenem pro pochopení tematického obsahu válečné propagandy je samozřejmě i soudobý periodický tisk. Nejvlivnějšími hlasateli státní propagandy se staly vídeňské noviny *Vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat*³¹. Jejich obsah byl vládou pečlivě sledován a usměrňován. Stát vydavatele ostatních periodik šířených

²⁹ ČERMÁKOVÁ, Marie. *Presidium českého gubernia – Tajné, 1805 – 1818*. [Inventář], Praha 1956.

³⁰ KSK, konvolut AB V 28.

³¹ *Vaterländischen Blätter für den österreichischen Kaiserstaat*, Wien 1808 – 1814.

v rámci monarchie nutil, aby zprávy přebírali přímo z těchto novin.³² V českých zemích v tomto období svých posledních pár let existence zažívaly *Kramerijské císařské královské vlastenské noviny*³³, jež v tomto období procházely znatelným kvalitativním úpadkem a v duchu výše zmíněné teze kopírovaly pouze obsah státem kontrolovaných novin.³⁴ Jako pramen umožňují noviny týden po týdnu sledovat, jak čtenáře mohly ovlivňovat v krátkodobém horizontu a jak se propagační tlak pozvolna stupňoval ve spojitosti s eskalací mezinárodního napětí. Této práci může být vytykáno, že se přes uvedené výhody novinového zpravodajství na rozbor jeho obsahu rezignuje. Není to snad z důvodu autorovy nevole k takovému úkolu, ale spíše z důvodu náročnosti takového studia, které by patrně přineslo velmi podobné výsledky, jaké přináší rozbor letáků, kterému je v této práci rovněž věnován prostor. Pro pochopení komplexnosti soudobé propagandy pokládám za nutné věnovat stejný, byť omezený prostor všem médiím, která byla během propagační kampaně využívána. Z tohoto důvodu je novinové zpravodajství jako pramen využito pouze v omezené míře.

Specifickými prameny, zohledněnými v rámci této práce jsou materiály ikonografické povahy. Pro přiblížení vizuální podoby propagandy jsem zohlednil obrazy rakouského malíře Johanna Petera Kraffta (1780 – 1856). Ten po skončení napoleonských válek velice věrohodně zachytil ideál rakouských bojovníků, jenž se stal jedním z hlavních témat válečné propagandy.³⁵ Ikonologický a ikonografický rozbor Krafftových děl umožňuje uvidět obsah a techniky agitace z poněkud jiného úhlu pohledu, než jaký nabízí klasický tištěný materiál a pomáhá tak vhodně doplnit komplexní obraz propagační kampaně.

³² RAK, Jiří. *Říš rakouská nepomine*, in: *Co kdyby to dopadlo jinak? Křížovatky českých dějin*, Praha 2007, s. 55.

³³ *Kramerijské císařské královské vlastenské noviny*, Praha 1789 – 1821.

³⁴ NOVOTNÝ, Jan. *Václav Matěj Kramérius*, Praha 1956, s. 179.

³⁵ Významná díla Krafftova mající vztah k válce 1809 jsou vystavena ve vídeňském Heeresgeschichtliches Museum.

2. Od Slavkova k zeměbraně

2.1 Rakousko na pokraji sil

Odborná literatura někdy nazývá období, kdy Napoleon Bonaparte dosáhl největších územních zisků svého impéria a celá Evropa byla nucena akceptovat podmínky jeho vlády, obdobím „*zenitu*“ jeho moci. Na druhou stranu je skutečností, že se právě tehdy v jeho kontinentálním systému začaly objevovat vážné trhliny. Když nad Evropou začala vycházet jeho hvězda, upíraly se k ní tisíce zraků v očekávání, že poselství francouzské revoluce bude naplněno. Rušení starých feudálních řádů a zavádění civilního zákoníku nejprve přinášelo naději, že životy poddaných se mohou od základu změnit.³⁶ Další zkušenosti s Napoleonovou vládou však ukazovaly, že ideály vypůjčené z odkazu francouzské revoluce možná nebudou v jeho režii podle původních představ naplněny. K moci se na všech dobytých územích dostávali Napoleonovi příbuzní a oddaní, kteří narušovali původní mocenské struktury a mnohdy své poslání nezvládali. Evropou se šířila nespokojenost a na mnoha místech vypukala povstání proti cizí nadvládě. Do řad Napoleonových nepřátel se vedle sebe stavěli zklamaní republikáni, liberálové i konzervativci. Jeho touha po moci neměla konce a republika byla nahrazena císařstvím. Nebylo snad zradou ideálu revoluce, že před lety odhozená pompa bourbonského dvora byla nyní nahrazována pompou dvora napoleonského?³⁷ Německem se varovně šířilo volání po setřesení okovů cizí moci a začala se rodit touha po sjednocení německého národa. Z mocností, které na kontinentě zůstaly dosud vojensky i ekonomicky nezlomeny, zbylo již pouze Rakousko.³⁸

Habsburské soustátí v první dekádě nového století ovšem prožívalo rozsáhlý úpadek v mnohých oblastech veřejného života, jenž vyvolával všestranné obavy státníků o budoucí existenci státu. Porážka na bitevním poli u Slavkova po uzavření přešpurského míru otřásla mocenským postavením monarchie a byla pouze dalším hořkým soustem v sérii vojenských a diplomatických zrád, se kterými se monarchie od počátku století ve větší míře potýkala. Stát se musel zavázat k dodržování kontinentální blokády, na reparacích měl zaplatit 40 milionů zlatých a ztratil mnohá území i obyvatelstvo. Tyrolsko bylo odevzdáno Bavorsku a Francie získala Benátsko. Vznik Rýnského spolku de facto znamenal zánik Svaté říše římské národa německého, ale také vyklizení víceméně formálních pozic rakouského státu z území Německa. O změnu mocenských poměrů v Evropě se pokusily koaliční mocnosti vedené

³⁶ POLIŠENSKÝ, J. *Napoleon a srdce Evropy*, Praha 1971, s. 79 – 80.

³⁷ MANFRED, Albert Zacharovič. *Napoleon Bonaparte*, Praha 1990, s. 460 – 466.

³⁸ MEJDRICKÁ, Květa. *Čechy a francouzská revoluce*, Praha 1959, s. 192.

Pruskem, ovšem ani spojenectví čtvrté protinapoleonské koalice neznamenalo zvrát v dosavadním běhu událostí. Po uzavření Tylžského míru v červenci roku 1807 se hegemony evropské politiky staly Francie s Ruskem, kterým dokázala konkurovat již pouze Anglie.³⁹

Ani vnitřní situace v habsburské monarchii nebyla nikterak příznivá a arcivévoda Karel svému císařskému bratru často připomínal, že celková situace je neutěšená a mezi obyvatelstvem je patrná celková skleslost⁴⁰. Hospodářství se zmítalo na pokraji zhroucení a vysoký státní dluh, jenž byl výsledkem ambiciózní válečné politiky Marie Terezie a Josefa II. se zvyšoval po celá devadesátá léta a v prvním desetiletí nového století byla krize ještě prohloubena vydáváním nekrytých peněz – bankocetlí.

Krize se projevovala jak v ekonomice, tak v každodenním životě lidí. Přestože někteří na státním dluhu dokázali profitovat, pro mnohé znamenal katastrofu. Snižování hodnoty peněz sice pomáhalo vyšším venkovským vrstvám, jejichž zdrojem obživy bylo zemědělství, které v tomto období procházelo konjunkturou, avšak problémem ve válečných letech nadále zůstávaly obilní krize, jež mohly přinést prospěch snad pouze spekulantům. Špatně se v krizových letech neměli zástupci některých řemeslných profesí, na nichž byly závislé ostatní skupiny obyvatelstva. Nejhůře na tom ovšem byli lidé odkázaní na stálé platy, kteří se s realitou všedních dní sžívali jen stěží. Nejvíce bila do očí situace státních zaměstnanců. Růst jejich platů se zastavil a často je dostávali se značným zpožděním. Ve městech bylo večer dokonce možné setkat se s žebrajícími úředníky.⁴¹

Ačkoliv porážka v bitvě u Slavkova měla ve svých důsledcích značné dopady na chod rakouského státu, již záhy byly podniknuty kroky, které měly Rakousko vyvést z krize a dostat jej zpět do koncertu velmocí. Císař, který nikdy nebyl stoupencem radikálních změn, tehdy konečně pochopil, že má-li se situace zlepšit, bude nutné ustoupit a povolát reformě založené státníky. Reformní úsilí, které záhy následovalo, se projevilo jednak v novém pojetí vnitrostátní politiky a jednak v uvolnění předpisů svazujících rozvoj průmyslu.⁴² V mnohých ohledech bylo také navázáno na pozastavené reformy armády.⁴³

Nejzřetelnějším krokem bylo odvolání kabinetního ministra a zároveň ministra zahraniční Cobenzla, který byl nahrazen dosavadním vyslancem v Berlíně a předtím v Petrohradě hrabětem Johannem Philippem Stadionem.⁴⁴ Stadion se na rozdíl od svých

³⁹ POLIŠENSKÝ, J. *Napoleon...* c. d. s. 74 – 79.

⁴⁰ HROCH, M. *Na prahu národní existence*, c. d. s. 82.

⁴¹ Srov. LNĚNIČKOVÁ, Jitka. *České země v době předbřeznové 1792 – 1848*, Praha 1999. s. 57, 70;

MEJDŘICKÁ K. *Čechy a francouzská revoluce*, c. d. s. 186.

⁴² LNĚNIČKOVÁ, J. *České země v době předbřeznové...* c. d. s. 34.

⁴³ RAUCHENSTEINER, Manfred. *Kaiser Franz und Erzherzog Carl. Dynastie und Heerwesen in Österreich 1796 – 1809*, Wien 1972, s. 81 – 82.

⁴⁴ LNĚNIČKOVÁ, J. *České země v době předbřeznové*, c. d. s. 34.

dosavadních předchůdců netajil myšlenkou zapojení širokých mas obyvatelstva do boje za státní zájmy. Apel na city národů, který byl v Rakousku dosud úzkostlivě potlačován, podle něj mohl přinést dosud nevyužitý potenciál poddaných, který ve vhodné chvíli mohl být uplatněn ve prospěch státního blaha.⁴⁵ Stadion nesdílel strach z nekontrolovatelného vzednutí vlasteneckých nálad. Naopak. Věřil, že publicistickými prostředky lze z lidu vychovat „státní národ“, aniž by muselo dojít ke změně dosavadních forem politického života. Pro tuto věc se mu během pobytu v Berlíně postupně podařilo získat literáty, kteří jej následovali do Vídně a vstoupili do služeb rakouského státu. Znamé osobnosti doby, jako byli bratři Schlegelové, Heinrich von Kleist, Friedrich Gentz, nebo historik Joseph von Hormayr, dokázaly obratně operovat s nacionální rétorikou. Nyní, když Napoleon zhatil jejich představy o jednotě a samostatnosti německého národa, se tito muži odhodlali šířit přesvědčení, že samostatnosti a slávy lze dosáhnout pod vlajkou Rakouska.⁴⁶

2.2 Opovrhovat veřejným míněním je nebezpečné

Stadionovým blízkým spolupracovníkem se stal i mladý kníže Klemens Václav Metternich. Tito dva muži nikdy neoplývali vzájemnými sympatiemi a v otázkách řízení státu se zásadně rozcházel. Období před válkou 1809 však probíhalo ve znamení jejich spolupráce. Mladý Metternich, kterého si Napoleon vybral jako nejvhodnějšího kandidáta na post rakouského velvyslance v Paříži⁴⁷, se dokázal rychle zorientovat ve vnitřní francouzské politice a uvědomil si, že pokud bude Rakousko chtít obstát v zápase s Francií, nepůjde to beze změn v taktice ovlivňování veřejného mínění. V roce 1808 psal Stadionovi: „*Veřejné mínění je nejdůležitější prostředek, který jako víra vstupuje do skrytých hlubin, kde úřední opatření nemají žádný vliv. Opovrhovat veřejným míněním je stejně nebezpečné jako opovrhovat morálními zásadami. Zatímco však ty druhé (jsou-li vykořeněny) je možné obnovit, s veřejným míněním tomu tak není. Veřejné mínění vyžaduje zvláštní pozornost, vytrvalou a důslednou péči.*“⁴⁸

Metternich byl jedním z prvních rakouských státníků, který si uvědomil dalekosáhlou moc propagandy, kterou stát již delší dobu ve vztahu k poddaným využíval. Věděl ovšem

⁴⁵ HAMMER, H. *Oesterreichs Propaganda...* c. d. s. 23.

⁴⁶ POLIŠENSKÝ, J. *Napoleon...* c. d. s. 81.

⁴⁷ Tamtéž, s. 86.

⁴⁸ Citováno podle HAMMER, H. *Oesterreichs Propaganda*, s. 25: [Die öffentliche Meinung ist das wichtigste Mittel, ein Mittel, das wie die Religion in die verborgensten Tiefen dringt, wo administrativen Maßregeln keinen Einfluß mehr haben. Die öffentliche Meinung verachten, ist so gefährlich, als wenn man die moralischen Grundsätze verachtet, während aber letztere selbst dort, wo man sie ausrotten wollte, wieder erstehen können, ist es mit der öffentlichen Meinung nicht so bestellt; diese erfordert eine besondere Beachtung, konsequente und ausdauernde Pflege]

také o neobratnosti a nedokonalosti mediálních technik, které je třeba v rámci státních zájmů zdokonalovat. Ke skutečně masovému rozvoji propagačních aktivit došlo teprve v souvislosti s vypuknutím revolučních válek s Francií. Státem subvencovaná propaganda nabývala stále větší důležitosti a postupem času se stala integrální součástí válečného úsilí monarchie. Vedle spisů, jejichž charakter byl spíše didaktický a které se snažily vhodným způsobem předávat poznatky nové doby a vychovávat oddané poddané podílející se na rozvoji všeobecného státního blahobytu⁴⁹, začaly v průběhu revolučních válek také vycházet ve stále větší míře spisy, jež ospravedlňovaly stávající společenský řád a politickou orientaci státu. Poddaní už neměli být jen pasivními příjemci státních rozhodnutí. Naopak. Jejich aktivní a příznivý poměr ke státní formě měl být důležitým předpokladem státní soudržnosti. Vládě již v rámci obrany vůči revolučním myšlenkám nestačilo vystupovat pouze represivně. Naopak byla nucena zdokonalovat své techniky ovlivňování veřejného mínění a o svých postojích poddané neustále přesvědčovat.⁵⁰

V pokročilém období koaličních válek s Francií, v roce 1805, psal Metternich po svém jmenování francouzským velvyslancem do Vídně se zaujetím „o krajní pečlivosti, kterou císař [Napoleon] vynakládá, aby zvýšil účinek svých vítězství. Zprávy o vyhrané bitvě, šikovně vytvořené v Paříži, předcházejí zprávy o porážce z bitevního pole“. ⁵¹ Metternich si dokázal uvědomit význam Napoleonových armádních bulletinů prostých suchého zpravodajského stylu. Polemika s Francií podle něj z rakouské strany postrádala živost a barvitost, která by dokázala čtenáři vštípit předkládaný názor na věc. Kritizoval také skutečnost, že mnohé zprávy francouzského tisku byly opomíjeny mlčením, což stavu veřejného mínění rozhodně nepřispívalo. Sám se proto rozhodl navrhnout novou koncepci novinového zpravodajství, které by uvedené nedostatky eliminovalo a dokázalo lépe utvářet veřejné mínění, tak jak by se to aktuálně hodilo vládě.⁵² Z jeho návrhu i z vládních opatření, která zajistila téměř dokonalou kontrolu státu nad médii je patrné, jak velký význam nyní monarchie přisuzovala kontrole veřejného mínění a propagandě, jejíž role od příchodu francouzské revoluce neustále sílila a jež se v jistém smyslu stávala zvěstovatelkou válečné aktivity.

⁴⁹ RANDÁK, Jan – SOCHA, Jan. „...važ si času, chyt' se práce, zahálky se stráž co zrádce“, in: Post tenebras spero lucem., LORMAN J. – TINKOVÁ, D. (eds.), Praha 2009, s. 79 – 81.

⁵⁰ KUTNAR, F. *Reakce státu v Čechách na Velkou revoluci...* c. d. s. 520 – 521.

⁵¹ Citováno podle HAMMER, H. *Oesterreichs Propaganda*, c. d., s. 25: [Ich habe Gelegenheit, mich von der äußersten Sorgfalt zu überzeugen, die der Kaiser anwandte, um die Wirkung seiner Siege vergrößern. Der gewonnenen Schlacht ging in Paris die kunstgerecht vorbereitete Nachricht von einer Niederlage voraus.]

⁵² HAMMER, H. *Oesterreichs Propaganda*, c. d. s. 24.

2.3 Monarchii at' zachrání lid

V květnu 1808 propuklo v Madridu lidové povstání proti francouzské okupaci a španělští povstalci výrazně narušili obraz Napoleonovy neporazitelnosti. Na sněmu v Erfurtu navíc zradil francouzský ministr zahraničí Talleyrand svého císaře a prodal Metternichovi ujištění, že Rusko v případě francouzsko-rakouského konfliktu nebude intervenovat.⁵³ Uvnitř kliky shromážděné okolo osoby hraběte Stadionu tehdy začalo sílit odhodlání k zahájení nové války. Že klid zbraní je pouze dočasný a že v okamžiku, kdy bude Rakousko připraveno, musí opět dojít k měření sil, si začalo uvědomovat i stále více lidí z přímého okolí císaře.⁵⁴

Nejvlivnějším zastáncem válečného kurzu byl bezpochyby císařův bratr, arcivévoda Karel. S vedením armády měl již bohaté zkušenosti z prvních koaličních válek s Francií a na svém kontě měl i několik vítězství, díky nimž se těšil titulem „*Zachránce Germánie*“⁵⁵. Karel díky nově nastalé politické konstelaci získal možnost realizovat své představy o podobě armády.⁵⁶ K jeho nejvýznamnějším reformám patřilo zkrácení doživotní služby a zavedení nového konskripčního systému, na jehož základě byl každému pluku přidělen doplňovací okres. Byly vytvořeny nové seznamy branců, kteří byli jednou za rok povoláváni ke cvičení a v případě války měli za úkol doplňovat řadové pluky. Osvobození od branné povinnosti nadále zůstávali duchovní, šlechta, úředníci a osoby s vyšším vzděláním. Za důležitou Karel pokládal také duchovní osvětu vojska. Zasloužil se o zdokonalení vzdělávacího systému kadetů, založil vojenský archiv a časopis *Militarische Zeitschrift*, světově první časopis věnovaný čistě vojenské tematice. Časopis měl sloužit jako platforma pro výměnu názorů v rámci důstojnického sboru a hlavně k podpoře rozvoje válečné vědy.⁵⁷

Se svým bratrem Janem se také již delší dobu zabíral otázkou, jakým způsobem by bylo možné vytvořit armádu, jež by mohla konkurovat francouzským masovým revolučním gardám, aniž by se zemi vyhnula hrozba revoluce.⁵⁸ V řešení se sice neshodovali a Karlův

⁵³ JŮN, L. *Napoleonské války...* c. d. s. 124.

⁵⁴ HROCH, M. *Na prahu národní existence*, c. d. s. 93.

⁵⁵ NENNING, Günter, *Erzherzog Johanns Wiederkehr*, Wien – München 1990, s. 42.

⁵⁶ O tom, jak nesnadno prosazoval Karel svá rozhodnutí, je pojednáno ve výše uvedené práci M. RAUCHENSTEINERA. Autor zde podává plastický obraz světa intrikánů a kverulantů, kteří obklopovali císaře a s kterými musel Karel soupeřit o vliv v armádě. Často šlo o individua, která sám Karel označil jako hlupáky a taškáře a která se nesnaží o nic jiného než ukolébat císaře tak, aby neviděl závažnost situace (s. 78). Neblahé následky na chod státu měl také císařův osobní sekretář Szvetics, který v císaři podněcoval fobii z cizinců, jež byla vyvíjena vůči Karlovým spolupracovníkům a arcivévodovi samému (s. 85). Karel se intrikám dokázal ubránit ustavením úzké skupiny reformně smýšlejících generálů, jež byli ochotni respektovat jeho rozhodnutí. Karel začal také úzce spolupracovat s kabinetním ministrem Stadionem. Přesto v jeho obranné taktice byla takřka na denním pořádku hrozba demise.

⁵⁷ K vojenským reformám arcivévody Karla srov. PERNES, Jiří – DOLEJŠÍ, Josef – FUČÍK, Josef. *Pod císařským praporem. Historie habsburské armády 1526 – 1918*. Praha 2003, s. 203 – 205.

⁵⁸ KEEGAN, John. *Historie válečnictví*, Praha – Plzeň 1994, s. 28 – 29.

postoj k této problematice nebyl bezvýhradný, idea národa ve zbrani se však pro oba v různých podobách zdála být lákavým receptem, který by dokázal vyřešit problém stálého nedostatku branců v řadách regulérní armády. Také mnozí další z představitelů rakouského státu byli přesvědčeni, že oživení vlasteneckých citů mezi poddanými pomůže vyřešit otázku palčivého nedostatku řadových vojáků.

Nový princip národní armády opírající se o nové typy vojenských jednotek vhodně doplňoval koncept založený na široce pojaté branné moci. S využitím dobrovolnických sborů, měl Karel bohaté, ovšem nepřilíš pozitivní zkušenosti. Jako vrchní velitel vojska v Čechách se při formování dobrovolnických legií v roce 1800 přesvědčil, že disciplína a především bojová kvalita těchto oddílů není vždy právě nejlepší a v případě praporu legie v Hradištském kraji byl dokonce nucen řešit vzpuru.⁵⁹ Ukazovalo se také, že samotné nasazení zeměbrance oddílů se ve válce v mnoha případech minulo účinkem, jak po stránce bojových úspěchů, tak také z toho důvodu, že stát byl hned od počátků konfrontován s nedostatečným vlasteneckým odhodláním rekrutů. V některých případech se dá pochybovat i o samotné dobrovolnosti vstupu rekrutů do dobrovolnických oddílů a legií.⁶⁰

Před vypuknutím války roku 1809 byly však vzpomínky na zeměbranu opět oživovány a část generality začala novou organizaci zeměbrany podporovat z důvodu možnosti rychlého výcviku a pohotového nasazení v boji. Úspěšná organizace takového typu jednotek byla založena na dokonalém zvládnutí spolupráce státní správy s obyvatelstvem. Propagační činnost byla pozvolně rozvíjena již záhy po uzavření prešpurského míru, ovšem útočnost a konkrétní cíle propagandy zůstávaly zpočátku vyjadřovány pouze nepřímou. Rakouský stát zpočátku nemohl v médiích projevovat ostrý protifrancouzský postoj, protože byl zavázán mírovými smlouvami a nemohl si dovolit, aby byl označen za původce válečného štvání. Informace o zřizování zeměbrany a dobrovolnických sborů měly být proto pokud možno udržovány v utajení, což ovšem při rozsáhlosti tohoto podniku bylo přání splnitelné jen stěží.⁶¹

Optimističtější postoj v otázce vyzbrojení lidových mas zastával Karlův bratr, arcivévoda Jan. Jestliže Karel byl hlavním organizátorem reformy po praktické stránce, pak Jan se zasloužil především právě o ideové odůvodnění významu zeměbrany. Jan byl ojedinělý případ volnomyšlenkáře, nebo dokonce „*revolucionáře*“, jak jej v mládí jeho blízcí neváhali nazvat.⁶² Jeho osobnost zcela vybočuje ze stereotypních charakteristik příslušníků

⁵⁹ MEJDŘICKÁ, K. *Listy ze stromu svobody*, c. d. s. 238.

⁶⁰ JŮN, Libor. *České země a dobrovolnické sbory habsburské armády v období koaličních a napoleonských válek (1792 až 1815)*, in: *Napoleonské války a české země*, ŠEDIVÝ, I. (ed.), Praha 2001, s. 123 – 129.

⁶¹ ERNSTBERGER, A. *Böhmens freiwilliger Kriegseinsatz...* c. d. s. 15.

⁶² NENNING, G. *Erzherzog Johanns Wiederkehr*, c. d. s. 100 – 103.

habsburského domu. Janovým druhým domovem se stalo Tyrolsko, kterému byl po celý život bezmezně oddán. Právě zde viděl pravou střechu a oporu Rakous, pro něj chtěl zdokonalovat zemědělské postupy a zavádět nové technologie, ale především zde poznal lid, se kterým se plně ztotožnil a který si zamiloval. V Tyrolsku poprvé na vlastní kůži poznal bojovníky, kteří již v minulosti mnohokrát vystoupili v boji za svá práva a kteří neváhali se zbraní v ruce vystoupit i proti cizí nadvládě.⁶³

Jan, podobně jako ministerský předseda Stadion, zastával názor, že skutečným hybatelem dějinných událostí je lid a vláda by jej měla chápat nejen jako prostředek výkonu svých rozhodnutí, ale jako rovnocenného partnera. Jan se vážně zabýval myšlenkou vyzbrojení rakouských rekrutů stejným druhem elánu, se kterým se bylo možné setkat v řadách Napoleonových armád, které vídal vítězit ve jménu francouzského národa. V těchto úvahách jej na druhé straně utvrzoval také odpor a bojovnost, kterou Napoleonova okupační moc vzbuzovala mezi povstalci ve Španělsku, Kalábrii, ale také v již zmiňovaném Tyrolsku. Bojové nadšení zde mělo podobné kořeny, jako to, kterým byli vyzbrojeni Napoleonovi vojáci. Jeho záměrem bylo vytvořit podobný typ jednotek, které by dokázaly vést válku, jíž bychom dnes nazvali guerrilovou. Janova pravá ruka, také Tyrolan a především hlavní mozek tehdejší válečné propagandy, Joseph von Hormayr, zásoboval tehdejší tiskárny mnoha líčeními takovýchto „nepřetržitých malých válek“,⁶⁴ které se odehrávaly po celé napoleonské Evropě. Ať už to měli být pouze špatně vyzbrojení sedláci nebo myslivci, myšlenka zeměbrany vznikla především z Janova idealistického přesvědčení, že pro generály není obávanějšího nebezpečí, než střet s ozbrojeným lidem hájícím samostatnost vlasti a tradiční práva.

To, co se zdálo být Janovi a jeho spolupracovníkům jako přitažlivé řešení problémové situace, se ovšem jeho odpůrcům jevilo jako nebezpečný hazard. Rakouská generalita ani arcivévoda Karel ve vojsku neradi viděli nástroj, který by mohl sloužit k sebeidentifikaci národů.⁶⁵ Instrukce zeměbrany nyní tradiční pohled na armádu do jisté míry narušovala, když se při její organizaci užívalo právě pojmů jako národ a vlast.⁶⁶

Samotného císaře Františka také sužovala především obava, že ozbrojený lid je nevypočitatelný spojenec a může se stát nebezpečnou zbraní v rukou nepřítele. Lidové ozbrojení pro něj představovalo napůl cestu k revoluci a práce věnované tomuto tématu jmenují celou řadu osobností vídeňského dvora, jež musely vynaložit nemalé úsilí,

⁶³ Tamtéž, s. 36 – 37, 58 – 60.

⁶⁴ NENNING, G. *Erzherzogs Johanns Wiederkehr*, c. d. s. 48 – 52.

⁶⁵ DOSTÁL, Tomáš. *Poslední vítězné tažení císaře Napoleona. Francouzsko-rakouská válka v roce 1809*, České Budějovice 2008, s. 24.

⁶⁶ HROCH, M. *Na prahu národní existence*, c. d. s. 93 – 94.

aby nakonec mohl být získán Františkův souhlas se založením zeměbrany.⁶⁷ Vlivným přímluvcem za její zřízení byl bezpochyby hrabě Stadion, který sdílel podobný pohled na řízení státu jako arcivévoda Jan. Jedním z hlavních důvodů, které nakonec vedly císaře k udělení souhlasu, snad mohla být i Františkova obava, že by se v případě Rakouska mohla opakovat nedávná španělská historie a on sám by se mohl v případě prohrané války stát sesazeným panovníkem.⁶⁸

Po dlouhých jednáních byl nakonec vydán v červnu roku 1808 patent o zřízení zeměbrany, „*kteřá by sloužila toliko k hájení vlastenecké půdy*“⁶⁹ Tento patent byl pouze prvním ze série opatření, které musely být pro vznik zeměbrany učiněny. Její formování se ukázalo býti náročným procesem, který vyžadoval vysokou míru spolupráce státních složek i poddaného obyvatelstva. Organizace zeměbrany však neprobíhala podle zcela jednotného vzoru a představitelé každé z korunních zemí dostali v otázce její výstavby značnou míru autonomie. Představa zeměbrany jako guerrily, s jakou přišel arcivévoda Jan a která byla v několika případech tlumočena soudobou propagandou, mohla být realizována skutečně snad pouze v Tyrolsku. Jak se ukázalo na příkladě zeměbrany české, museli se autoři nařízení držet více při zemi. Venkovský lid, kterého se vládní nařízení bezprostředně dotýkala, pociťoval k válce značnou nechuť a cena jeho obětí byla stále vyšší.

2.4 Česká zeměbrana a dobrovolnické oddíly

Jak již bylo řečeno v samém úvodu práce, zřizování jednotek zeměbrany v roce 1808 nebylo v dějinách habsburské armády úplnou novinkou. Určitý předobraz zeměbrany lze spatřovat již v zemských hotovostech svolávaných například během slezských válek. Jejimi posledními předchůdci byly také dobrovolnické legie arcivévody Karla z roku 1800 a neúspěšný pokus o organizaci zeměbrany byl uskutečněn také v roce 1805. Určité zkušenosti s formováním podobných vojenských těles zde tedy byly. Teprve nyní byl ovšem vznesen požadavek učinit ze zeměbrany trvalou součást branného systému. V původním návrhu úloha zeměbrany nespočívala v aktivním nasazení v předních liniích. Představa počítala s využitím branců pro posádkovou činnost v pevnostech jejich vlastní korunní země. Takto měly být uvolněny další kapacity stálého vojska, využitelné pro nasazení ve válečných

⁶⁷ ERNSTBERGER, A. *Böhmens freiwilliger Kriegseinsatz*, c. d. s. 11.

⁶⁸ POLIŠENSKÝ, J. *Napoleon...* c. d. s. 81.

⁶⁹ *Patent císaře Františka I. o zřízení zeměbrany otištěný ve Vídni 9. června 1808*, in: *Bitva u Znojma a válka roku 1809. Sborník přednášek a studií k 200. výročí*, J. SAMEK (ed.), Třebíč 2009, s. 152.

taženích. Rovněž se počítalo s nasazením zeměbrany před nenadálým výpadem nepřítele. Hlavní bojovou technikou měl být boj v houfech.⁷⁰

Organizace zeměbrany byla teritoriálně oddělena a byla při ní respektována kulturní specifika. Nejvyšší velení nad jednotlivými zeměbraneckými skupinami (v německé literatuře *Landwehrguppe*) zastupovali takzvaní inspektoři zeměbrany, kterými pro alpské země byli arcivévoda Maxmilián a Jan, pro české země pak arcivévoda Ferdinand.⁷¹ V Uhrách a Haliči zeměbrana zřízena nebyla. Inspektoři zeměbrany měli především funkci generálů a jejich úkolem bylo koordinovat organizaci se zemskou správou.⁷² Důležitá samozřejmě byla také jejich sociální autorita, jež měla dovést jednotky k slavným vítězstvím, na což také bylo patřičně poukazováno například v zeměbraneckých písních.

Celkem mělo být postaveno 150 zeměbraneckých praporů, přičemž Čechy a Morava měly zajistit 79, které odpovídaly čtyřiceti tisícům mužů. Ačkoliv české země představovaly podle předpisů jednu zeměbraneckou skupinu, byly při organizaci fakticky rozděleny na Čechy a Moravu. V Čechách byl hlavním organizačním šéfem guberniální prezident hrabě Josef Wallis. Ten mohl zúročil zkušenosti s pokusem o organizaci zeměbrany z roku 1805 a brzy začal o jednotlivých otázkách vyjednávat s hejtmany šestnácti českých krajů. Mezi prvními otázkami, které ovšem musel řešit, byly vzhledem k velikosti celé akce finance.

V tomto směru chtěli jít příkladem čeští stavové, kteří za organizaci zeměbrany projeví vděčnost a zavázali se, že půjdou příkladem v boji za „*stát, národní čest a samostatnost*“⁷³, aby následně vypsali poddaným novou daň ve výši 1,5 milionu zlatých. Suma to nebyla přemrštěná, neboť jen pro základní vystrojení všech 55 českých praporů bylo zapotřebí přibližně 852 tisíc zlatých, do kterých nebyly započítané některé části výstroje, které měly hradit jednotlivá panství.⁷⁴ Později se ke zvýšení lákavosti vstupu do zeměbrany užívalo také finanční motivace, čímž náklady ještě vzrostly. Po celé zemi proto časem začaly vznikat nejrůznější finanční sbírky a nadace, zaměřené nejen na zaopatření výbavy a odměn, ale také na odškodnění invalidů a pozůstalých.⁷⁵

Praktická organizace a výcvik zeměbrany začínala na úrovni jednotlivých panství. Císařský patent povinoval službou v zeměbraně muže ve věku 18–45 let. Podle pamětníka to na venkově, odkud přicházelo nejvíce branců „*byli takoví lidé, kterých k reglementům*

⁷⁰ HROCH, M. *Na prahu národní existence*, c. d. s. 94.

⁷¹ Srov. STROBL, von Ravelsberg, Ferdinand. *Die Landwehr anno neun*, c. d. s. 65 – 72.

⁷² FRANKENBERGER, O. *Zeměbrana českých zemí v roce 1809*, c. d. s. 119 – 120.

⁷³ Citováno podle HROCH, M. *Na prahu národní existence*, c. d. s. 95.

⁷⁴ FRANKENBERGER, O. *Zeměbrana českých zemí...* c. d. s. 121.

⁷⁵ ERNSTBERGER, A. *Böhmens freiwilliger Kriegseinsatz*, c. d. s. 56 – 64.

nevolali, totižto orby čekanci, chalupníci, domkaři, hořeři“.⁷⁶ Osvobození nadále zůstávali šlechtici, duchovní, úředníci, majitelé živností, ale i bohatší sedláci, kteří se na válečných přípravách podíleli zásobováním, odvodem dávek, případně poskytováním potahů.

Zajímavé okamžiky přinášel samotný výběr rekrutů. Podle nařízení „*určení, které skupiny k zemské obraně ihned oddané býti mají, stane se losováním, o čemž vrchnosti a magistrátové zevrubné nařízení skrz představené krajů, a městského hejtmána obdrží*“.⁷⁷ Takovéto losování probíhalo zpravidla veřejně, avšak po excesu, který se udál ve Vranově na Židlochovickém panství, se komisaři uchýlovali k neveřejné formě výběru branců. Komisaře ve Vranově po příchodu přivítalo pouze osmileté dítě, a tak se rozhodl provést výběr sám. Postupně se však uprchlí muži začali vracet a první, který obdržel povolávací list, se na komisaře vrhl a zbil jej.⁷⁷

Přesto se však předvolání ke službě v zeměbraně dalo obejít. Zaneprázdněným hospodářům byla ponechána možnost nechat se zastoupit náhradníkem. Tomu ovšem bylo třeba za jeho službu zaplatit. Ceny byly různé a pohybovaly se v řádu několika desítek zlatých. K tomu budoucí zeměbranci požadovali v případě své smrti určité náhrady pro své blízké, většinou ve formě přenechání dobře vyhnojeného políčka či zásoby zeleniny. Objevil se však i případ, kdy si jistý Václav Dostál ze Žďárce vymínil sud piva a dva muzikanty, kteří pak museli celý den a noc hrát veselé písně.⁷⁸

O tom, jakými prostředky se působilo, aby správně pochopil důvod své účasti na obraně vlasti, bude podrobně pojednáno v příslušné kapitole. Je třeba ovšem uvést již na tomto místě, že osvěta nebyla prováděna jen publicistickými prostředky. Často ji ve venkovském prostředí ústně zajišťovali vybraní muži. Vládě velice záleželo na tom, aby byl prostému lidu smysl zeměbrany s apelem na vlastenectví řádně vysvětlen. Proto objížděl milčický rychtář Vavák okolní kraj a na návších přednášel zeměbranecké písně, a proto se také Walis obracel na české biskupy, aby ve věci zeměbrany přiměli i jednotlivé faráře působit na lid.⁷⁹

Nejmenší organizační jednotku zeměbrany, tzv. *Korporalschaft*, tvořili muži jedné farnosti a v ideálním případě měla mít okolo 25 mužů, dvě taková družstva pak tvořila čet, 4–6 čet setninu a 4–6, někdy ale i 8 setnin tvořilo prapor. Prapory pak byly stavěny v rámci kraje, přičemž počet praporů, který měl kraj dodat, záležel na jeho velikosti a počtu obyvatel.

⁷⁶ BÁTĚK, Josef. *Začátek landverských vojáků*, in: Selský archiv, roč. 2, č. 3, Olomouc 1903, s. 155 – 156.

⁷⁷ RADIMSKÝ, Jiří. *Příspěvky k dějinám vojenských reforem v r. 1808*, in: Časopis Vlasteneckého spolku musejního v Olomouci, roč. 57, č. 209 a 210, Olomouc 1948, s. 53 – 54.

⁷⁸ ZÁSTĚRA, Karel. *Příklady cen za náhradníky postavené k zeměbranecké službě*, in: Skutč a okolí. Kulturní a jiné obrázky z českého východu, Skutč 1896, s. 224 – 225.

⁷⁹ ZEHETBAUER, E. *Landwehr gegen Napoleon*, c. d. s. 146 – 147.

Platilo však, že každý kraj musel postavit alespoň dva prapory.⁸⁰ Výcvik branců měl podle předpisů probíhat o nedělích, případně o svátcích v místě farnosti nebo bydliště na jednu až dvě hodiny. Jednou za měsíc pak měl probíhat výcvik střelby v setnině a jednou za rok se měl ke cvičení sejít celý prapor.⁸¹ Obsah cvičení měl být zeměbrancům časem vyjasněn prostřednictvím důstojnického sboru. Nařízení o způsobech organizování zeměbrany z 9. června roku 1808 oznámilo: „v čem dotčené cvičení pozůstávati má, bude mužstvu s vlastní tisknutou zprávou oznámeno. Předběžně se ale jen ustavuje, že obzvláště v pořádném držení těla, v maširování a v střelení cvičeno bude, a proto také každý muž v roce několikrát do terče stříleti se učiti bude“.⁸²

Realita výcviku však vypadala patrně poněkud jinak. Brancům z donucení se často cvičit nechtělo, poněvadž jim doma stála práce, a například o žních se jednotky často vůbec nesešly. Dodržování disciplíny bylo velkým problémem, neboť zeměbrana zůstávala od armády právně oddělená, důstojníci měli malé pravomoci a přestupky zeměbranců řešila civilní správa.

Problémy s disciplínou souvisely i s výběrem důstojníků, kterých byl na některých pozicích nedostatek. Vysoké hodnosti byly vyhrazeny příslušníkům vyšších společenských tříd. Na odbornost se zde příliš nehledělo, a protože se vojensky vyškolení šlechtici hlásili raději k armádě, byly tyto posty hojně obsazovány i neodborníky. Ti si však alespoň udržovali respekt díky svému postavení ve společnosti. Důstojnický sbor byl často doplňován také válečnými vysloužilci, veterány a v některých případech i invalidy, kteří s excesy a neposlušností měli problémy daleko větší.⁸³

O tom, že bojová připravenost zeměbrany byla nízká a její organizování probíhalo jen s velkými obtížemi, věděly na začátku roku 1809 i špičky rakouského státu. Nábor a výcvik zeměbrany probíhal v mnoha krajích pomalu a kvalita zeměbraneckých sborů byla nevalná.⁸⁴ Vládě nevyhovovalo ani ustanovení, ve kterém se zeměbrancům slibovalo, že jejich služba je vázána pouze na území českých zemí. Proto vznikla myšlenka založit dobrovolnické sbory, do kterých by se zeměbranci mohli hlásit. 25. února 1809 bylo arcivévodovi Karlovi navrženo vytvořit, podobně jako tomu bylo již v roce 1800, legie, jež by nesly jeho jméno a byly by schopny pravidelné polní služby. Pro začátek bylo navrženo vytvořit šest takových

⁸⁰ FRANKENBERGER, O. *Zeměbrana českých zemí...* c. d. s. 122 – 123.

⁸¹ Tamtéž, s. 132.

⁸² *Nařízení o způsobech organizování zeměbrany v Čechách ze dne 27. června 1808*, in: *Bitva u Znojma a válka roku 1809 c. d.*, příloha č. 2, s. 155.

⁸³ FRANKENBERGER, O. *Zeměbrana českých zemí...* c. d. s. 126 – 129, 132 – 133.

⁸⁴ Současníci citlivě reagovali na bojovou kvalitu zeměbrany, která nebyla valná a dívali se na ní proto často s velkým despektem. Toto platilo dvojnásob pro důstojnický sbor. Zkratka LW, kterou měli branci vyšitou na čákách byla interpretována jako „lauf weg“ (utíkej pryč). Vzniklo také mnoho posměšných písní. Více: FRANKENBERGER, O. *Zeměbrana českých zemí...* c. d. pozn. č. 29 na s. 128.

oddílů v Čechách a tři na Moravě. Aby bylo verbování do těchto sborů uspíšeno, bylo tentokrát myšleno i na motivaci. Branci dobrovolnických oddílů měli požívat stejných výhod, jako tomu bylo v řadách armády. Navíc byli povzbuzováni jednorázovou odměnou patnácti zlatých a po ukončení služby v armádě měli být existenčně zajištěni. Přes všechnu snahu ovšem probíhal nábor do dobrovolnických oddílů stále pomalu a naplno se rozběhl až na přelomu dubna a června, kdy již byla válka v plném proudu.⁸⁵

Jak je patrné, organizace zeměbrany a dobrovolnických oddílů stavěla zemské úřady před řadu nových problémů. Rozsáhlý aktový materiál, který se z jejich působení do dnešních časů zachoval, pro vojenské historiky stále nabízí zajímavé možnosti bádání. Pro účely této práce ovšem není třeba se otázkami organizačními zabývat dopodrobna. Konstatujme pouze, že vláda, aby celé úsilí o organizaci zeměbrany nevyznělo naprázdno, byla nucena kroky správy doplňovat šikovně vedenou propagační činností. Ta začala dosahovat dosud nebývalé intenzity právě zjara roku 1809. Způsoby, kterými byli potencionální branci lákáni do řad armády, byly poměrně rozmanité. Právě otázkám spojeným s konkrétní podobou propagace, která měla zajistit široké společenské přijetí válečných aktivit státu, bude proto v rámci této práce věnován následující prostor.

⁸⁵ FRANKENBERGER, O. *Zeměbrana českých zemí...* c. d. s. 135.

3. Rakouská státní ideologie

3.1 Změny v rakouské státní ideologii v průběhu 18. století

Vznik zeměbrany se stal pouze jedním z motivů, jež vedly rakouské vládní kruhy k rozpoutání široce pojaté propagační kampaně, jež se stala nejprve předznamenáním a pak také průvodním jevem války roku 1809. Je třeba dodat, že agitace spojená s verbováním a podporou zeměbrany byla pouhým zlomkem v systému propagandy, jenž obsáhl celou řadu dalších témat spojených nějakým způsobem se zájmy rakouského státu. Základy propagační kampaně byly podepřeny rakouskou státní ideologií, v jejímž obsahu lze právě na počátku 19. století zaznamenat výrazné změny.

Nutno uvést, že kořeny vzniku rakouské státní ideje sahají hluboko do minulosti habsburského soustátí. Během posledních staletí existence rakouského soustátí se vyvinula až do obskurních podob, kdy se uctívanými hodnotami staly adorovaná strnulost, kult důstojného stáří a ideál věrného úředníka, který slepě plní své úkoly. Ztělesněním těchto hodnot se dnes pro mnohé stal portrét starého mocnáře Františka Josefa a jejich podstatu odhalují i romány poslední generace rakouských spisovatelů, mezi nimiž vynikají díla Arthura Schnitzlera, Aloise Musila, Franze Werfela či Josefa Rotha.⁸⁶ Pochopitelně se zde nelze zabývat genezí a vývojem rakouské státní ideologie od jejích počátků. Pro účely této práce postačí si uvědomit, jak se utvářela v obdobích bezprostředně předcházejícím válkám s napoleonskou Francií.

Společenské uspořádání na počátku 19. století bylo v habsburském soustátí ještě do velké míry ovlivněno koncepcí barokního světového řádu, v němž hlavní úloha přináležela stále Bohu. Podle těchto představ byl člověk pouhým účastníkem velkolepého božského díla a na rozdíl od tendencí individualismu nebyl chápán jako suverénní a svévolně jednající subjekt, jenž by na základě svých kognitivních schopností mohl zpochybňovat své místo v božím řádu, nebo dokonce existenci řádu samotného. Byl chápán spíše jako pouhý pasivní účastník bytí, na němž je jeho vlastní existence beztak nezávislá. Toto schéma se svým postulátem člověka a světa plně závislého na boží vůli mělo své pevné místo v rakouské literatuře, umění, ale zejména v představě o struktuře společnosti. Politická a společenská hierarchie byla chápána jako pouhý odraz hierarchie kosmické a první dva stavy

⁸⁶ MAGRIS, C.. *Habsburský mýtus v moderní rakouské literatuře*, c. d. s. 16.

s panovníkem z ní odvozovaly své společenské postavení. Pochybovat o tomto uspořádání nebylo v kompetencích běžného člověka.⁸⁷

Tento boží řád neboli *Ordo* se však díky vlivu osvícenství a zejména modernizačním tendencím ve státě, jež přinášely zejména tereziánské a josefínské reformy, transformoval do specifické podoby. Josefínské reformy v první řadě zásadně upravovaly postavení náboženství v rámci státního společenství. Pouto mezi státem a náboženstvím, které až dosud splývaly v jeden neoddělitelný a nekonfliktní celek ochraňovaný boží prozřetelností, bylo narušeno. Na jednu stranu měla být náboženská oblast od státu diferencována a na straně druhé si stát osoboval právo do ní aktivně zasahovat. Státní zásahy do organizační struktury církve zapříčinily okleštění jejího transcendentálního aspektu a sama praktická stránka náboženství se stala doménou, v níž stát mohl stát začít aplikovat své disciplinační ambice. V otázce péče o duše poddaných byly církvi vyhrazeny přesné sféry vlivu, díky čemuž mohl stát rozvinout své pole působnosti. Dozor a výkon moci nad poddanými měly nyní zajišťovat státem školený klérus a byrokracie.⁸⁸

Během několika desetiletí tak v rakouském soustátí došlo k pozoruhodným změnám, kdy feudální a náboženský řád byl do značné míry oslaben. Stát začal své poddané plně využívat v armádě a nejrůznějších složkách společenského a hospodářského života. Lidé všech stavů a vrstev si nyní mohli snadno uvědomit, co je spojuje se zbytkem obyvatel podunajské monarchie. Osvícenští teoretikové habsburské státovědy, jako byl Sonnenfels, viděli pojitko především ve společných zákonech a podřízenosti společné státní autoritě.⁸⁹ Nový charakter získalo státní zřízení také díky dosud nebývalému využití služeb úřednictva. Na rozdíl od minulosti již nebyl kladen takový důraz na urozený původ uchazečů o úřad, ale spíše na jejich vzdělání a schopnosti. Vláda osvícenských panovníků tak trvale proměnila charakter státu, který svou autoritu původně zakládal pouze na moci svěřené Bohem a předmětem úcty se díky postupu sekularizace, jež oslabovala dosavadní monopol náboženství, stával stát samotný.⁹⁰

Výrazné změny v ideových východiscích rakouského státu přinesl rovněž příchod francouzské revoluce, která vyhlašovala nové principy rozdělení státní moci a prosazovala rušení starých feudálních řádů. Duch osvícenství byl téměř okamžitě po smrti Leopolda II. doslova smeten reakčním kurzem politiky Františka I. Představitelé státu vystoupili proti

⁸⁷ FRAUKE, A.. *Minimalisierung. Die Auflösung des Habsburgischen Kosmos in der österreichischen Literatur des 19. Jahrhunderts*, c. d. s. 25 – 26.

⁸⁸ Srov. WINTER, Eduard. *Josefínismus a jeho dějiny. Příspěvky k duchovním dějinám Čech a Moravy, 1740-1848*, Praha 1945, s. 98 – 210.

⁸⁹ KUTNAR, F. *Obrozenecké vlastenectví a nacionalismus*, c. d. s. 59.

⁹⁰ FRAUKE, A.. *Minimalisierung...* c. d. s. 27 – 28.

nebezpečí „francouzské nákazy“ s řadou aktivních opatření. Veřejný život byl od nynějška svázán zákazy a restrikcemi spočívajícími v zostření cenzury, dohledu nad obyvatelstvem, rušením spolků a učených společností.⁹¹ Revoluční výklad pojmů svobody a rovnosti, nebyla podunajská monarchie připravena akceptovat. Vládní představitelé a vyšší stavy dosud většinou zastávali názor, že značná část poddaných není schopna pojmy jako svoboda a rovnost chápat, tak jak by vyžadovali oni sami, což by mohlo vést k nepokojům, nebo dokonce ke změně dosavadního společenského uspořádání.

Vedle restrikcí byla vláda nucena, jak již bylo řečeno v úvodních kapitolách, podporovat široce pojatou kampaň, mezi jejíž hlavní znaky patřilo ujišťování o správnosti monarchického zřízení a neměnnosti stavovské hierarchie. Zdůrazňován byl zejména rozdíl mezi revolučními ideály a revoluční realitou. Panovník posvětil odsouzení všech spisů pojednávajících o francouzské revoluci v příznivém světle. „Francouzskou svobodu“ popisovali autoři píšíci ve službě rakouského státu jako blud, který vede k životu ve zločinu, chaosu, odcizování se vlastní lidskosti a egoismu. Fobie z „ideové nákazy“ postoupila dokonce tak daleko, že podezření úřadů bylo vystaveno cokoliv a kdokoliv přicházející z Francie.⁹²

Ve výkladu rovnosti provládají autoři většinou připouštěli, že lidé jsou si rovni v zákonech a před Bohem. Ovšem co se týče rovnosti společenské, její existenci většinou popírali. Nerovnost mezi stavy vykládali jako přirozený jev daný Bohem a její odstranění podle nich ani nebylo možné. Zjednodušeně by mohlo být řečeno, že za negativní byly pojmy svoboda a rovnost považovány ve chvíli, kdy jejich chápání narušovalo tradiční obraz stavovského uspořádání.⁹³

Nešlo však už jen o zamezení přílivu francouzských revolučních myšlenek. Vláda se v některých ohledech snažila oslabovat i dosud tolerované projevy nacionalismu. Zatímco díla německých osvícenců, jako byly Fichteovy *Řeči k německému národu* nebo Jahnovo dílo *Das deutsche Volkstum* toužící po německém sjednocení, byly cenzurou stahovány z oběhu,⁹⁴ povolování děl domácích autorů zatím podléhalo cenzuře preventivní. U knih a brožur byl od nynějška před samotným vydáním kontrolován obsah a mnohé knihy s nacionálním přídechem mohly nakonec vyjít, byť mnohdy seškrtané nebo na nařízení cenzorů upravené.⁹⁵

⁹¹ KUTNAR, F. *Reakce státu v Čechách na Velkou revoluci francouzskou*, c. d. s. 334 – 340.

⁹² KUTNAR, F. *Velká revoluce francouzská v naší soudobé kritice. (Příspěvek ke vlivu Velké revoluce)*. in: Český časopis historický, 1934, roč. XL., s. 70 – 71.

⁹³ Tamtéž, 60 – 69.

⁹⁴ KUTNAR, F. *Reakce státu v Čechách na Velkou revoluci francouzskou*, c. d. s. 328.

⁹⁵ PÍŠA, Petr. *Knižní cenzura v Čechách v předbřeznové době* [diplomová práce], Univerzita Karlova v Praze 2010, s. 114.

3.2 Znovuoživení a inovace ideologie doby předosvícenské

Skutečně zlomovým okamžikem ve vývoji rakouské státní ideologie se ovšem zdá být až oficiální zánik Svaté říše římské.⁹⁶ Je skutečností, že společenský řád v habsburské monarchii a jeho opodstatnění se vnějšmu, ale mnohdy i domácímu pozorovateli mohly jevit jako značně zpátečnické, což ostatně dosvědčuje i velký počet sympatizantů s francouzskou revolucí na našem území.⁹⁷ Habsburkové tehdy uznali zrušení beztak již pouze formálního titulu německého císaře a František, toho jména v německé říši druhý, se od nynějška jmenoval císařem říše rakouské, toho jména prvním. Vznik rakouského císařství podnítl státníky k prohloubení ideologie, jež se svým pojetím v mnoha ohledech vracela k duchu barokního období⁹⁸ a stala se živnou půdou pro systém, jenž aby odolal tlaku politických a společenských změn, které hýbaly Evropou, musel se v budoucnosti uchýlovat ke stále represivnějším opatřením, jež měly za úkol zajistit jeho vnitřní stabilitu.⁹⁹

Císař od nynějška nebyl jen hlavním politickým představitelem státu, ale zaujal novou roli vládce, jehož význam byl především symbolický. V krásné literatuře byl často líčen paternalisticky, jako přísný, avšak milostivý dozorce, jehož přístup k poddaným zajišťuje všeobecné blaho.¹⁰⁰ Symbolická hodnota jeho titulu opřená o boží vůli nyní měla mít v první řadě funkci sjednocující. Císařovo oko podle nového státního ideálu nepřetržitě bdělo nad multikulturní říší, v jejímž různorodém prostředí měl zavládnout zvláštní druh svornosti a jednoty.¹⁰¹

Po roce 1805 začala být pod vlivem vnějšního nebezpečí vládou dosud umlčovaná nacionální hnutí tolerována a vládní představitelé uvěřili, že kontrolovaná podpora vlasteneckých aktivit může sloužit ku prospěchu celé říše. Vlastenecká agitace se tak již před vypuknutím války 1809 stala dočasnou součástí vládní politiky. Ze státoprávního hlediska se nic nezměnilo a vláda nehodlala svolovat k politickým ústupkům, kdyby ovšem v té době byly, například ze strany české šlechty, vůbec nějaké vyžadovány. Snad by se dalo i říci, že v určitém smyslu bylo mezi vlastenci a vládními elitami uzavřeno určité nerovné spojení. Vlastenci nyní mohli oslavovat jedinečnost svých národů, ovšem vláda vyžadovala, aby jejich nadšení bylo vždy podřízeno vizi jednotné rakouské říše. Hlavní podíl na konstrukci této ideologie měla právě skupina literátů soustředěná okolo osoby Josepha von Hormayr.

⁹⁶ MAGRIS, C. *Habsburský mýtus...* c. d. s. 28.

⁹⁷ MEJDŘICKÁ, K. *Listy ze stromu svobody*, c. d. s. 184 – 189.

⁹⁸ FRAUKE, A. *Minimalisierung...* c. d. s. 24 – 26.

⁹⁹ Tamtéž, s. 30 – 33.

¹⁰⁰ MAGRIS, C. *Habsburský mýtus...* c. d. s. 48 – 51.

¹⁰¹ FRAUKE, A. *Minimalisierung...* c. d. s. 16 – 18.

S novou ideologií se záhy mohli seznámit i čeští poddaní, jak dokládají překlady a úpravy vládních letáků z pera Jana Bohumíra Dlabače¹⁰², který se stal patrně nejvěrnějším spojencem vídeňské vlády u nás. Pro vytvoření si představy o ideálním konceptu tehdejšího rakouského státu lze uvést úryvek z jeho letáku *Odpověď na psaní, které vojákově při císařském královském vojsku do pole zaslané bylo*¹⁰³:

„(...)v takové případnosti ani náboženství, ani řeč, anebo národ žádného rozdílu nečiní. Tím spíše by měl Čech Rakušana, a Uher zas obadva v napomáhání a vyvedení obecného dobrého, a v šlechtné mysli převýšiti. Poctivý a hodný Polák ať Moravanovi, Sedmihradečník Slezákovi a Štýrský obyvatel Salcburskému, i Chorvatovi po bratrsku k pomoci přispěti nemešká. Jeden Bůh, jeden ředitel a jedno srdce: aby starodávná zemská ustanovení, a jednota národův v celosti zachována byla – teňť budiž jediný krásný a nepřemožitelný svazek náš, kterýž my všichni, jenž za panování milostivého krále Františka živi jsme, s přísahou stvrzujeme“.¹⁰⁴

V ideologii tohoto období se rovněž velkou měrou odráží mezinárodní aspirace nového císařství, které využilo rodícího se německého nacionalismu a pasovalo se do role ochránce všech Němců. Zdůrazňována byla nejen role císaře coby zastávce poddaných, ale také jeho role hajitele starých monarchistických principů v rámci středoevropského prostoru. Německá inteligence orientující se po celé 18. století na kulturní okruh francouzský začala pod vlivem Napoleonova politického vstupu na území bývalé Německo-římské říše vyzdvihovat dosud přehlížené německé a vyjadřovala touhu po sjednocení ve společném národnostním státě, jenž by navazoval na tradice zaniklé říše. Po porážce Pruska přijala řada německých literátů a učenců myšlenku boje proti francouzskému uzurpátorovi pod záštitou Rakouska, které jediné z kontinentálních mocností odolá a vrátí Němcům ztracenou svobodu.¹⁰⁵ Tato idea byla rozvinuta například v hojně rozšiřované brožuře *Was verdankt Deutschland seit Jahrhunderten dem Hause Habsburg*¹⁰⁶. V brožuře se ukazuje, že Němci si již v dobách minulých dokázali poradit s cizími despoty, jako byl Attila. Jejich štěstí pak dlouho spokojeně mohlo kvést pod vládou Habsburků, kteří nikdy netoužili po cizích územích

¹⁰² Jan Bohumír Dlabač (1758 – 1820) patřil k předním osobnostem první generace českých obrozenců. Na jeho osobnosti lze dobře sledovat, kterak byly první pokusy o znovuoobnovení domácí tvorby a překlady světových děl do češtiny obtížné a leckdy dosahovaly pochybné kvality. Dlabač, který strávil většinu svého života jako člen premonstrátského řádu na pražském Strahově se upřímně snažil o rozvoj českého jazyka a kultury. Za jeho nejvýznamnější dílo je pokládán *Allgemeines historisches Künstler-Lexikon für Böhmen und zum Theile auch für Mähren und Schlesien*. Dlabačovo pole působnosti bylo poměrně široké a v této práci jej budeme sledovat pouze jako publicistu a překladatele vládních letáků.

¹⁰³ DLABAČ, Jan Bohumír. *Odpověď na psaní, které vojákově při císařském královském vojsku do pole zaslané bylo*, Praha 1809.

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 15.

¹⁰⁵ RAK, J. *Napoleonské války a počátky národního obrození*, c. d. s. 201–202.

¹⁰⁶ KNA, *Was verdankt Deutschland seit Jahrhunderten dem Hause Habsburg*, Wien 1809.

a dokud byli vládci Říše, vládla mezi jejími obyvateli spravedlnost a blahobyt. Dnes, když Říši vládne „novodobý Attila“ Napoleon, nelze očekávat nic jiného než despotii. Rakousko však nehodlá zachovat tento neblahý stav a v brožuře se slibuje brzké osvobození všech Němců.

Zajímavostí je, že tato ideologie brzy zapustila kořeny i v českých zemích. V Čechách a na Moravě se tehdy poprvé ze strany německojazyčného obyvatelstva začaly ozývat hlasy po vytvoření Velkoněmecké říše sjednocené pod záštitou Rakouska. Úvahy o českých zemích jako integrální součásti německé říše tehdy poprvé zapustily kořeny mezi německojazyčným obyvatelstvem českých zemí právě díky zástupu nově příchozích německých autorů, kteří byli nuceni opustit území Německa a v českých zemích nacházeli politický azyl.¹⁰⁷

Konkrétní představu o idejích, které byly německými autory hlášány, si lze vytvořit také při četbě děl Heinricha von Kleist, který v kritickém období roku 1808 přesídlil do Prahy. Zamýšlel zde vydávat nový vlastenecký časopis *Germania*. Také zde patrně sepsal krátkou brožuru nesoucí název *Katechismus der Deutschen, abgefaßt nach dem Spanischen, zum Gebrauch die Kinder und Alte*.¹⁰⁸ Drobný spisek nepatrné literární hodnoty, typický svou prostoduchostí, vybavený prostou argumentací, obsahuje několik rozhovorů otce se synem. Jeho obsah se pohybuje okolo typických otázek, kterými se tehdejší Němci zabývali: o tom, co je to německá vlast a také co brání jednotě německého národa. V žádném z těchto rozhovorů není opomenuto jmenovat prohnáného narušitele starého řádu, „korsického“ císaře Napoleona, s nímž kontrastuje postava spravedlivého Františka, starostlivého císaře, jenž touží především po svobodě ujařmených národů.

Otázka: Řekni, dítě, kdo jsi?

Odpověď: Jsem Němec.

Otázka: Němec? Ty žertuješ. Narodil ses v Míšni a země, které patří Míšeň, se jmenuje Sasko.

Odpověď: Narodil jsem se v Míšni a země, ke které patří Míšeň, se jmenuje Sasko; ale má vlast, země, které patří Sasko, je Německo, a tvůj syn, můj otče, je Němec.

Otázka: Sníš! Neznám zemi, které by patřilo Sasko, neboť by to musel být Rýnský spolek. Kde bych našel toto Německo, o kterém mluvíš? Kde leží?

Odpověď: Zde, otče. – Neplet' mě.

Otázka: Kde?

¹⁰⁷ RAK, J. *Napoleonské války...* c. d. s. 202.

¹⁰⁸ KLEIST, Heinrich von, *Katechismus der Deutschen, abgefaßt nach dem Spanischen, zum Gebrauch die Kinder und Alte*, in: Heinrich von Kleist – Sämtliche Werke und Briefe, München 1993.

Odpověď: Na mapě.

Otázka: Ano, na mapě! – Tato mapa je z roku 1805. – Nevíš, co se stalo v roce 1805, kdy byl uzavřen Prešpurský mír?

Odpověď: Napoleon, korsický císař, jej po míru rozdrtil násilným činem.

Otázka: Pouze? Nicméně existuje ještě?

Odpověď: Určitě! – Na to se mne přece ptáš!

Otázka: Od kdy?

Odpověď: Od té doby, co František II., starý císař Němců, znovu povstal, aby jej obnovil. Povolal chrabrého hrdinu [arcivévodu Karla], jenž vyburcuje lid k boji, aby připojil osvobozené země.¹⁰⁹

Pojem svobody, po vypuknutí francouzské revoluce vládou úzkostlivě střežený a vykládaný nejčastěji ve smyslu „francouzského pomatení“ jako projev bezuzdnosti a nepořádku, se tak opět dostal do slovníku propagačních brožur, avšak v pozměněném smyslu. Svoboda nyní byla vykládána jako právo národů na vlastní území, jež bylo obsazeno francouzskými vojsky. Rakousko se mělo stát obhájcem ztraceného pořádku a válka jím vedená byla chápána jako válka osvobozující. Dříve zavrhováný pojem svobody se dostal na přední místo v žebříčku rakouských hodnot. Povinností každého vojáka ale i ostatních obyvatel bylo se o zachování této svobody národů přičinit.¹¹⁰ Tak je to patrné například i ve vládním prohlášení z 6. dubna 1809, ve kterém se arcivévoda Karel obracel k řadám armády:

„Vás milý vojenští kamarádi pěknější a jemnější povolání očekává. Vroucí žádost všech obyvatel Evropy, po osvobození od cizího otroctví, k vašim vlasteneckým korouhvím útočiště hledajíc se utíká. Vaše budoucí vítězství, jejich okovů je sprostějí a vaši němečtí bratři, ačkovek teď ještě nuceně do nepřátelských řádů sestaveni, své vysvobození od vás bolestně očekávají. Vy k spravedlivému boji se strojíte. Sic bych před vámi nestál a vás sám do pole a bitvy nevedl.“¹¹¹

3.3 První muž nové rakouské státní idey: Joseph von Hormayr

Jak již bylo několikrát řečeno, mezi hlavními oporami a tvůrci nových zásad rakouského vlastenectví, jež měly pomáhat vytvořit nový *modus vivendi* rakouského státu,

¹⁰⁹ Tamtéž, s. 350–351.

¹¹⁰ RAK, J. *Napoleonské války...* c. d. s. 200.

¹¹¹ *Rozkaz pro armádu 6. dubna 1809*, NA, PG 1807 - 1811, fasc. 16/101.

vyčnívá nade všechny osobnost Josefa Hormayra. Narodil se v roce 1781 v tyrolském Innsbrucku a po studiích začal kariéru u zdejšího městského a zemského úřadu. Po krátké epizodě v tyrolské zeměbraně se na radu tehdejšího nejslavnějšího rakouského historiografa Johanna Müllera přesunul do Vídně, kde úspěšně pokračoval v úřednické kariéře při vídeňském dvoře. Jako dvorní koncipient byl v roce 1808 povolán do dvorní rady na místo ředitele tajného dvorního a rodinného archivu Habsburků a působil také jako cenzor pro oblast historie a statistiky. Své tehdejší okolí dokázal udivovat fenomenální pamětí, když dokázal zpaměti přednášet celé dlouhé sloky z Aenei. Ve Vídni se Hormayr stal častým návštěvníkem salonu Caroliny Pichlerové, ve kterém se seznámil s bratry Josephem a Matthäusem Collinovými, autory vlasteneckých dramát a písní. Vrcholu své kariéry dosáhl v roce 1809 účastí na propagační kampani doprovázející tažení a také podílem na organizaci tyrolského povstání.¹¹²

Sesazením Stadionu z postu ministerského předsedy ztratil Hormayr svého hlavního podporovatele a po nástupu Metternicha byl ze státní služby propuštěn. Pokusil se pak ještě v roce 1813 ve spolupráci s arcivévodou Janem o organizaci nového tyrolského povstání. Když ovšem byly Hormayrovy aktivity prozrazeny, byl zatčen a po několika letech strážěn v nejrůznějších věznicích. Důvodem jeho odstranění z veřejného života bylo zásadní nepochopení s Metternichem v nejzákladnějších politických otázkách doby. Ačkoliv nelze Hormayra nazvat stoupencem politického liberalismu, je zjevné, že vždy pokládal lid za nositele dějinných událostí, což Metternich, který považoval jakoukoliv iniciativu zdola za zhoubnou a pro existenci státu vysloveně nebezpečnou, pokládal za nepřijatelné. Po svém propuštění z vězení byl Hormayr jen částečně rehabilitován a v roce 1827 nakonec přijal pozvání do Bavorska, kde zůstal činný až do konce života. Živil se zde jako zemský historiograf a občas vydával polemické spisky proti Rakousku a jeho metternichovskému systému.¹¹³

Největšího věhlasu však Hormayr dosáhl právě v období války 1809. Jako cenzor a znalec literatury instinktivně vycítil, že v čase sílící národní agitace, si mnohá národní hnutí vytvářejí národní mýty. Ty často fungovaly jako platformy pro sdílení kolektivních představ, plnily výchovnou funkci a v neposlední řadě v rámci národních společenství pomáhaly vytvářet pozitivní hodnoty.¹¹⁴ Něčím podobným se však rakouský stát zatím prokázat nemohl, protože byl dosud spíše přehlídkou rozmanitosti a různorodosti všeho druhu než světem kolektivního vědomí. Právě myšlenka jednotného rakušanství, v jehož různorodosti

¹¹² FRAUKE, A. *Minimalisierung...* c. d. s. 20 – 21 .

¹¹³ Tamtéž, 19 – 20.

¹¹⁴ HROCH, M., *Národy nejsou dílem náhody*, Praha 2009, s. 189 – 191.

lze najít přeci jen něco společného, se Hormayrovi zdála lákavým receptem. Jako prostředek k vytoužené jednotě, podobně jako tomu bylo u „přirozených“ národních hnutí, měla posloužit právě mytologizace a oslava dějin Rakouského císařství.

Mytizované dějiny měly sloužit jednak jako ukázka slavné minulosti habsburského rodu, jehož existence je odedávna propojena s osudy poddaných národů, a na druhé straně měly mít i výchovný charakter, jehož účelem bylo zajistit státu věrné poddané, kteří by byli ochotni napodobovat odkaz hrdinných předků. Historie v Hormayrových očích přestávala být pouze záležitostí vzdělanců a první státní historiograf před kritické dějepiscectví stavěl tvorbu děl populárních. Vyzdvihování slavné minulosti mělo povzbudit vlasteneckého ducha a vedle ponaučení mělo být také inspiračním zdrojem hodným nápodoby či výzvou pro ostatní spisovatele. Cílem jeho „Vaterlandskunde“, jak nazýval novou státem prosazovanou vědu, bylo prodchnout lid jednotným duchem a skrze dějiny jej spojit v jeden svazek s panovníkem.¹¹⁵

Hormayr se zasloužil o vydání bezpočtu vlasteneckých propagačních spisů, letáků, bibliografických sbírek, básní a almanachů, jež se svým zaměřením pohybovaly právě na pomezí historie a politiky. Tato téměř zapomenutá dílka mají dnes spornou literární hodnotu, avšak v mnoha ohledech se staly bohatým inspiračním zdrojem pro soudobé, ale i budoucí spisovatele. Na přání arcivévody Jana začal Hormayr vydávat *Oesterreichische Plutarch oder Leben und Bildnisse aller Regenten und der berühmtesten Feldherren, Staatsmänner und Gelehrten des österreichischen Kaiserstaates*¹¹⁶ (u nás v odborné literatuře známý jako *Rakouský Plútarchós*). Jednalo se o vlastenecký almanach, který měl představovat syntézu nejslavnějších rakouských dějin, jehož hlavním obsahem byly medailony největších rakouských, českých a maďarských panovníků, hrdinů, učenců i jiných slavných osobností. Napsané byly čtivým stylem a okořeněné často fantazií a hrou na city čtenářů. Hrdinové Hormayrových medailonů měli být uctíváni nejen v zemích, kde za svého života působili, ale jejich odkaz se měl stát společným dědictvím celé rakouské říše. Proto se lze v Hormayrově tvorbě setkat vedle sebe například s líčením skutků českého vojévůdce Jana Žižky z Trocnova, Komenského či Ladislava Pohrobka vedle životů slavných německých císařů nebo například skladatele Mozarta. Dějiny sepsané v intencích Hormayrovy historie byly sepisovány i v Českém království. Krátký spis, na který bývá v domácí literatuře poukazováno, je Dlabáčova *Udatnost slavného českého národu podle vlastenecké historie*

¹¹⁵ HAMMER H., *Oesterreichs Propaganda...* c. d. s. 40.

¹¹⁶ HORMAYR, Joseph zu Hortenburg. *Oesterreichischer Plutarch, oder Leben und Bildnisse aller Regenten und der berühmtesten Feldherren, Staatsmänner, Gelehrten und Künstler des österreichischen Kaiserstaates*, Wien 1807-14.

*horlivým obráncům českým a všem ostatním krajanům představená*¹¹⁷. V podobném duchu se nese i německy sepsaná kronika F. A. Pabsta *Das patriotische Genius Böhmens*¹¹⁸.

Celý Hormayrův koncept jednoty je prochnut zvláštním náboženským duchem. Panovník podle něj nikdy nejedná na základě svých osobních ambicí, ale vystupuje jako prodloužená ruka boží vůle a jako spravedlivý ochránce svých poddaných před zlořády tohoto světa. Lid je v Hormayrově podání lidem „*jedné jediné vůle, síly, mysli, jediného srdce a jediné paže*“.¹¹⁹ Je to jedna velká rodina, která je stavěna do opozice k lidu politicky aktivnímu, bojujícímu o svá politická práva, lidu, který je spojen s odkazem francouzské revoluce. Nejvyšší morální hodnotou a ctností je donekonečna zdůrazňovaná věrnost, kterou je nutno zachovávat ve vztahu k církvi, panovníkovi, ale i k úřadu. Jedině pak se poddaní mohou těšit z nekonečné spravedlnosti, která prostupuje celý státní aparát a jež skrze panovníkovu osobu přichází přímo od Boha. Věrnost a víra jsou základem tohoto řádu, z něhož vychází ideál „pravé svobody“. Tato zvláště pokřivená ideologie nebyla ani tak výrazem lásky státního aparátu k poddaným, ale daleko spíše obranou absolutistického státu proti novodobým tendencím hlásajícím změnu společenského řádu.¹²⁰ Jak již bylo řečeno, ideálu této „shora řízené demokracie“ však v očích nejednoho poddaného chyběla známka věrohodnosti. Kde však v habsburském soustátí scházela věrohodnost, tam byla povolána o to důslednější propagace a přesvědčování.

¹¹⁷ DLABAČ, J. B. *Udatnost slavného českého národu podle vlastenecké historie horlivým obráncům českým a všem ostatním krajanům představená*, Praha 1809.

¹¹⁸ PABST, Franz, Anton. *Das patriotische Genius Böhmens*, Praha 1809.

¹¹⁹ HORMAYR, Joseph zu Hortenburg, *Geschichte Andreas Hofer's Landwirts aus Passeyr, Oberanführers der Tyroler im Kriege von 1809*, Leipzig - Altenburg 1817, s. 3, citováno podle: C. MAGRIS, *Habsburský mýtus*, s. 50.

¹²⁰ MAGRIS, C. *Habsburský mýtus*, c. d. s. 50 – 51.

4. Válečná propaganda v praxi

4.1 Témata a zaměření válečné propagandy

Rozhodnutí o zřízení zeměbrany bylo posledním impulzem, který změnil dosud pečlivě střeženou propagační aktivitu státu ve skutečně masovou kampaň, již je možno označit přívlastkem živelná, neboť v mnoha ohledech plně vyjadřovala touhu určitých vrstev společnosti po skončení francouzské nadvlády nad Evropou. Základním předpokladem její úspěšnosti se stalo ovládnutí tiskových médií. Po celé monarchii začaly po oznámení o ustavení zeměbrany vycházet tiskoviny, jež nabádaly obyvatele, kteří dosud nepodléhali branné povinnosti, ke vstupu do nových vojenských jednotek, aby tak pomohli chránit vlast prohlašovanou za poslední výspu evropské svobody.

Mnoho letáků se snažilo přimět ke spolupráci poddané, kteří se na válečném úsilí státu dosud podíleli pouze nepřímo nebo okrajově. Hospodáři byli vyzýváni k plnění válečných dodávek a také k tomu, aby byli pokud možno shovívaví k průtahům domácí armády, neboť, jak se v propagačních tiskovinách píše, je jednodušší přijít o díl svého majetku, než si nechat vzít od nepřítele vše. Ve snaze mobilizovat všechny společenské vrstvy autoři dokonce přicházeli s návrhy, které by do válečného úsilí zapojily i obyvatelstvo žijící na samém okraji společnosti.¹²¹

Byla také rozehrána hra na city blízka jakékoliv válečné propagaci. Autoři často zdůrazňovali, že odvedenci budou válčit především pro dobro svých žen a dětí, které by s příchodem nepřítele dozajista čekala záhuba. Na intelektuální kapacity se pro změnu naléhalo, aby prosazovaly myšlenku obranného boje a soustředily se výhradně na práci pro svou vlast.¹²² V obyvatelstvu monarchie zkrátka mělo být vyvoláno nadšení, jež by nedovolilo pochybovat o krocích vlády a v jehož rámci by obyvatelé byli ochotni na oltář státu přinést nejvyšší oběti.

Postoj rakouské vlády vyjadřovaný letáky se začal radikalizovat v průběhu roku 1808 a postupně se i navenek jevil jako ostře protifrancouzský. Stále častěji byly čtenáři nabízeny zprávy o hrdinství Španělů a Chorvatů, kteří statečně bojují proti korsickému uzurpátorovi. Za vnějším nepřítelem, který v letácích před vypuknutím války nebyl ještě jmenován přímo, si každý mohl snadno domyslet císaře Napoleona a jeho armády, na něž byla svalována

¹²¹ DLABAČ, J. B. *Odpověď na psaní, které vojákovi při císař. král. rakouském vojsku do pole zasláné bylo*, Praha 1809, s. 13 – 14.

¹²² DLABAČ, J. B. *Odpověď na psaní...* c. d. s. 7 – 8.

i špatná hospodářská situace monarchie. Velký vliv na stav hospodářství podle propagandy měla i kontinentální blokáda.

Když pak na jaře roku 1809 vypukla válka, ovládla monarchii doslova euforie, v níž si stoupenci válečného kurzu již ani nepřipouštěli, že by válečný konflikt mohl skončit jinak nežli vítězstvím. V císařských manifestech je již otevřeně napadán viník konfliktu, francouzský císař Napoleon, proti němuž je nutno bojovat, protože nedodrží mírové smlouvy a touží po zničení habsburského domu.¹²³ Když se pak Napoleon rozhodl „po svém“ vyřešit spory s papežem a nechal jej zajmout, rétorika vládních textů vycházejících v katolickém prostředí habsburské monarchie se ještě více radikalizovala a z války obranné se stávala válka svatá, jež mnohdy doznávala rysů skutečné křížové výpravy.¹²⁴

Propagační činnost vedená prostřednictvím tištěného slova byla jen vrcholem ledovce v celém systému propagandy, která nyní ve městech zasahovala do všech sfér kulturního života. V divadlech se hrály hry, jež připomínaly hrdinské skutky předků, které nyní současníci měli možnost napodobit, sloužily se bohoslužby za ochranu vojevůdců, byly zakládány nejrůznější podpůrné spolky pro zeměbranu, básníci psali písňové texty, k nimž skladatelé komponovali hudební doprovod, malíři zachycovali hrdinství zeměbranců opouštějících své domovy. Červenou nití, která se vinula všemi dostupnými médii, byla vlastenecká historie dodávající agitaci obzvláštní argumentační sílu. Ten, kdo nehodlal uposlechnout příkladu vlasteneckého boje předků, nemohl se již dále nazývat věrným synem vlasti.

Je nutno zdůraznit, že v mnoha ohledech byla ideologie ztvárněná státem podporovanou propagandou skutečným vyjádřením tužeb, které v obyvatelstvu již dlouho doutnaly a nebylo by správné ji paušálně odsuzovat jako produkt vládní svévole. Jak tvrdí Clifford Geertz, účinnost ideologie bývá spojena s pocity, s jejichž vyjádřením má většina členů společnosti potíže a po jejichž vyjádření vnitřně touží.¹²⁵ I z tohoto hlediska je nutno pohlížet na metafory obsažené v propagačních textech. Chuť po vítězném konci války, jejíž příčina byla hledána v nenasytnosti císaře Napoleona, se ve větších městech, kde propaganda nacházela největší ohlas, stávala všeobecnou.

Situace na venkově byla ovšem odlišná a propagační činnost se zde setkávala s podstatně odlišnou odezvou. Lidem, kteří problémy spojenými s válkou trpěli už řadu let, byly vlastenecké ideály většinou lhostejné. Podstatné pro ně zůstávalo, že díky cvičení

¹²³ *Aufruf an Oesterreichs Völker*, Wien 1809, s. 7 – 13.

¹²⁴ Srov. např. DLABAČ, J. B. *Rozmlouvání o nynější vojně mezi farářem a sedlákem českým*, Praha 1809.

¹²⁵ GEERTZ, Clifford. *Ideologie jako kulturní systém*, in: *Interpretace kultur*, Praha 2000, s. 219 – 262.

v zeměbraně měli zase o něco méně času pro práci na vlastním poli a že na daních museli odvádět ještě více peněz. Z těchto důvodů se v líčení vesnických kronikářů vztahujících se k přípravám na válku lze v největší míře setkat pouze se strohým konstatováním o odvodech, jež pak v osudný válečný rok bývá někdy doplňováno už poněkud barvitějším líčením vztahujícím se k pobytu francouzských vojsk.¹²⁶ Poddaný člověk zkrátka věděl, že tíha války leží především na něm a propagační činnost hlásaná v sebeušlechtiljším vlasteneckém duchu, jej nemohla odvrátit od reality všedních dní. Propaganda a válečné nadšení byly spíše záležitostmi měst, a pokud se našli nadšenci zapálení pro věc války i na venkově, jednalo se spíše o výjimky. Podrobněji se reakcemi jednotlivých vrstev obyvatelstva bude zabývat poslední kapitola této práce.

4.2 Prostředky propagandy: síla kolektivního prožitku

Proměnlivost forem, s jakou válečná propagace ovládla veřejný prostor, poutala pozornost historiků takřka od momentu, kdy se válečná kampaň 1809 stala minulostí. Ačkoliv tištěné projevy zaujímaly největší část propagační produkce a dodnes zůstávají jedním ze stěžejních pramenů důležitých pro pochopení dobového ovzduší, nelze si utvořit ucelený obraz dobové propagandy, aniž bychom se zaměřili na ostatní formy propagační činnosti a ovlivňování veřejného mínění. Válečná euforie, která ovládla měšťanskou kulturu, způsobovala, že i lidé kteří z rozličných důvodů do řad milic vstupovat nemohli se na válečném úsilí toužili podílet alespoň vyjádřením solidarity s odvedenými rekruty. Řada lidí tehdy darovala alespoň malý peněžní obnos do některé z tehdy velmi rozšířených finančních či hmotných sbírek organizovaných státními či se státem spřízněnými orgány.¹²⁷ Je proto na místě se ptát, jaké byly ony konkrétní formy přesvědčování, které pomohly tuto euforii vyvolat a přimět k sympatii s probíhající válkou určitou část obyvatel monarchie?

Lidé z větších měst mohli především zažívat propagaci „na vlastní oči“. Fenomémem doby se staly nejrůznější vojenské přehlídky, parády, slavnostní mše či kolektivní zpívání válečných písní. Zdá se, že tvůrci propagandy si tehdy již velmi dobře uvědomovali, nakolik může mít kolektivní prožitek a různorodost propagačních technik významný vliv na ovlivnění veřejného mínění.

¹²⁶ SVOBODA, Miroslav. „Kterak proti všemu lidskému nadání s Francauzem vojna nastala...“. *Obraz francouzských vpádů na jižní Moravu na stránkách dobových kronik*, in: Napoleonské války a historická pamět. Sborník příspěvků ze stejnojmenné konference konané ve dnech 21. – 22. dubna 2005 v Brně, L. FASORA, J. HANUŠ, J. MALÍŘ (eds.), Brno 2005, s. 344 – 349.

¹²⁷ ERNSTBERGER, A. *Böhmens freiwilliger Kriegseinsatz*, c. d. s. 56 – 64.

Program jedné z veřejných přehlídek, která měla obyvatele Prahy přesvědčit ke vstupování do dobrovolnických legií, navrhl sám zemský místodržící hrabě Wallis. Jednalo se o vojenskou parádu, která se konala na Staroměstském náměstí v Praze. Jejím aktérem se stalo mužstvo pražských zeměbranců, kteří ve čtvercové formaci obstoupili náměstí tak, aby střed zůstal volný. Uprostřed čtverce následovala bohoslužba a Wallisův proslov informující o tom, že z rozkazu arcivévody Karla budou vytvářeny legie nesoucí jeho jméno. Vrcholem přehlídky bylo čtení arcivévodské proklamace, po kterém následoval další Wallisův proslov vyzývající zeměbrance k připojení se ke Karlovým legiím. Následoval slavnostní pochod před vysokou generalitou a zástupci nejvyšších zemských úřadů. Přehlídka byla zakončena slavnostním odchodem zeměbranců za zvuků hudby. Wallis úředníky v přípravném aktovém materiálu informoval také o hostech, kteří budou na přehlídce pozváni. V první řadě měly být písemně pozvány špičky tehdejšího veřejného života, jako byli vedoucí zemských úřadů, duchovenstva, šlechty a univerzity. Nezapomínalo se ovšem ani na nižší společenské vrstvy, které měly být zvány prostřednictvím plakátů a veřejným vyvoláváním.¹²⁸ Podobné přehlídky nebyly ovšem pouze pražskou specialitou, ale konaly se i v menších městech a dokonce i vesnicích a měnili se v lidové slavnosti se vším, co k tomu patří včetně tance, hudby a hojnosti jídla a pití. Jejich účel spočívající v snížení napětí při odvodech byl zřejmý a tak se můžeme jen domýšlet, zda je doprovázelo i upřímné veselí vlastní podobným festivítám.¹²⁹

Vedle významné role zúčastněných autorit, měly takovéto přehlídky spolu s textovým materiálem rozšiřovaným mezi obyvatelstvo pravděpodobně vyvolat podobné psychologické efekty, které nabízejí propagační techniky označované v rozborech propagandy jako „join the crowd“ či „bandwagon“. Tyto psychologické techniky mají za cíl přesvědčit jedince, že stejný cíl, který je obsahem propagačních zpráv, následuje již celá společnost a on sám je jedním s posledních, kteří nesdílí všeobecné přesvědčení. Vyjádření nesouhlasu jedince s jejich obsahem je v rámci těchto technik propagátory vnímáno jako nesouhlas s postupem celého společenství.¹³⁰ Lze se též domnívat, že přehlídky organizované v tomto duchu nebyly jen záležitostí hlavního města, ale bylo možné se s nimi setkat i v městech krajských. Doby, kdy českými zeměmi procházeli verbíři s „tureckou muzikou“, nebyly vůbec vzdálené a tak možná vláda, která si uvědomovala sílu vizuálního prožitku, sázela na podobná vystoupení, vystrojená ovšem v novém „oficiálnější“ rázu.

¹²⁸ ERNSTBERGER, A. *Böhmens freiwilliger Kriegseinsatz*, c. d. s. 24 – 25.

¹²⁹ Tamtéž, s. 41 – 43.

¹³⁰ JOWETT, G. – O'DONELL, V. *Propaganda and Persuasion*, c. d. s. 227.

4.3 Divadlo

Pořádání podobných přehlídek se s eskalací válečných aktivit státu stávalo stále častějším a na přelomu května a června se jejich organizace změnila v takřka každodenní záležitost. Představitelé zemské správy na jaře roku 1809 přiřkli značný význam také vlasteneckému divadlu, které ve shodě s aktivitami centrální vlády ve Vídni začalo mít v propagačních projevech značné zastoupení. Vládní autoři si uvědomovali obrovskou oblibu vlasteneckých dramát a bylo pro ně poměrně snadné přetvořit je v nástroje válečné agitace. Sám Hormayr sepsal již v roce 1805 a 1806 pro vídeňské publikum hry *Friedrich von Oesterreich* a *Leopold der Schöne*. Heinrich Collin jej pak následoval hrami *Belas Kampf mit dem Vater* a *Fridrich der Streitbare*.¹³¹ Úspěch, se kterým se pak tyto hry nasycené válečnou tematikou setkaly u publika, byl obrovský. Zdá se, že nadšení, které tyto inscenace mezi lidem vyvolávaly, bylo obrovské jak ve Vídni, tak i v Praze.

Ernstberger tvrdí, že divácké potlesky nebraly konce. V dubnu nejprve sklidila velký úspěch vlastenecká opera *Čech a Lech*, během níž publikum zpívalo oblíbené válečné písně a po jejímž skončení si vyžádalo přídavek. Když pak dorazily zprávy o vítězství v bitvě u Aspern, dosáhla míra euforie nových, dosud nevídaných rozměrů. Vojenská slavnost, která se konala na Pražském hradě, byla doplněna děkovnou mší v chrámu svatého Víta. Vlastenecké hry byly inscenovány na prknech Stavovského divadla i ostatních pražských scén. První červnový den, kdy euforie kulminovala, se před všemi představeními zpívala píseň „*Gott erhalte Franz den Kaiser*“ a na jejich konci „*Groß ist Karl*“.¹³²

V českém prostředí vytvořil krátkou veselohru *Vlastenský mladý rekruta*¹³³ Jan Rulík. K brožurce, jež vyšla v Praze roku 1808 u královského tiskaře Bohuslava Haase, se zatím nepodařilo zjistit více podrobností, které by objasnily okolnosti jejího vzniku. O hře ani neexistují zmínky, že by kdy byla hrána na prknech divadla a dost možná byla sehrána pouze několikrát v průběhu let 1808 a 1809. Pak téměř s jistotou upadla v zapomnění. Je ovšem možné, že hra inscenována ani nikdy nebyla a existovala právě pouze ve formě brožurky určené k předčítání. Krátká veselohra si ostatně jako většina propagační produkce své doby nečinila vysoké nároky na uměleckou kvalitu. Jejím účelem bylo získat sympatie obyvatelstva pro věc zeměbrany a z tohoto úhlu pohledu je nutno ji také posuzovat. Pro dnešního badatele ovšem představuje poměrně významný pramen, který umožňuje utvořit si kvalitní představu o obsahu vlasteneckého dramatu v době největšího vzepětí státem podporované propagační činnosti.

¹³¹ HAMMER, H. *Oesterreichs Propaganda*, c. d. s. 43.

¹³² ERNSTBERGER, A. *Böhmens freiwilliger Kriegseinsatz...* c. d. s. 77 – 78.

¹³³ RULÍK, J. *Vlastenský mladý rekruta*, Praha 1808.

Poněkud naivně působící hra o sedmi krátkých výstupech je situována do 11. století, kdy byl český stát ohrožen nebezpečím polského vpádu. Děj je situován do prostředí knížecího dvora a celý se odehrává v období válečných příprav, jež má na starost knížecí „ředitel“ vojska Děpolt. Historie měla i v tomto případě sloužit jako příklad hodný následování. V idealizovaném příběhu se však dá zachytit několik charakteristických stereotypů, které se objevovaly ve většině tehdejších agitačních materiálů. Nutno dodat, že na mnoha místech je obtížné odlišit, kde autor k úkolu přistupoval s nadsázkou a kde už přecházel do polohy čistě propagační.

Hned od prvního výstupu je patrný záměr, vysvětlit čtenáři rozdíl mezi starým typem žoldnéřské armády a vojskem branným. K branné povinnosti má být přistupováno jinak než ke službě ve vojsku, za níž lze očekávat odměnu ve formě platu. Rulík chce čtenářům ukázat, že služba pro vlast, která je po nich žádána, má mezi Čechy již dávnou tradici a ti ji také vykonávali s láskou a oddaností pro dobro budoucích generací. Do armády již nelze vstupovat ze zjištěných důvodů nebo z donucení, ale má to být především láska k vlasti, která brance do řad vojska přivádí. Hned v prvním výstupu za Děpoltem přicházejí dva prostí poddaní, jenž touží položit svůj život za vlast:

Děpolt: *Tak chcete, dobří vlastenci, našemu knížeti a pánu jako vojenští dobrovolníci sloužiti, a proti nepřátelům bojovati?*

Řipan a Kochan: *Chceme a hotovi jsme!*

Děpolt: *Chvalitebný a poctivý je úmysl váš – Nyní rcete mnoholi žádáte závdavku? Nu – s chutí!*

Řipan: *(...) Má krev není za peníze, ani na prodej. Necht' sobě jiný cení krev svou jak chce, prodá zač chce, já přicházím z pouhé lásky, kterauž k svému pánu země mám, a chci pro něj, i pro mou vlast, jak dlouho moci budu rukama hejbat, bojovat, a to i z přirozené povinnosti. – Není-li pravda bratře Kochane! Co myslíš?*

Kochan: *Tak jako ty, Řipane! Já jsem se v zemi našeho pana knížete narodil, a hned od kolíčky pod jeho ochranou pokrmu, obrany a jiných dobrodiní užil. Avšak ne já sám, nýbrž i moji bratři, sestry, rodičové, dědové: a co? Nyní když nepřátelé chtějí nám do země vpadnouti, jemu i nám škoditi, měl bych ruce do kapsy strčiti? A nebo na to se dívati? A nebo dokonce pryč utéci? Nebyl bych nepodařilým a nepotatilým synem zemským?*¹³⁴

Rulík následně poukazuje na to, že odchod z domu od blízkých do armády je nesmírně těžký a provází jej slzy i vnitřní bolest. Zdůrazňuje ovšem, že láska k vlasti bolest vždy zažehná. Pokračuje i v další hře na city, která je tolik typická pro jakoukoliv válečnou

¹³⁴ Tamtéž, s. 3 – 4.

propagandu. Není to jen služba pro vlast, která muže váže povinností vstupu do armády, ale především ohled na své blízké, zejména matky, ženy, otce a starce, které je třeba ochránit před vpádem nelidského nepřítele.

Z následujících replik se dá mimo jiné pochopit i to, jaké představy o lidových venkovských vrstvách obrozenci v této době předkládali publiku. Rulík hodnotil selské prostředí pozitivně. Život na venkově je tvrdý, avšak lidé svůj osud přijímají rozhodně: *„Práce, lopotování, a jiná domácí a polní břemena, jsou náš los hned od mladosti. Naše ruce zvyklý jsou k práci, klidu, horku, zimě, a žaludek o rozmanitém pokrmu neví nic. Ale tuto pod levou knoflíkovou dírkou zdraví jsme, a proto nebojíme se smrti.“* Minulostí je bída, která venkov v dobách minulých mnohdy sužovala. Když Děpolt děkuje sedlákům za jejich chvályhodné rozhodnutí, chce jim ukázat, že se u armády nebudou mít špatně a odkazuje je do „pokojíku“, kde se mohou v hojnosti občerstvit. Oba sedláci namítají, že to není potřeba, neboť jsou zaopatření a mají s sebou z domova sýr, buchty a koláče a ani kapsa není prázdná. Když však pan oficír takto poroučí, poddávají se a odcházejí.¹³⁵

I ve zbytku hry se pak opakuje výše zmíněný motiv dobrovolné vlastenecké služby v armádě. Hlavním motivem je touha mladého Miroslava stát se členem vojska. Velitel vojska Děpolt mu však vstup nechce dovolit, protože se jedná o mladého chlapce. Ten se však nechce dát a přesvědčuje Děpolta, *„že ne malost a mladost těla, ale udatnost srdce dělá vojenského muže“*¹³⁶ Velitel však má své příkazy a tak se Miroslav dostane až před knížete, který celý spor rozsoudí ke spokojenosti všech a jmenuje Miroslava alespoň tamborem svého předního sboru.

4.4 Písně

Badatel zabývající se propagandou různých dějinných období si snadno může povšimnout, nakolik se mění role jednotlivých médií, pomocí nichž jsou informace sdělovány. Jestliže například v první polovině dvacátého století ovládl fenomén válečné propagace plakát, na přelomu století 18. a 19. byla vedle rozvíjejícího se novinového zpravodajství patrně jedním z nejvýznamnějších propagačních prostředků píseň. O oblíbě písňové tvorby svědčí už pouze rejstříky registratury Prezidia gubernia, ve kterých je odkazováno na jednání týkající se několika desítek písní určených k podnícení bojového ducha obyvatelstva. Ačkoliv ne všechny byly nakonec vydány a v archivech se do dnešních

¹³⁵ Tamtéž, s. 5.

¹³⁶ Tamtéž, s. 7.

časů dochoval pouze zlomek původního repertoáru, jsou to právě písně, které na počátku 19. století významně přispívaly k rozšiřování válečné propagace po všech koutech monarchie.

Před válkou 1809 zadal první impulsy k posílení jejich tvorby Hormayr, který prostřednictvím majora Catinelliho, kontaktoval básníka Heinricha von Collin a uložil mu vytvořit písně, které by povzbudily ducha branců v právě vznikající zeměbraně. Collin byl zadaným úkolem doslova nadšen a již v únoru 1809 prostřednictvím nakladatelství Antona Stauße vydal první část z trojdílné sbírky písní *Wehrmannslieder*. Collin tyto písně nasáklé patriotickým duchem napsal na podkladě znělek známých lidových písní, což umožňovalo jejich rychlé zapamatování. Skladatel Joseph Weigl pak navíc k písním zkomponoval orchestrální doprovod a zpřístupnil je tak vyšším vrstvám vídeňské společnosti.¹³⁷ Ernstberger informuje o způsobu jejich obvyklé reprodukce, když píše, že „byly zpívány za sebou a sborově“.¹³⁸ Lze se domnívat, že bývaly doprovázeny i hrou na hudební nástroj, o čemž svědčí notové zápisy, které zůstaly zachovány po boku vlastních textů písní ve formě sešitků. V řadách armády snad mohly být provázeny hrou na bubínek a píšťalku, podobně jako tomu bylo ve francouzské armádě.¹³⁹

Collinovi písně si mohl snadno obstarat každý obyvatel monarchie. Úřadům na jejich rozšíření velice záleželo. Sešitek s jejich výborem byl k dostání za několik krejcarů a tam, kde se úřadům nepodařilo najít místního tiskaře nebo knihkupce, který by se o jejich šíření mohl postarat, byla distribuce hrazena z fondu policejního ředitelství.¹⁴⁰ V jazykových oblastech, kde nepřevládala němčina, bylo nařízeno najít vhodné překladatele, kteří by písně převedli do národních jazyků. V Čechách se tohoto úkolu ujal Jan Nepomuk Štěpánek a tak ještě v roce 1809 mohly být nákladem Jeřábkova vydavatelství vytištěny *Válečné zpěvy pro české země obránce*¹⁴¹. Lze říci, že právě tato sbírka oslavující vlastenecký záměr budoucí války a slávu panovnického rodu nabízí komplexní přehled témat a přesvědčovacích figur, které byly v celé kampani využity a proto je na místě se u ní nakrátko pozastavit.

V celé sbírce se dokonale zrcadlí výše nastíněná rakouská státní ideologie. Ta před všechny ostatní důvody k válce klade „vyšší princip mravní“, kterým je služba pro vlast a věrnost císaři. Tak jako ostatní média prezentují písně císaře a habsburský rod zastoupený

¹³⁷ HAMMER, H. *Oesterreichs Propaganda...* c. d. s. 41 – 45.

¹³⁸ ERNSTBERGER, A. *Böhmens freiwilliger Kriegseinsatz...* c. d. s. 65.

¹³⁹ Skutečná podoba vojenské hudby na poč. 19. století stále zůstává předmětem bádání. Zdá se, že ve sledovaném období si vojenské hudby v řadách armády teprve získávaly pevnější postavení. Srov. KOTLÁN, Miloš. *Vojenský kapelník Rudolf Nováček* [bakalářská práce], Masarykova univerzita v Brně 2012, s. 16 – 17. Cennou představu poskytují i vystoupení klubů historické rekonstrukce. Srov. videa belgického reenactmentu zabývajícího se rekonstrukcí vojenské hudby napoleonské éry dostupné z: <http://www.youtube.com/user/rehtged/videos?feature=context-chv&sort=dd&page=1&view=0>, [cit. 2012-06-25].

¹⁴⁰ HAMMER, H. *Oesterreichs Propaganda...* c. d. s. 43.

¹⁴¹ *Válečné zpěvy pro české země obránce*, Praha 1809, NA, PG 1807 – 1811, fasc. 16/100.

arcivévody Janem a Karlem jako prodloužené údy boží prozřetelnosti, jejichž účast posvěcuje spravedlivou válku vedenou ve jménu bezpečí a blaha poddaných. Písně se přímo pokouší navodit slavnostní atmosféru vítězství a oslavují ideál ctného, věrného a vlasti oddaného vojáka. Snaha povzbudit vojáky v nelehké životní situaci je jedním z jejich nejdůležitějších poselství. Válka svým účastníkům zajisté nepřináší radostné zážitky a proto je třeba už v okamžiku vstupu do řad vojska zahnat všechny chmurné myšlenky. Oběť pro vlast má být přijata s radostným srdcem a také ve vojenských katechismech se lze často setkat s doporučením, aby se vojáci často veselili. V mnoha válečných písních se možná i z tohoto důvodu objevuje motiv společného požívání alkoholu, který bývá spojen s tvrzením, že vítězství je již za dveřmi. S tímto motivem se lze setkat například v písni *Obránce radost*:

(...)

*Vlastenci mé milé
vítám každé chvíle;
všecky jíti chceme
k pluku jdeme!*

*Pozvu jich pak ke mně
Dám, co mám upřímně;
necht' jen pivo měli
jsme veselí.*

*Tu se hned stvrzuje,
jak král vlast vzbuzuje,
nepřítele sklátí,
pokoj vrátí.¹⁴²*

Podobně si i v jiných písních branci dopřávají šnapsu či vína a jedna z německých mutací nese dokonce název *Trinklied*.¹⁴³ Lze se jen domýšlet, zda tvůrci písní tímto způsobem opravdu usilovali o zmírnění napětí, tak jako tomu bývalo při verbování. Zdá se, že si Collin uvědomil, co bylo na verbování pro jeho potencionální oběti přitažlivé a proto se

¹⁴² *Válečné zpěvy pro české země obránce*, c. d. s. 27.

¹⁴³ COLLIN, Heinrich, Joseph von. *Wehrmannslieder nach bekannten Melodie*, Grätz 1809, NA, PG 1807 – 1811, fasc. 16/100, s. 10 – 12.

svými narážkami na veselí, které verbování provázelo, snažil v písních znovuoživit atmosféru vojenských náborů.

V písních, tak jako je tomu i v jiných formách válečné propagace, zaujímají v argumentaci význačné postavení osoby manželek a starců, které je třeba chránit. Tlak na city odvedenců je v tomto druhu písní vystupňovaný do nejvyšších poloh. Často bývá například opakována otázka, co by se událo, kdyby vojáci do zeměbrany neodešli. Takto je tomu například v písni *Ženich*:

*Když u sutin domu tvého,
bys běduje stála,
z bázlivého činu mého
mne trestajíc lkala:*

*„O kdybys byl země bránil,
Mohla jsem útěch mít
Tys jmění mé neochránil
Já tě nemohu vzít.“¹⁴⁴*

Branci tak jsou oklikou přiváděni k základnímu pilíři rakouské ideologie, jíž je bezmezná oddanost a láska k vlasti, potažmo státu, od níž se má teprve odvíjet i osobní blahobyt. Jedině ochranou a snahou o zachování vlasti lze dosáhnout i bezpečí svých nejbližších.

Jak jsme již zmínili v úvodu kapitoly, vlastenecké veršotepectví nezůstalo omezeno pouze na oficiální provládní autory, ale básně a písně skládali i provinční spisovatelé. Veršotepci jako byl František Jan Vavák či Václav František Veleba,¹⁴⁵ se pokoušeli rozšiřovat repertoár vládních tisků již od přelomu století. Tematická skladba jejich znělek se nijak výrazně neodlišovala od písní dodávaných centrální vládou, avšak otázka, zda jejich umělecké pokusy projdou cenzurním řízením, zůstávala do velké míry závislá na aktuálních

¹⁴⁴ *Válečné zpěvy pro české země obránce*, c. d. s. 17 – 19.

¹⁴⁵ František Jan Vavák (1741 – 1816) byl již ve své době populární osobností českého venkova. Tento autodidakt vedle toho, že od roku 1774 působil v rodných Milčicích jako rychtář, byl literárně velmi činný a svým současníkům byl známý jako autor četných vlasteneckých básní, spisů osvětového charakteru a příspěvků v soudobém tisku. Naproti tomu Václav František Veleba, též uváděný jako Wenzel Franz Welleba (1785 – 1856) pocházel z Prahy a byl současníkům známý jako autor knížek o pražských památkách. Vedle této činnosti byl známý jako autor básní vydávaných u příležitosti tzv. Májových slavností (slavnosti k uctění památky zemřelých vojáků). Regionálních autorů vlasteneckých písní bychom našli nejen v Čechách ale i ve zbytku Monarchie (např. v Tyrolsku, Korutanech a Slovinsku) značné množství. Jejich sociální původ rozhodně nelze kvantifikovat a našli bychom mezi nimi autory různých povolání a společenského postavení.

státních potřebách a politické situaci. Jejich snahy se mnohdy setkávaly s nepochopením, neboť mnohé z písní v předvečer války překračovaly míru „tolerované bojovnosti“. Vláda sice podporovala šíření vlasteneckého nadšení, nebyla ovšem ochotna šířit písně bojovnější, než bylo v oficiálním mírovém vztahu s Francií možné připustit. Hrabě Wallis si cenil vlasteneckého nadšení domácích spisovatelů. Mnohdy ovšem v otázce jejich podpory tápal, a aby alespoň rozmělnil odpovědnost za své rozhodnutí, zjišťoval názory na škodlivost u krajských hejtmanů. Z jejich hlášení je pak možné vytušit, jak byly písně vnímány oficiálními úřady. Krajsští hejtmani si většinou dobře povšimli „nízké umělecké hodnoty“, naopak ovšem oceňovali dobrý úmysl a „populární styl“ blízký lidovým vrstvám. S takovým postojem úřadů se například setkal právě František Vavák, který chtěl k oživení bojového ducha přispět se svou písní: *Nová píseň, všem pánům vlastencům aneb landwehrům k jejich cti a pochvale složená*. Úředníci se u ní zajisté pobavili, když četli verše: *Pozná naši čest a sílu / Bude mítí Čech úzkou díru / Každý by mohl vyjeti / Svou retirádu vzíti*. Gubernium píseň nechtělo zprvu vydat právě pro její bojovnost, ovšem když přišel vhodný okamžik a válečný stav se stal v monarchii skutečností, nakonec píseň mohla být vydána.¹⁴⁶

S jinou písní ovšem Vavák tolik štěstí neměl a nebylo to přílišné nadšení pro válku, které ji v očích úřadů zdiskreditovalo. Svou roli ve schvalovacím procesu mohla hrát i míra projeveného nacionalismu, který neměl přesáhnout rámec oficiální státní ideologie. Vláda na jednu stranu podporovala myšlenku soužití rakouských národů v jednom státě a vyzdvihování tradic jednotlivých národů. Když se ovšem ve Vavákově textu objevily narážky na jazykové ústupky, začaly úřady váhat. Problematická se zdála být tato pasáž:

Bud živ, národe český

A s námi jiné všecky:

Zemští noví vojáci, Uhrové a Poláci, Moravané, Slezáci,

Charváti a Slováci

Učiti se budeme

Dříve než kam půjdeme

Obhajovat naši zem, nepřátele honit ven

Při tom bude to hezky,

Že budem mluvit česky.¹⁴⁷

¹⁴⁶ ERNSTBERGER, A. *Böhmens freiwilliger Kriegseinsatz...* c. d. s. 71.

¹⁴⁷ Tamtéž, s. 66 – 67.

Wallis, který si nevěděl rady, zda míra patriotismu nepřekračuje únosnou mez, počkal na rozhodnutí policejního ministra Hagera, který vyslovil pochybnost nad „národním charakterem“ českého lidu. Patrně se obával, aby boj Čechů pod vlajkou Rakouska, neprobudil u nich nežádoucí politické požadavky. Zdá se, že to byl právě verš, ve kterém Vavák vyjádřil touhu po lepším postavení českého jazyka, který již pro úřady nebyl únosný. Konečné slovo v rozhodování o vydání Vavákovy písně měl nakonec první pražský cenzor František Tvrдый, který pro jistotu rozhodnul odložit publikaci písně na příhodnější dobu a záležitost tak smetl ze stolu.¹⁴⁸

4.5 Výtvarné umění

Stranou zájmu vlády nezůstalo ani výtvarné umění a podle Justa docházelo ke kuriózním situacím, kdy arcivévoda Jan předkresloval umělcům náměty jednotlivých děl. Tak tomu prý bylo, když arcivévoda zakoupil zámek Thernberg, který si chtěl nechat ozdobit náměty ze slavné historie svého rodu. Vlastenecká tematika pak našla výraz hlavně v dílech Antona Pettera, Karla Ruže, Jakoba Gauermanna a nejvíce Johanna Petera Kraffta.¹⁴⁹ Krafftovo předurčení stát se nejvýraznějším z provládních rakouských malířů jakoby již krystalizovalo v období jeho studií, kdy v Paříži dozrával jeho talent pod vedením slavného Jacqua-Louise Davida.¹⁵⁰ David rozpoznal Krafftovu sílu v portrétu, který se vedle mytických a válečných námětů stal jeho hlavní uměleckou doménou. Vkus se v této době již odkláněl od čistého klasicismu, který lze v Krafftových raných dílech ještě postřehnout. Hlavnímu uměleckému proudu v tomto období již dominovaly idealizované historizující náměty, doprovázené zájmem o krajinu. Náměty vzbuzující údiv nad silou a chrabrostí antických hrdů, byly nyní nahrazovány náměty emocionálními. Vliv romantismu je silně patrný i v Krafftových dílech reagujících na válku 1809.

Vznik Krafftových obrazů zobrazující téma *Loučení zeměbranců* (příl. obr. 3) a *Návrat zeměbranců* (příl. obr. 4) nespadá přímo do období válečných příprav na válku 1809, přesto je vhodné je v rámci této práce zohlednit. Krafftovy obrazy totiž mohou pro badatele představovat více než jen dokument soudobého malířství. V umění, podobně jako tomu bylo i v literatuře, přežíval vliv válečné propagandy ještě řadu let a byl patrný i v období restaurace. V době, kdy Krafft svá díla dokončoval, spatřoval jejich hlavní motiv v oslavě

¹⁴⁸ Tamtéž, s. 69.

¹⁴⁹ JUST, G. *Als die Völker erwachten*, c. d. s. 63.

¹⁵⁰ FRODL – SCHNEEMANN, Marianne. *Johann Peter Krafft 1780 – 1856. Monographie und Verzeichnis der Gemälde*, Wien – München 1984, s. 13 – 22.

oběti rakouských bojovníků. Skutečnost, že se v těchto dílech odráží síla a původní podoba propagandy vrcholné éry napoleonských válek, z nich činní nedocenitelný pramen, který umožňuje velmi dobře domýšlet atmosféru válečného období. Ikonografický a ikonologický rozbor těchto děl umožňuje vyčíst mnohé informace o tom, jaké strategie mohli propagátoři užívat při komunikaci se skupinami, jimž byl tento materiál primárně určen. Ani metternichovská cenzura nespátkovala v tématech oslavujících vítězství rakouských zbraní závadnost a tak se často stereotypy vzniklé v průběhu války přenášely i do mírového období.

Samotný námět loučení je po ikonografické stránce velmi starý a náměty starozákonních otců loučících se uprostřed volné krajiny s domovinou jsou v moderní době nahrazovány náměty mytických národních praotců či exulantů.¹⁵¹ Na druhé straně ovšem nová doba přináší celkové zintimnění tohoto tématu, které přesouvá motiv loučení do sféry úzkého rodinného kruhu. Této tendence se také přidržuje Krafftovo *Loučení zeměbranců*. To již nezobrazuje houf vojáků překračující zemskou hranici, ale rozehrává před očima diváka osobními emocemi nabitý příběh. Ústředním motivem jeho obrazu je loučení muže-zeměbrance opouštějícího domov obklopeného svými nejbližšími rodinnými příslušníky. Jedná se o scénu značně dramaticky vyhocenou. Část členů rodiny se nedokáže ovládnout a propadá bezradnému pláči nad odchodem otce. Tato lítost a bezradnost je však v obrazech spíše podružná a poukazuje na emocionální tíži takového okamžiku. Poselství obrazu je opačné. Na těchto obrazech jsou to totiž manželky, děti a starci, tedy potenciálně nejzranitelnější členové společnosti, z jejichž rozhodného výrazu lze vyčíst pochopení a schválení otcova odchodu. Jako by sami říkali - tak jak to lze přímo vyčíst ze soudobých letáků -: „Za nás se jdete bít.“ Tak na jednom obraze chlapec otci podává zbraň a na druhém tiskne mužovi dlaň matka s batoletem v náruči vkládajíc mu tak svou důvěru.

Mimo tuto rovinu čtení, si nelze nevšimnout také roviny transcendentální, kterou je Krafftovo dílo rovněž prodchnuto. Rodinné autority (muži, starci) jsou zde zachyceny v exaltovaném rozpoložení, vzhlížející k nebi, jako by od Boha žádaly, aby se přiklonil na stranu zeměbranců, potažmo rakouského národa. Jedná se o motiv, který měl legitimizační funkci, a kdybychom o dílech uvažovali v intencích moderních propagačních strategií, pak se jedná o motiv, kdy vysoké autority (zde Bůh) mají za úkol posvětit pravdivost propagátorova sdělení.¹⁵²

Zajímavý pohled na Krafftova díla přináší i otázky týkající životních podmínek venkovského lidu. Ten je na svou dobu vylíčen poměrně moderně. Skoro by bylo možné říci, že podobně, tak jako je tomu na těchto obrazech se lidé v mnohých oblastech monarchie

¹⁵¹ Srov. např. díla Josefa Mathausera a Františka Bílka zobrazující Komenského odchod z vlasti.

¹⁵² JOWETT, G. – O'DONELL, V. *Propaganda and Persuasion*, c. d. s. 248 – 249.

neměli ještě ani v polovině dvacátého století. Kachlová kamna, cínové nádoby, vzácné dřevořezby a cihlové zdivo nám z dnešního pohledu na počátek devatenáctého století spíše evokují vyšší měšťanskou společnost než venkovský lid. Otázkou je, čeho se mělo zdůrazňováním blahobytu lidových vrstev docílit. Idealizace venkova je všeobecným rysem této doby, ovšem je skutečností, že ve většině případů byl venkov sběrateli lidové kultury idealizován spíše v opačném tónu - jako zapomenutý, všemi dosud přehlížený kout světa, kde v noci ožívají bájná vypravování starců.¹⁵³ Pohled, který byl soudobému divákovi nabízen provládními autory, se od těchto romantických líčení výrazně odlišoval a chtěl vylíčit venkov jako vyspělého partnera měst.

Vysvětlení tohoto jevu v dílech výtvarných umělců snad může nabídnout odpověď na otázku: pro koho primárně byla rozměrná díla určena? Plátna zabírající několik čtverečných metrů a dnes umístěná v rozlehlých komnatách vojenského historického muzea ve Vídni dávají tušit, že primární diváckou skupinou byli především obyvatelé měst. Právě oni měli uvěřit, že na venkově žijí lidé, kteří se od nich v ničem zásadním neodlišují a kteří bojují za společné zájmy. Obrazy ctnostných venkovanů, kteří neváhají vstoupit do boje, snad měly dát měšťanům jasně najevo, aby i oni následovali těchto příkladů a v příštích potencionálních konfliktech i oni dobrovolně vstupovali do řad císařské armády.

¹⁵³ BURKE, Peter. *Lidová kultura v raně novověké Evropě*, Praha 2005, s. 37 – 47.

5. Organizace propagační činnosti v Čechách

5.1 Čeští vlastenci ve službách válečné propagandy

Aby válečná propagační kampaň rozpoutaná v plné míře zjara roku 1809 byla účinná nejen na území hlavního města Vídně a vlastních rodových habsburských doménách, bylo nutné ji přizpůsobit specifickým podmínkám ostatních provincií. Ideál jednotné rakouské říše zůstával až do posledních dnů soustátí spíše snem, nebo lépe řečeno slovy Claudia Magrise mýtem, který byl mnohými sice s nostalgií opěvován, avšak s realitou všedních dní měl společného pouze málo.¹⁵⁴ Zásadní vliv na úspěšný transfer vládní politiky mezi poddané měla jazyková různorodost soustátí. Ve chvílích, kdy vídeňské tiskárny začínaly chrlit tisíce německojazyčných spisů, bylo zřejmé, že jim velká část obyvatel mnohamilionové říše mnohdy nebude schopna ani elementárně porozumět.

Čechy v tomto smyslu představovaly modelové území. Na počátku 19. století bylo stále zřejmější, že budoucnost státu bude stále ve větší míře záležet na zvládnutí komunikace s nejpočetnější skupinou obyvatelstva, kterou představoval poddaný lid. Předchozí jazykové reformy osvícenských panovníků však komunikaci s poddanými vrstvami neusnadnily, ale naopak zkomplikovaly. Josefův sen, aby se jednotným dorozumívacím jazykem státu stala němčina, nebylo možné realizovat v úplnosti. Německý jazyk se sice stal sjednocujícím prvkem státní moci a univerzálním jazykem úřednictva. Zároveň se k němu mezi českým obyvatelstvem začala rodit nechuť, protože se stal privilegovanou vyučovací řečí na středních a vyšších typech škol. Rodilí Češi nyní zažívali diskriminaci v přístupu k veřejným úřadům a čeština mizela i z komunikace vyšších společenských vrstev. Osvícenským teoretikům přitom nešlo o poněmčení z nacionálních důvodů – ty jim byly ve skutečnosti cizí. Důvodem k poněmčování byla spíše unifikace systému, který by umožnil efektivnější chod státního aparátu. Záměr se ovšem v říši, která byla domovem hned několika budoucích národů, minul účinkem a v Čechách vyvolal averzi českojazyčných obyvatel vůči početně méně zastoupeným Němcům, kteří navíc pocházeli z privilegovaných a zámožnějších vrstev.¹⁵⁵ Právě do tohoto období lze datovat i první snahy o záchranu českého jazyka a počátek dynamického rozvoje vlastenectví.

První úspěchy vlastenecké obce na sebe nenechaly dlouho čekat a na přelomu 18. a 19. století stála za českými spisovateli již poměrně úctyhodná řada nových spisů napsaných

¹⁵⁴ MAGRIS, C. *Habsburský mýtus...* c. d. s. 9 – 11.

¹⁵⁵ HAUBELT, Josef. *České osvícenství*, Praha 1986, 408 – 410.

v mateřském jazyce. V *Učené Čechy*¹⁵⁶ z roku 1807 jmenuje Jan Rulík na 70 vlastenců z řad učenců, úředníků, kazatelů, novinářů a překladatelů, kterým děkuje za zásluhy o rozvoj českého jazyka. Měšťané, klérus a inteligence se tehdy začali důvěrněji seznamovat s jejich publikační činností a mnohdy se pokoušeli přispět i vlastními literárními výtvy. Vládou dosud omezeně respektované pokusy obrozenců o nové ustavení češtiny jako literárního jazyka, byly stále smělejší a nabývaly na síle. Stejně tak se začaly objevovat i první poukazy na možnost rovnoprávného postavení Čechů v zástupu evropských národů. Vláda o těchto snahách věděla, protože jí rukama v rámci cenzurních řízení procházely desítky spisů podobného charakteru. Ne všechny byly v jejích očích vyloženě škodlivé. Pokud v nich byla zachována dostatečná míra loajality, míra zemského patriotismu nepřesáhla únosnou mez a neobsahovaly politické požadavky, mohly většinou vyjít.¹⁵⁷

Jak se počet česky psaných prací zvyšoval, získávali vlastenci nové sebevědomí, které dosud postrádali, a vláda si začala dobře uvědomovat, že aktivní spolupráce s českými autory je pro plynulý chod státní samosprávy nevyhnutelná. Bylo-li totiž třeba tlumočit vládní sdělení a patenty na českojazyčný venkov, začaly se, jak již bylo výše naznačeno, objevovat problémy. Proto je mylné se při úvahách o vztahu českých autorů se zástupci rakouského státu spokojit s představou, že stát v jednání s těmito autory vystupoval vyloženě svrchovaně. Daleko spíše bylo na české autory pohlíženo jako na potenciální partnery, kteří by dokázali artikulovat aktuální státní politiku, vhodně působit na lid a zajišťovat překlady Vídní dodávaných textů.

Je nutno také podotknout, že tito „plebejští vlastenci“, jak je nazval Miroslav Hroch,¹⁵⁸ také získali v rámci českojazyčné čtenářské obce za dobu vydávání svých spisů výsadní postavení. Jejich rostoucí oblíbenost mezi širokými vrstvami obyvatelstva byla pouze dalším důvodem, proč se tito spisovatelé stávali pro úřady neocenitelnými spojenci. Toto tvrzení jistě neplatilo v jakoukoliv dobu a záviselo především na aktuální politické konstelaci. S jistotou však lze říci, že válka roku 1809 byla přesně obdobím, kdy k takové situaci došlo a vláda se začala poohlížet po schopných překladatelích a propagátorech.¹⁵⁹ Na prvním místě bylo nutné zajistit plynulý chod válečného zpravodajství a překlady vládních vyhlášek. Jako

¹⁵⁶ RULÍK, Jan. *Učené Čechy*, Praha 1807.

¹⁵⁷ PÍŠA, P. *Knižní cenzura v Čechách v předbřeznové době* [diplomová práce], Univerzita Karlova v Praze 2010, s. 114.

¹⁵⁸ HROCH, M. *Na prahu národní existence*, Praha 1999, s. 154.

¹⁵⁹ Dokladů, které vyjadřují přání úřadů získat do svých služeb české překladaatele a autory pro šíření vládní politiky existuje v aktech Prezidia zemského gubernia bezpočet. Viz. např. přípis Čáslavského hejtmana z 16.4. 1809, PG 1807 – 1811, fasc. 16/89.

vhodné osoby připadali v úvahu kněží¹⁶⁰ či učenci, ale také drobní lokální autoři schopní poučit o vládní politice, pokud to bylo možné co nejdříve okolí.

Z českých vlastenců se na překladu vládních vyhlášek podílel například ředitel školy v Nových Dvorech u Čáslavi Josef Rautenkrantz. Jak sám uvádí v dopisu adresovaném guberniu, překlad vyhlášky *Aufruf an Oesterreichs Völker*¹⁶¹, jež v češtině vyšla v květnu roku 1809 jako *Provolání k národu českému*¹⁶², sepsal z horlivosti pro dobrou věc a na vlastní náklad ji nechal vytisknout u pražského tiskaře Haase v nákladu 950 exemplářů s přáním, aby v souvislosti s brožurou nebylo nikde uváděno jeho jméno.¹⁶³ Guberniální rada Tvrdý pak ocenil v dopise adresovaném vídeňskému policejnímu ministru Hagerovi přesnost Rautenkrantzova překladu a vyjádřil naději, že novodvorský ředitel bude v případě potřeby zajištění dalších překladů i nadále spolupracovat.¹⁶⁴ Viceprezident vídeňského policejního ministerstva Franz Hager pak na české gubernium zaslal pochvalu s dodatkem, že o Rautenkrantzově práci uvědomí samotného panovníka.¹⁶⁵

Josef Rautenkrantz nebyl zdaleka ojedinělým případem spolupráce českého vlastence s vládními úřady ve věci propagandy. Na vládní výzvy reagovala z českých vlastenců pozitivně řada dalších osobností a za celé období napoleonských válek vyšlo v češtině několik desítek spisů hájících vládní politiku. V březnu, kdy se pomalu rozbíhala bojová aktivita, psal Hager guberniu, že si vláda již dlouhou dobu přeje přizpůsobit domácí noviny potřebám publika. Situace je však taková, že lidé ovládaní zvědavostí kupují raději drahé zahraniční plátky plné lží a polopravd. Bylo by proto vhodné, kdyby domácí tisk tyto informace vyvracel a upravoval „*ne v nízkém a vášnivém tónu, ale s umírněností, raději docela krátce (...), dosáhne se tak lepšího účinku, když se fakta, o kterých zpravuje protivník, uvedou docela jednoduše bez všech souvislostí.*“ K tomuto účelu je nutné vyhledat rozumné muže s tvůrčím duchem, kteří by se dokázali přidržovat takového postupu. Jako mustru své práce by využívali periodika *Observation d'un Patriote (autrichien)* a články měli občas doplnit o přetisky z *Vaterländische Blätter*.¹⁶⁶ Hledání literatury musí dokázat okořenit své

¹⁶⁰ ZEHETBAUER, E. Landwehr gegen Napoleon, Wien 1999, s. 143 – 146.

¹⁶¹ *Aufruf an Oesterreichs Völker* [online], Wien 1809, dostupné z:

http://books.google.cz/books?id=FsEAAAAAcAAJ&printsec=frontcover&dq=aufruf+an+volker&hl=cs&sa=X&ei=4InoT-3YB-XN4QTq0p3PAQ&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false, [cit. 2012-06-25].

¹⁶² *Provolání k národu českému*, NA, PG 1807 – 1811, fasc. 16/109.

¹⁶³ Rautenkrantzův dopis prezidiu gubernia z 19. 5. 1809, NA, PG 1807 – 1811, fasc. 16/109, č. j. 9871/1.

¹⁶⁴ Přípis Tvrdého Hagerovi z 26. 5. 1809, NA, PG 1807 – 1811, fasc. 16/109, č. j. 6005/1.

¹⁶⁵ Přípis Hagera Wallisovi z 5. 7. 1809, NA, PG 1807 – 1811, fasc. 16/109.

¹⁶⁶ Vídeňské noviny se prakticky od svého vzniku rychle dostávaly pod státní kontrolu. *Vaterländische Blätter* se v čistě státní periodikum transformovaly z původních *Wiener Zeitung* výnosem z 13. února 1805, kdy byly postaveny pod přímý dohled dvorní policejní rady. Dozorem nad jejich vydáváním byl pověřen dvorní policejní rada Johann Armbruster. Pečlivé vybírání zpráv ze zahraničního tisku a prostý styl sdělování informací byl postupně nahrazován pokusy o aktivní ovlivňování čtenářské obce. Jejich původně poměrně neutrální postoj se začal měnit v protifrancouzský a v průběhu roku 1808 se dále radikalizoval.

texty vlasteneckým duchem a smyslem pro státní jednotu. Hotovou práci pak měli posílat ke kontrole přímo Hagerovi.¹⁶⁷ Hrabě Wallis postoupil celou záležitost pražskému purkrabímu Kolovratovi, s doporučením obrátit se na Ignáce Cornovu, Josepha Georga Meinerta, Václava Gustava Kopetze a pro překlady novinových článků do českého jazyka doporučil služby Josefa Dobrovského, Jana Nejedlého a Jana Bohumíra Dlabače.¹⁶⁸ Kolovrat pak o měsíc později odpověděl, že jednání se zmíněnými osobami bylo úspěšné. Všichni zmínění souhlasili se spoluprací a zavázali se, že čas od času budou dodávat články zhotovené na podkladě materiálů předkládaných guberniem.¹⁶⁹

Vyhledávání osob způsobilých tlumočit obyvatelstvu vládní politiku bylo jen zlomkem činnosti zemských a dvorních úřadů ve věcech propagandy. Uvedené příklady však poskytují dobrou představu o jejím chodu a struktuře. Otázky cenzury a aktivní válečné propagace byly řešeny podle vzorců, jež podmiňoval charakter absolutistického státu. Jak je zřejmé z předchozího výkladu, měla většina propagačních aktivit svůj původ mezi špičkami rakouského státu, které bedlivě dohlížely na průběh celého propagačního procesu. Ten celý skutečně začínal na úrovni panovníka a kolegia jeho ministrů a spolupracovníků. Hlavním podporovatelem letákové propagandy byl zejména arcivévoda Jan. Sám literárně činný v jejich tvorbě, shromažďoval arcivévoda Jan ve svých rukou antinapoleonské spisky, které vycházeli v Anglii a Španělsku a jež pak využíval jako inspirační zdroj v rakouské propagační kampani. Získával je v Terstu prostřednictvím admirála Collingwooda a dále je pak přeposílal k přepracování do Vídně bratřím Schlegellům. K dalším aktivním spolupracovníkům, kteří pomáhali s formulováním vládních manifestů a brožur, patřil zmiňovaný Hormayr, ale také další německý emigrant Friedrich Gentz. Arcivévoda Jan byl také ve spojení s celou řadou regionálních autorů, kteří se nyní díky zvýšenému zájmu vlády o jejich produkci setkávali s přívětivějším přijetím.¹⁷⁰

Jak je patrné z předchozího výkladu, z vídeňského ministerstva cenzury a policie zasílal viceprezident policejního ministerstva Franz Hager originály letáků a podklady k překladům spolu s dalšími instrukcemi do Čech prezidentovi zemského gubernia hraběti Wallisovi, který je podstupoval knižnímu reviznímu úřadu *Bücherrevisionamt*. Ten vedle cenzurních aktivit řešil i otázky distribuce vládou dodávaných textů a revizi příspěvků, které sice pocházely z nevládního prostředí, avšak mohly se pro účely propagace osvědčit stejnou měrou jako texty oficiální. Agendu spojenou s překládáním textů dostávali na starost guberniální radové

¹⁶⁷ Přípis Hagera Guberniu z 18. 3. 1809, NA, PG 1807 – 1811, fasc. 16/91, č. j. 2323.

¹⁶⁸ Přípis Wallise Kolowratovi z 24.3. 1809, NA, PG 1807 – 1811, fasc. 16/91, č. j. 2944/4.

¹⁶⁹ Přípis Kolowrata Wallisovi z 6. 5. 1809, NA, PG 1807 – 1811, fasc. 16/91, č. j. 5642.

¹⁷⁰ HAMMER, H. *Oesterreichs Propaganda*, c. d. s. 38 – 42.

(ve sledovaném období byl v tomto směru patrně nejvíce aktivní guberniální rada František Xaver Tvrdý), jejichž hlavní náplní práce byla cenzura knih. V agendě úřadu se také často objevuje jméno cenzurního referenta Franze Willmana, který koncipoval zprávy, jež pak ve výsledku potvrzoval guberniální prezident Wallis. Hotové překlady pak byly posílány některému z pražských tiskařů, mezi nimiž je v dokumentech gubernia často vychvalováno jméno Josefa Haase, neboť prý svou službu chápal jako vlasteneckou povinnost a tisky vydával bezplatně či za velmi nízké ceny.¹⁷¹ Na některých tiscích se lze setkat i se jménem tehdejšího pražského tiskaře Františka Jeřábka.¹⁷² Vytiskované exempláře pak byly zasílány tehdejšímu pražskému hejtmanovi Františku Antonínu Kolovratovi-Libštejnskému a jednotlivým krajským úřadům, které měly zajistit jejich distribuci mezi obyvatelstvem.

Pohled na státem organizovanou propagační akci však nabízí obraz bohatší a vedle propagandy, která měla původ mezi špičkami státu, se lze setkat, jak již bylo nastíněno, i s produkcí, která vycházela „zdola“. Válka, která byla od samého počátku vedena ve vlasteneckém duchu boje za osvobození a byla prováděna mohutnou propagační kampaní, nenechávala obyvatelstvo chladným a ať už byli lidé pro válku nebo proti ní, našli se i tací, kteří se chtěli přímo podílet na podpoře bojového ducha zeměbrany. Fenomémem doby se stalo zmiňované skládání vlasteneckých písní. Proces jejich schvalování a vydání probíhal v opačné posloupnosti, než tomu bylo u tiskovin, které vycházely přímo z prostředí vládního ústředí. Autoři z řad lidu se obraceli přímo na prezidium gubernia, ale častěji nejprve na své domácí krajské úřady, které texty postupovaly ke schválení vyšším instancím. Po posouzení jejich nezávadnosti na prezidiu gubernia byly v případě příznivého posudku zasílány ještě na vídeňské ministerstvo cenzury. Teprve jeho kladný verdikt znamenal povolení k tisku. V opačném případě bylo většinou doporučeno tisky přepracovat.¹⁷³

5.2 Poměr českých vlastenců k ústřední vládě

Angažovanost českých autorů v systému vládní propagandy přivádí badatele k zajímavým otázkám. Již v minulosti se několik badatelů snažilo pochopit, co přesně vedlo známé buditele k podpoře vládní propagandy, která z pohledu dnešního člověka usilovala o zcela jiný státoprávní model, než jaký se snažily prosadit následující generace obrozenců.

¹⁷¹ Přípis guberniálního rady Tvrdeho tiskaři Haasemu, PG 1807 – 1811, fasc. 16/89, č. j. 6628.

¹⁷² Jeřábkovo nakladatelství v této době z propagačních brožur vydávalo např. Collinovy válečné písně.

¹⁷³ Srov. schvalovací proces písní Karla Augusta Schneidera, NA, PG 1807 – 1811, fasc. 16/118. Básník známější pod počestným jménem jako Karel Sudimír Šnajdr. Během studií v zahraničí a v Praze navázal kontakty s předními osobnostmi tehdejšího kulturního života mj. se přátelil s A. G. Meissnerem, J. Dobrovským, J. T. Heldem. Snad pod vlivem přátelství s předním rakouským básníkem své doby I. Castellim vydal v roce 1809 sbírku básní pro zeměbranu *Vier Lieder*, Praha 1809, NA, PG 1807 – 1811, fasc. 16/118.

Abychom se vyhnuli anachronismům, je důležité si říci více o stavu českého národního hnutí na počátku 19. století.

České vlastenectví ve sledovaném vstupovalo do nové fáze, kterou badatelé později začali označovat jako nacionalismus. Vlastenectví ve zhruba námi sledovaném období začalo nabývat nové aktivnější podoby, kdy se od slov a pouhého vědomí jazykové či kulturní odlišnosti přecházelo k činům a konkrétním programům. Řadu změn ve vztahu k vlasti a národu podnítila francouzská revoluce, neboť s ní přišla alternativa ke společensky neměnnému principu stavovství, s kterým bylo dosud spojeno i vlastenectví oslavující sice národní specifičnost, jež však do sebe absorbovalo i všechny negativní vlivy jako nadřazenost a politickou závislost. Individualismus zasazující se o práva a samostatnost jedince se v tento okamžik přenesl i na ideu státu a národa, který již neměli zastupovat členové stavů, ale rovnoprávní občané. Jestliže v minulosti bylo vlastenectví hlášáno převážně společenskými elitami, přesouvá se v éře nacionalismu těžiště aktivity také mezi lid, který byl od nynějška považován za základní složku národa.

Čeští vlastenci ovšem ještě nedokázali vyjádřit zcela otevřeně myšlenku společenské rovnosti, a ačkoliv lze tu a tam vycítit její problesknutí, ve většině textů zůstávali autoři loajální monarchistickému zřízení a stavovskému pojetí státu.¹⁷⁴ Jako své důležité poslání ovšem obrozenečtí autoři vnímali snahu o materiální a duchovní povznesení prostého lidu, který měl v budoucnu přestat být pouze pasivní součástí národního společenství, ale naopak se měl stát jeho složkou aktivní. Tato snaha byla ztvárněna v desítkách osvětových textů. Obrozenci se mezi selským lidem snažili rozšiřovat praktické poznatky, které mu měli napomoci vypořádat se snadněji se starostmi každodenního života. Další zcela zásadní funkce osvětových brožurek ovšem měla význam ryze disciplinační. Kromě toho, že v nich sedláci byli často přesvědčováni o své vlastní důležitosti, vedly je tyto texty k tomu, aby se stali ukázněnými státními občany, plnícími své povinnosti, které od nich stát vyžadoval. Nadto vše se stále ve větší míře tyto texty snažily posílit vědomí národní svébytnosti českého poddaného.¹⁷⁵

Samotný pojem národ získal v tomto období novou ideovou náplň. Jestliže v době vrcholného osvícenství převažovala idea národa, který byl definován ryze jako soubor všech poddaných spojených v jeden svazek především společnými zákony a podřízeností společné státní autoritě, začala se nyní prosazovat herderovská myšlenka národa, definovaného jazykem, kulturou a pokrevní spřízněností jeho členů žijících v jedné vlasti. Takové pojetí

¹⁷⁴ Tamtéž, s. 178, 184 – 187.

¹⁷⁵ RANDÁK, J. – SOCHA, J. „...važ si času, chýř se práce, zahálky se střež co zrádce“, c. d.

vlastenectví bylo blízké i českým obrozencům, kteří se již dlouho pokoušeli o povznesení českého jazyka a jeho návrat do škol a úřadů.¹⁷⁶

Zdaleka největší vliv na formování českého národního hnutí měl ovšem ve sledovaném období všudypřítomný pocit ohrožení a touha po skončení války. Politický vývoj v Evropě a třetí koaliční válka, která zavedla francouzskou armádu až na území Moravy, znamenala pro místní přívržence francouzské revoluce a Napoleonovy vlády do jisté míry vystřízlivění. Mnozí mohli na vlastní kůži zažít, že samotný příchod vojsk bojujících ve jménu ideálů revoluce, politické a společenské poměry ještě nemění a po dlouhých letech války pro ně znamenal pouze další zátěž. Obavy, toliko rozšiřované státní propagandou, že vlast ovládne nepřítel, jehož vláda bude znamenat ujařmení a takřka vstup do otroctví, byly nyní, zdá se, pociťovány mnohem obecněji než před bitvou u Slavkova, což ještě ovšem neznamenal celospolečenské odsouzení nepřitele.¹⁷⁷

Ačkoliv obrozenci už tehdy stabilně projevovali obrovské nasazení ve věci nápravy postavení českého jazyka a šířili povědomí o výjimečnosti českého plémě, samotné představy o případném budoucím státoprávním postavení zemí Koruny české v rámci Monarchie, zdá se, byly v prvním desetiletí 19. století ještě poněkud vágní a nebyly ještě souvisle definovány. František Kutnar poukazuje na zajímavou skutečnost, že to mohl být právě pocit vnějšího ohrožení ze strany Francie, který rodícímu se národnímu hnutí poskytl vzorec, jež šlo aplikovat i na domácí vnitrostátní poměry. Právě v období vrcholících napoleonských válek se zatím pouze pozvolna začalo uskupovat skutečně široké národní hnutí, které později od centrální rakouské vlády stále vytrvaleji a tvrději vyžadovalo politické ústupky ve jménu českého národa. Vlastenci už tehdy bezpochyby toužili po obnovení lesku českého království a návratu jeho starých práv. Stále však zůstávali věrnými poddanými svého císaře, což se odrazilo i v jejich angažovanosti ve státem podporované propagandě.¹⁷⁸

Kutnar ve svých studiích podrobně popsal paradoxní situaci, kdy se právě státní propaganda, jež měla sloužit myšlence zachování jednotného rakouského císařství, dočasně podílela na rozvoji českého národního hnutí. Státní ministr Stadion patrně nedokázal identifikovat všechny důsledky vlasteneckého úsilí, které se později pokusil brzdit Metternich. Ve chvíli, kdy se v rámci obrany celého soustátí začalo apelovat na city jednotlivých národů a byly stále častěji oslavovány národní ikony, jaké představovali svatý Václav či Jan Žižka, rozšířilo se díky propagandě vědomí o české svébytnosti takřka ke

¹⁷⁶ KUTNAR, F. *Obrozenecké vlastenectví a nacionalismus*, c. d. s. 203 – 210.

¹⁷⁷ MEJDŘICKÁ, K. *Listy ze stromu svobody*, c. d. s. 246 – 248.

¹⁷⁸ KUTNAR, F. *Obrozenecké vlastenectví a nacionalismus*, c. d. s. 224 – 225.

každému člověku. Odsud již nebylo daleko k požadavkům, které si za nasazení životů tisíců poddaných nárokovaly i ochranu českého jazyka.

Přes vše, co již bylo řečeno, je ovšem těžké chápat jednoznačně již onen nastíněný Kutnarův výrok, kdy tvrdí, „*přes všechnu zdánlivou loajalitu ve vojenských písních a v protifrancouzských projevech byl v českých písních, článcích a básních zdůrazňován boj za národní svobodu a samostatnost. Bylo těžko nepřenášet nacionální boj protinapoleonský na domácí poměry a je nemožné nevěřit, že při důrazu na národní svobodu nemysleli čeští původci především na svůj národ a jeho nacionální boj.*“¹⁷⁹ Kutnarovo hodnocení účasti českých obrozenců je vhodné pokusit se doplnit z toho důvodu, že pocit *ohrožení české vlasti a českého národa*, který obrozence vnitřně nutil burcovat české publikum k tomu, aby přinášelo oběti ve jménu zachování rakouského státu, ještě přímo nevedl k vyslovení nějakých konkrétních národnostních požadavků. Původci propagačních textů jistě skutečně mysleli především na dobro svého národa, ovšem propaganda ani dějinná situace jim pro jakékoliv manévrování nepřinášela dostatek prostoru. Ačkoliv překladatelé a autoři válečné propagandy jistě upřímně toužili po lepším postavení svého národa a jazyka, nemohli zatím vidět jeho budoucnost jinak než pod vládou rakouského císaře. Pocit vnějšího ohrožení vlastenecké spisovatele přesvědčoval, že i oni sami mohou svou účastí na propagační činnosti napomoci zachování vlasti a alespoň se tak přiblížit příkladu udatných předků. Z toho, jak se čeští autoři podíleli na překladech textů dodávaných Vídní, je jisté, že o mobilizaci společných sil jim šlo především. Vládou dosud přehlížené české vlastenectví se stalo jedním z hlavních motivů propagandy, která samotná byla českému národnímu hnutí prospěšná hlavně tím, že myšlenku společného boje *Čechů* zanesla i do té poslední víska, čímž mu neodvratně napomohla v jeho dalším rozvoji. Tento efekt ovšem zdá se, nebyl vyústěním cílených snah, ale spíše podružným jevem propagační činnosti.

Na druhou stranu ovšem Kutnarův postřeh nelze zcela jednoznačně smést ze stolu, poněvadž se v některých písních skutečně objevují narážky na státoprávní svébytnost českých zemí, když je v nich panovník označován místo „císaře“ jako „král“, z čehož je již cítit vysoká míra sebevědomí českých vlastenců.¹⁸⁰ Jan Bohumír Dlabač ve svých překladech také například doplňuje, že vojáci sloužící v zeměbraně nebudou chránit pouze rakouskou říši, ale naši „českou zem“. Arcivévoda Karel je pak označován za „českého vojska

¹⁷⁹ Tamtéž, s. 225.

¹⁸⁰ RAK, J. *Napoleonské války a počátky národního obrození...* c. d. s. 203.

vůdce“.¹⁸¹ Ve vládním prohlášení, které vyšlo po bitvě u Aspern, pak mluví hrabě Wallis o „srdnatosti českého národa“.¹⁸²

Jak bylo ukázáno, v korpusu propagačních textů se motivy, které jednak projevují loajalitu rakouskému trůnu a jednak usilují o zdůraznění národní autonomie, vzájemně prolínají a je poměrně nesnadné jednoznačně určit, jaká tendence v nich převládá. Proto se lze dnes jen domýšlet, jak své vlastenectví se všemi jeho nuancemi chápali čeští vlastenci ve skutečnosti.

¹⁸¹ DLABAČ, J. B. *Šlechtný hrdino!*, Praha 1809, KSK, konvolut FK II 113/b.

¹⁸² *Udatní vlastenští obráncové* [vládní leták z 31.5 1809], KSK, konvolut AB V 28/28.

6. Strategie válečné propagace

6.1 Válečný charakter rakouské propagandy

Při studiu propagační kampaně spojené s válkou 1809, se nabízí otázka zkoumání takových rysů propagační činnosti, které jsou charakteristické právě pro válečnou propagační činnost. Přestože rakouská propaganda roku 1809 nedosahovala takové míry účinnosti a rafinovanosti, jaká je známá z válečných konfliktů moderní doby, již tehdy splňovala řadu kritérií typických pro moderní válečnou propagandu. Jaké faktory jsou typické pro texty a projevy, které lze označit jako produkty válečné propagandy, nastiňuje například Thymian Bussemer ve své práci *Propaganda: Konzepte und Theorien*¹⁸³. Pro válečnou propagaci jsou typické zejména tyto rysy:

- 1) Propagační činnost vedená válečníky je bezprostřední součástí vedení války.
- 2) Cílem propagační činnosti je *oslabit* nepřátelské ozbrojené síly a přitom *posílit* morálku vlastních vojsk a obyvatel. Typickou technikou bývá *klamání, dezinformace, ničení komunikační infrastruktury nepřítele* a udržování dobrých vztahů se spojenci.
- 3) Válečná propaganda má často jasně definované cíle a je časově a prostorově ohraničena obdobím krize, případně boje.¹⁸⁴

Jak je mnohdy patrné již z předchozího výkladu, lze ukázat platnost prvního a třetího z výše uvedených faktorů pro rakouskou propagandu poměrně snadno. Dá se dokonce říci, že ve vrcholném období napoleonských válek byla válečná propagace mnohdy rozvíjena i v čase, kdy byl oficiálně deklarován mírový stav. Přišla-li pak chvíle měření sil, propaganda se měnila pouze v míře účinnosti a poli působnosti. Také hledisko ohraničení propagačních aktivit obdobím krize se ukazuje být platným a v okamžiku, kdy se ukázalo, že válka je definitivně prohraná, vláda od základu změnila svůj postoj k Francii a z dosavadního nepřítele se přes noc stal spojencem. Ztělesněním těchto změn se později stal

¹⁸³ BUSSEMER, Thymian. *Propaganda. Konzepte und Theorien mit einem einführenden Vorwort von Peter Glotz*, 2., überarbeitete Auflage, Wiesbaden 2008.

¹⁸⁴ Tamtéž, s. 35 – 36.

nástup knížete Metternicha na post prvního ministra. Metternich prosadil politiku ozbrojené neutrality a státní propagační aktivity byly do jisté míry utlumeny.¹⁸⁵

Ohledně splnění druhé podmínky nelze říci, že by rakouské propagační materiály měly čistě matoucí či dezinformační charakter. V předchozích částech této práce bylo dostatečně poukázáno na hlavní účel válečné propagandy, který kromě ostrakizace protivníka spočíval především ve snaze povzbudit morálku vlastních vojáků a širokých vrstev domácí společnosti. Vláda se pokoušela zlomit nechuť obyvatelstva k válce a svým způsobem se také snažila odpoutat pozornost od peripetií státu, které měly nezanedbatelný vliv na kvalitu života současníků. Snaha o povznesení morálky byla zacílena na vojáky, kteří byli do zeměbrany již odvedeni, a dále na potencionální budoucí rekruty, kteří se do zeměbrany měli hlásit dobrovolně. Nezapomínalo se ovšem ani na motivaci obyvatel měst i venkova. Lze oprávněně říci, že v kritickém období měla právě motivace ke službě pro vlast v propagačních projevech většinové zastoupení.

Snahy o klamání a dezinformaci domácího i zahraničního publika se ovšem během válečné kampaně přirozeně objevovaly také a v rámci soudobé propagandy měly nezastupitelné místo. Charakter těchto projevů ovšem vyžaduje při bádání poněkud jiné kladení otázek a rovněž obsahové hledisko je předurčuje oddělit je v rámci této práce od projevů a technik motivačních.

6.2 Letáková válka a vládní pokusy o zeslabení účinku francouzské antipropagandy

Jak se konflikt mezi Francií a Rakouskem stupňoval, sílila i státní činnost zaměřená jak na ovlivnění domácího, tak protivníkovy obyvatelstva. Typické byly jednak snahy získat na svou stranu obyvatelstvo na nepřátelském území, jednak pokusy očistit se před domácím publikem z protivníkových obvinění ze lži. Ani Napoleon nebyl zdaleka naivní a již delší dobu předpokládal, že Rakousko proti němu delší dobu spřádá plány, které mohou skončit rozpoutáním nové války.¹⁸⁶ I z tohoto důvodu byly ve francouzských novinách proti Rakousku podnikány útoky již před samotným vypuknutím války 1809. Když byly ve Francii zaznamenány zprávy o rakouských válečných přípravách, začaly se v *Journal de L'Empire* objevovat zprávy, že čeští poddaní nepatří zrovna mezi nejvěrnější obyvatele monarchie. Domácí vláda nenechala tyto narážky bez odezvy a do textu, jehož podobu měl na starost

¹⁸⁵ ŠVANKMAJER, Milan. *Čechy na sklonku napoleonských válek. 1810 – 1815.*, Praha 2003, s. 22 – 17.

¹⁸⁶ ŠEDIVÝ, Jaroslav. *Metternich kontra Napoleon*, Praha 1985, s. 89.

zajistit Nejvyšší poštovní úřad, zasáhl sám hrabě Wallis, který zdůraznil věrnost českých poddaných stojících za svým panovníkem a hájících jej do poslední kapky krve.¹⁸⁷

Během několika týdnů se pak rozpoutala mezi oběma státy skutečná propagační válka. Jejím výsledkem je například i brožura *Bemerkungen eines österreichischen Patrioten über Verschiedene in fremde Zeitungen eingerückte Artikel*¹⁸⁸, která vyšla ve velkém nákladu a byla šířena po celém území monarchie. Autor na jejím počátku konstatuje, že řeči, které se šíří v zahraničním tisku, musí snadno vzbudit *všeobecné* podivení. Tisku je podle něj neprávem přisouzena možnost beztrestně urážet a vyhrožovat, což zjevně ukazuje, že nepřátelé nejsou ochotni přistoupit na oficiální vysvětlení válečné aktivity. V tomto letáku jsou pak, stejně jako v podobných tiskovinách tohoto druhu, detailně citovány zprávy francouzských a německých deníků, které jsou následně krok za krokem vyvraceny. Rakouská vláda viděla jednu z cest, jak před poddanými očistit své jméno, právě v takovémto pro čtenáře poněkud těžko stravitelném způsobu přímého vyvracení protivníkových tvrzení. Vznikaly tak dlouhé články, které se spíš než novinářskému stylu podobaly traktátům, o kterých se dá soudit, že již ve své době těžko nalézaly své čtenáře.¹⁸⁹

Pro válečnou propagandu charakteristická snaha o narušování komunikační infrastruktury nepřítele byla jinak omezena možnostmi své doby. Obecně lze říci, že se válčící strany již od sklonku moderních dějin aktivně pokoušely narušovat a odhalovat protivníkovy propagandistické kanály nebo se alespoň snažily zmírnit jejich účinek. V monarchii mezi úřady, jak známo, přímo kvetla fobie z emisarů, kteří mezi lid šíří nepřátelské tiskoviny a snaží se zvrátit jeho důvěru v císaře a vlastní stát. Hranice se Saskem a Bavorskem představovala oblast, ve které byl rakouský státní aparát nucen udržovat neustálou bdělost. Úředníkům se čas od času podařilo zabavit zakázané tiskoviny nebo získat informace o osobách, které tyto noviny čtou či rozšiřují, což pak vedlo k rozsáhlým vyšetřováním rakouských úřadů. Šíření zakázaných tiskovin bylo trestáno 5–10 lety těžkého žaláře.¹⁹⁰

Jedna z příhod dokládající obavy státu z emisarů se stala v květnu roku 1809 nedaleko města Most v Žateckém kraji. Místní poštovní mistr Karl Mannlichen se při rozhovoru s máslařkou dozvěděl, že je poměrně snadné získat od brusiče nožů z nedalekého městečka Hora Sváté Kateřiny, které již náleželo k Sasku, zakázané tiskoviny. Žena mu sdělila,

¹⁸⁷ KUTNAR, F. *Reakce státu v Čechách na Velkou revoluci francouzskou*, c. d. s. 528 – 529.

¹⁸⁸ *Bemerkungen eines österreichischen Patrioten über Verschiedene in fremde Zeitungen eingerückte Artikel*, Wien 1809.

¹⁸⁹ Z dalších brožur tohoto typu vyšly v prvním desetiletí 19. století například *Wer ist die angreifende Theil?*, *Betrachtungen über Napoleon Bonaparte*.

¹⁹⁰ KUTNAR, F. *Reakce státu v Čechách na Velkou revoluci francouzskou*, c. d. s. 341.

že nožíř prodává různé francouzské bulletiny lipské provenience, zejména pak list *Mercure de France*, ve kterém je možno se dozvědět o skvělých francouzských vítězstvích. Nezapomněla samozřejmě dodat, že je jí známo, že se jedná o lži. Uvedla také, že se inkriminované noviny dostaly i na domácí území. Pohotový poštovníř celou věc předal nadřízeným, kteří záležitost předali prezidiu zemského gubernia. Hrabě Wallis pak urgoval hejtmany Žateckého a Litoměřického kraje, kterým zdůraznil, že tyto noviny nejsou na seznamu povolených novin pražského poštovního úřadu, a proto je třeba případu věnovat zvýšenou pozornost a vyvodit z něj patřičné důsledky. Zároveň hejtmánům uložil, aby lidé zapojení do případu drželi vše v tajnosti. Vyslýchán pak byl například ředitel místní továrny na výrobu šátků, který měl být jedním ze čtenářů zakázaných novin.¹⁹¹ Prameny pak již bohužel neprozrazují, jak případ pokračoval.

O tom, že emisari byli pokládáni za obávaný protistátní živel, svědčí i další doklady. Vláda, která se chtěla pojistit před jejich aktivitami dokonce podpořila vydání letáku, který o jejich činnosti informoval formou rozhovoru mezi farářem a sedlákem (celý text v textové příl. č. 1).¹⁹² Jeho autorem nebyl opět nikdo jiný než Jan Bohumír Dlabáč. V brožuře, která jinak prostřednictvím výše zmiňovaných stereotypů přibližuje příčiny vzniku války, farář zvědavému sedlákovi vysvětluje, na koho si dát v každodenním životě pozor. Lidé by se především neměli obracet na „tlučhuby“ a „špehyře“ z řad cizinců a obchodníků, kteří se často vyskytují například v Praze. Tito lidé totiž podle pisatele o svou čest a poctivost již dávno přišli a tak je jim osud vlasti lhostejný a z nepřítelů si nic nedělají. Lidé by naopak měli důvěřovat pouze osvědčeným autoritám, zejména právě kněžím, s kterými se mohou o všem poradit. Autor, který pocházel z řad kněžstva, si uvědomoval sociální postavení duchovních na venkově a zdůraznění jejich autority rovněž souznělo s přáním vlády. Poté co Dlabáč popsal, jak lze emisary identifikovat navrhl dokonce čtenáře, aby případné škůdce „i u práva udali, aby svou prašivinou jiných upřímných Čechů nenakazili“.¹⁹³

Z výše uvedených dokladů je patrné, že strach ze zahraniční propagandy a špiónů byl v Čechách zvláště mezi úřady a jejich spolupracovníky rozšířen ve velké míře. Přiznejme ovšem, že setkání s člověkem, který podle měřítek policie mohl být označen za emisara či špiona, nebylo vůbec výjimečné a patřilo k válečné realitě. Vláda si o protivníkovi nedělala iluze a sama proti němu v pohraničních oblastech vystupovala se stejnými zbraněmi, jak se o tom ještě přesvědčíme v závěrečné kapitole.

¹⁹¹ Výslechový protokol, NA, PG 1807 – 1811, fasc. 16/110.

¹⁹² DLABAČ, Jan Bohumír. *Rozmlouvání o nynější vojně mezi farářem a sedlákem českým*, Praha 1809, nestr.

¹⁹³ Tamtéž, fol. 12.

6.3 Dezinformační techniky

Mediální studia často v hodnocení propagandy přikládají váhu technikám, kterými se propagátoři snaží publikum ovlivnit, pokřivit jeho pohled na původ zpráv, nebo jej přímo oklamat. Často se lze v odborných pracích setkat se snahou rozlišit různé stupně propagátorovi „upřímnosti“. Jedním ze základních hodnotících kritérií je jednak pravdivost sdělovaných informací a jednak skutečnost, zda jsou publiku sdělení předkládána otevřeně jako produkt skutečného původce, nebo je autorství skrýváno a autoři se vydávají za někoho jiného. Toto balancování a hra s publikem, pokud je vhodně vedena, má většinou důležitý vliv na úspěch propagandistické akce. Propagandu lze v tomto ohledu rozdělit na propagandu bílou, černou a šedou. Bílá propaganda je ve škále použití dezinformačních technik a klamání nejmírnější a nikterak neskrývá zdroje a původce informací, ačkoliv ty samy se mohou jevit jako tendenční. Původci bílé propagandy jsou většinou různě vládou pověřené agentury a jejich prioritou je zvýšení kreditu vlády před publikem. Naopak používání dezinformací, vydávání se za protivníkovy informační zdroje a klamání je doménou propagandy černé. V rafinovanosti a v technikách se jeví černá propaganda jako mnohem zákeřnější a odhalit nepravdivost jejího sdělení, identitu skutečného původce a vůbec všechny souvislosti není publikum většinou vůbec schopné.

O definici šedé propagandy vypovídá sám název. V podvodnosti a čistotě jednání stojí někde mezi propagandou černou a bílou. Zdroj a stejně tak pravdivost informací může, ale také nemusí být možné identifikovat. Její působení je prováděno mnohem jemněji než u propagandy černé a často také funguje jako průvodce bílé propagandy. Jejím cílem ovšem také bývá určitá míra klamání, které je většinou doprovázené sdělováním nepřesností. Zainteresované strany jí většinou užívají jako doplněk svých oficiálních informačních kanálů, ale k původu informací se již nehlásí a její šíření přenechávají neoficiálním institucím. Často jí využívají aktéři, kteří během propagační činnosti buď z nějakého důvodu nemají zájem být poznáni, nebo je jejich pověst díky předchozí činnosti natolik pošramocená, že je pro propagátory výhodnější kamuflovat původ informací. Některé definice jí taktéž přisuzují techniky argumentace podložené logickými chybami.¹⁹⁴ Podle výše uvedené klasifikace propagandistických záměrů dezinformace je nasnadě pokusit se o analýzu materiálů, které vznikly z popudu rakouské vlády.

V produkci rakouských válečných tiskovin nepřevažují materiály, které by chtěly v prvním plánu čtenáře vyloženě klamat, přesto se však takovéto praktiky tu a tam objevují, nejvíce pak ve vrcholném období války v létě roku 1809. Aby se stát dokázal ubránit před

¹⁹⁴ JOWETT, G. – O'DONELL, V. *Propaganda and Persuasion* c. d. s. 16 – 23.

přílivem nových revolučních myšlenek, které hrozily narušením jeho integrity, byl nucen užívat ve vztahu k obyvatelstvu zákazů, restrikcí, cenzury a samolibého výkladu revolučních pojmů, což samozřejmě většina čtenářů vnímala záporně. Tisková politika státu byla obyvatelstvem přijímána v omezené míře, neboť lidé si uvědomovali provázanost tiskových orgánů s represivní politikou státu. V tomto směru bílá propaganda rakouského státu selhávala. Někteří lidé přijímali již delší dobu řadu informací mající původ v císařských dekretech a v novinách, jejichž oficiální podřízenost dvorské kanceláři byla obecně známá, s nedůvěrou.¹⁹⁵ Stále více lidí chtělo poznat skutečnost také z jiného než oficiálního úhlu pohledu. I z tohoto důvodu se v období vrcholu napoleonských válek setkáváme s případy stíhaných čtenářů, u kterých byla zjištěna nepovolená zahraniční periodika. Vláda si tento odpor publika vůči vlastním tiskovým orgánům uvědomovala a snažila se tento problém vyřešit „po svém“. Nehodlala pochopitelně přistoupit k uvolnění cenzurních poměrů, ale místo toho se snažila dodat svým novinám a letákům zdání nezávislosti. K jejímu dosažení bylo užíváno hned několika způsobů.

Vláda se v domnění, že zvýší důvěryhodnost svých tiskovin, uchýlovala ke skrývání nebo fingování jmen autorů a její taktiky se tak přiblížily novodobému pojetí šedé propagandy. Na spoustě letáků, které vyšly v období vrcholících napoleonských válek, buď není autorství často uvedeno, nebo se v jejich úvodu uvádí, že knížka byla sepsána k poučení čtenářů „von einem Patrioten“. Dá se předpokládat, že u některých bylo autorství smyšlené, neboť o autorech se nepodařilo získat žádné jiné informace než jejich jméno přetištěné v brožuře. Úvody některých letáků, které simulují rozhovory, jsou pak často okořeněny autorovým tvrzením, že rozhovor slyšel „na vlastní uši“ nebo by si nedovoloval poučovat čtenáře, kdyby sám neprošel ohněm bojů.¹⁹⁶

Dalším způsobem klamání čtenářské obce se také stalo skrývání původu některých periodik, jež mělo vzbuzovat dojem nezávislosti na vládních orgánech. Pod přímou vládní kontrolu se v inkriminovaném období dostávala periodika, která byla dosud alespoň v omezené míře na státních orgánech nezávislá. To byl například případ hlavního vídeňského deníku *Vätterlandische Blätter* nebo v českém prostředí Krameriusových vlasteneckých novin, které po roce 1805 začaly ztrácet dosavadní informační kvalitu a postupně už pouze reprodukovaly válečné zpravodajství přejímané z vídeňských listů.¹⁹⁷ Skrývání identity pravého původce tiskovin ovšem nebylo typické pouze pro novinové zpravodajství a objevovalo se i v ostatních tištěných médiích jako byly letáky a písně, z nichž většina

¹⁹⁵ Srov. HAMMER, H. *Oesterreichs Propaganda...* c. d. s. 35.

¹⁹⁶ Takto je uvedena např. brožura *Beiträge zur Veredlung Oesterreichischen Landwehr-mannes*, Wien 1809.

¹⁹⁷ NOVOTNÝ, J. *Václav Matěj Kramerius*, Praha 1956, s. 179.

vycházela bez uvedení autora. V tomto směru je ovšem rovněž důležité poznamenat, že ani autoři se před čtenáři nechtěli diskvalifikovat a autorství si v letáčích často uvádět jednoduše ani nepřáli.¹⁹⁸

Ukázkovým příkladem, dokládajícím jak se vládní propaganda projevila v praxi, jsou osudy oblíbeného lidového měsíčníku *Briefe eines Eipeldauers an seinen Herrn Vetter in Kagran*, který vycházel už v době předrevoluční. Jednalo se o sborník fiktivních dopisů sedláka z Eipeldau svému známému z Kagranu (obě místa se nachází nedaleko Vídně). Jejich autorem byl od roku 1885 spisovatel Joseph Richter. Krátké pamflety byly většinou věnovány aktuálnímu dění, nebály se sarkastickým vídeňským humorem zesměšňovat společenské poměry a život v hlavním městě.¹⁹⁹ Hlavní předností měsíčníku byla skutečnost, že byl od svých počátků psán obecnou němčinou a během let tak dosáhl mezi lidovými vrstvami značné obliby. Jeho oblibenost pochopitelně přitahovala pozornost vlády a tak ačkoliv se do období nárůstu propagandy zahraniční politikou příliš nezabýval, začal nyní mírnit svůj protistátní ostrovtip a stále častěji útočil na nejmenované nepřátele rakouského státu, o čemž hovoří například i motto uvedené na předsádce prvního sešitu z roku 1809: „*Proti našemu králi - proti naší vlasti - chcete abychom revoltovali. My se vám vysmíváme!*“²⁰⁰ Celé číslo je pak směsí protifrancouzských výpadů doplněných povzbuzováním čtenářů ke službě pro vlast, tak jak to bylo běžné ve všech periodikách vycházejících na území monarchie.

Aby byla iluze nezávislosti vládních tiskovin ještě zvýšena, užívalo se někdy také nevšedních stylistických forem. Častou formou se staly zejména již výše zmíněné imitované dialogy, které měly prostého čtenáře přesvědčit, že informace pocházejí z jemu blízkých společenských vrstev. Autoři při tvorbě dialogů počítali s jejich hlasitou reprodukcí, s předčítáním, které v lidovém prostředí mělo zvýšit jejich účinnost. Tyto rozhovory byly psány jednoduchým jazykem, což vyniká velmi dobře v jejich německých mutacích, které mohou pro české badatele znamenat poměrně zajímavé jazykové hádanky. Jednou z takových brožurek imitujícím rozhovor rakouských bojovníků je brožura *Lagergespräch oesterreichischen Krieger im Frühjahr 1809*.²⁰¹ Tato brožura byla dokonce přeložena Janem

¹⁹⁸ Přání nahlas vyslovil Josef Rautenkranz, ovšem ani letáky Dlabačovy nebyly uvedeny jménem. Dlabačovy spisy pak bylo možné identifikovat i díky autorovým vlastním přípiskům na exemplářích zachovaných ve Strahovské knihovně. Na císařském prohlášení ze dne 20 června 1809 je např. uvedeno: „*Přeložený ode mne Gottfrýda Jana Dlabače, kanovníka premonstrátského na Strahově v Praze.*“

¹⁹⁹ *Eipeldauer-briefe*, Wikipedia. Die freie Enzyklopedie [online], dostupné z: <http://de.wikipedia.org/wiki/Eipeldauer-Briefe>, [cit. 2012-06-25].

²⁰⁰ *Eipeldauers Briefe aus Wien. Mit bayerischen Noten. Erstes Heft*, Wien 1809.

²⁰¹ GUNDELFINGER, G. A.: *Lagergespräch oesterreichischen Krieger im Frühjahr 1809*, Wien 1809.

Bohumírem Dlabáčem do českého jazyka a vyšla pod názvem *Rozmlouvání rakouských bojovníků ve vojenském ležení na jaře léta 1809*²⁰².

Rozhovor samotný je jednou z nejtrefnějších ukázek rakouské válečné propagandy a již po letmém nahlédnutí je zřejmé, že se nikdy neodehrál. Autor v úvodu brožury říká, že rozhovor zaslechl v rakouském vojenském táboře, kde sám pobýval. Bylo pro něj radostí slyšet takovou míru entusiasmů, s jakou rakouští bojovníci přistupují ke svým vlasteneckým povinnostem, a proto se jej k povzbuzení ducha čtenářů rozhodl zaznamenat. Celý rozhovor je prodchnut obrovským nadšením bojovníků pro věc války. Vojáci se předhánějí v horlivosti, touží se vydat vstříc nepříteli, který je vlastně už v tuto chvíli poražený, o čemž už hovoří jeho neúspěchy ve Španělsku.²⁰³ Zárukou úspěchu je samozřejmě účast generalisima Karla a císaře Františka, z nichž už dnes mají nepřátelé respekt. Zdůrazněna je opět především ochranná role těchto vojevůdců a osvoboditelská funkce celého tažení.

Samotná válečná autorita generálů a vůdců tažení byla propagandou posilována, jak jen to bylo možné a lze snadno vysledovat způsob, jakým se autoři snažili aktivně ovlivnit kolektivní paměť spojenou s válečnými úspěchy vojevůdců. Nejvíce patrné je to u osoby arcivévody Karla, jenž ačkoliv dosud nedosáhl vítězství v opravdu rozhodující bitvě, byl autory chválen za úspěchy, které byly v celkovém vývoji francouzsko-rakouského soupeření marginální nebo byly následkem dalších událostí promarněny. Často se takto v propagandě objevují poukazy na vítězství v bitvách Würzburgu, Zurichu, Amberku a nejčastěji pak u Caldiera.²⁰⁴

Techniky klamání nebyly využívány pouze k zajištění iluze nezávislosti daných tiskovin a v rakouské zpravodajské produkci se lze setkat i s praktikami čistě dezinformačními. S těmi se lze setkat například v denním zpravodajství podávajícím informace přímo z válečného pole. Ještě před vypuknutím války se generalita rozhodla vybavit každou ze tří polních armád malou mobilní tiskárnou, která by umožňovala zefektivnit výkon zpravodajské služby. Rychlost zpravodajství byla základním předpokladem, který měl zajistit, aby se domácí obyvatelstvo dozvědělo o průběhu války minimálně ve stejnou chvíli, kdy o válečném dění informoval protivník.²⁰⁵ Z celé války se tak

²⁰² DLABAČ, J. B. *Rozmlouvání rakouských bojovníků ve vojenském ležení na jaře léta 1809*, Praha 1809.

²⁰³ Se stereotypem slabého a téměř poraženého nepřítele se lze ve vlastenecké propagandě setkat poměrně často. S podobně líčeným protivníkem se lze setkat např. v jichž zmíněných písních Karla Augusta SCHNEIDERA: *Vier Lieder*, Praha 1809, NA, PG 1807 – 1811, fasc. 16/118. Tento stereotyp byl rozšiřován po prvním větším úspěchu u Aspernu a Esslingen.

²⁰⁴ DLABAČ, J. B. *Rozmlouvání o nynější vojně mezi farářem a sedlákem českým*, c. d. s. 5; DLABAČ, J. B. *Odpověď na psaní, které vojákovi při císař. králov. rakouském vojsku do pole zasláno bylo*, c. d. s. 1.

²⁰⁵ HAMMER, H. *Oesterreichs Propaganda*, c. d. s. 72 – 73.

díky zdokonalení zpravodajských technik zachovaly do dnešních dní poměrně podrobné denní zprávy pocházející přímo z válečného pole.

Ve fondu prezidia gubernia jsou k dispozici celé dva kartony takovýchto denních zpráv. Jejich zhodnocení by vyžadovalo náročnější studium, které by pro posouzení jejich dezinformačních záměrů vyžadovalo nejprve podrobně prostudovat obsah jednotlivých denních zpráv, jenž by musel být porovnán s výsledky práce vojenských historiků mapujících tažení obou zneprátelených stran. O podobný druh výzkumu se pokusil ve své době již Helmut Hammer, podle jehož výsledků se dá konstatovat, že válečné zpravodajství v některých okamžicích matoucího charakteru skutečně nabývalo. Generalita se během válečného konfliktu pochopitelně snažila udržovat mezi obyvatelstvem dobrou náladu, i když válečné výsledky ji vzbuzovat nemohly. O válečném tažení směřovaném do Bavorska se lze z denních zpráv zpočátku dozvědět samé potěšující zprávy, které jsou pak nečekaně přerušeny dlouhým mlčením a později dokonce vystřídány lítostným sdělením, že rakouské pozice byly ztraceny a armáda se stahuje do vnitrozemí.²⁰⁶

6.4 Průběh tažení a amplitudy propagandy

Intenzita a rétorika propagační kampaně byla pružně přizpůsobována průběhu nového konfliktu s Francií. Po celý rok 1808 byl nepřítel ještě jmenován pouze nepřítel a také oficiální pobídky pro službu v zeměbraně byly stylizovány umírněně v duchu zcela defenzivním. O tom, kdo je míněn oním nepřítelem, nebylo ovšem pro čtenáře znalého poměrů v monarchii vůbec těžké rozhodnout. Státníci se před samotným rozpoutáním války snažili nezadat otevřeně příčinu k osočování z nedodržování mírových smluv a tak prozatím nepřítel zůstával v oficiálních propagačních materiálech nejmenován.

Zcela jinou podobu, měly již texty letáků a novin, které vyšly po deklaraci válečného stavu 12. dubna 1809. Samotná válka začala ve chvíli, kdy rakouské jednotky překročily řeku Inn, čímž vstoupily do Bavorska. Původním cílem bylo zneškodnit francouzskou armádu a pokračovat v tažení na Franky. Válku ospravedlňoval válečný manifest sestavený Friedrichem Gentzem, který bez okolků vyzýval k boji proti společnému nepříteli všech Němců.²⁰⁷ Zdá se ovšem, že účinek propagandy, která se snažila o navození válečné euforie zvěstující brzké a oprávněné vítězství, podle zpráv o stavu veřejného mínění dodávaných krajskými hejtmany na gubernium, splňoval očekávání špiček pouze v omezené míře. Mnozí čtenáři si již dokázali doplnit přehled o průběhu konfliktu četbou zahraničních periodik,

²⁰⁶ Tamtéž, 100 – 104.

²⁰⁷ DOSTÁL, Tomáš. *Poslední vítězné tažení císaře Napoleona...* c. d. s. 89 – 91.

jejichž počty se ovšem přičiněním hraběte Wallise podařilo zredukovat.²⁰⁸ Tomuto Wallisovu kroku patrně přispěl i samotný vývoj na bojišti. Zúčastněné bezpochyby zaskočil rychlý příchod Napoleona, který v několika bitvách dokázal oddělit rakouské armády a nebezpečně se přiblížil k Vídni, jíž pak dokázal bez větších průtahů vojensky obsadit.²⁰⁹

Samotná propagační činnost ovšem vyvrcholila až později v letních měsících roku 1809, kdy na celém území monarchie vycházely desítky propagačních textů. Snaha o vyvolání euforické nálady eskalovala v květnu roku 1809, kdy zvítězily rakouské zbraně v bitvě u Aspern a Esslingen. V provolání prezidenta zemského gubernia Josefa Wallise se u nás o Napoleonovi prvně hovoří již jako o téměř „na hlavu poraženém“.²¹⁰ Záměrem textu bylo lákat ke službě v dobrovolnických sborech další rekruty, kteří by pomohli zvrátit výsledek války, případně aspoň zabránili válečné katastrofě. Skutečná situace na bojištích ovšem radostnému vyznění některých letáků zcela odporovala. Záhy po první velké úspěšné bitvě proti francouzské armádě, se situace rakouských zbraní začala vyvíjet v jejich neprospěch. Ačkoliv rakouská armáda v průběhu celého konfliktu prokázala dosud nevídanou bojovou disciplínu, byla po těžkých ztrátách u Wagramu donucena k ústupu, který byl směřován k moravským hranicím. Zde také došlo k poslední skutečně velké bitvě napoleonských válek na našem území, k bitvě u Znojma, která skončila prohrou rakouských zbraní a uzavřením příměří.²¹¹

Období aktivní válečné propagace však ještě chvíli pokračovalo, když se hrabě Wallis snažil zjistit, zda by v postižených a blízkých krajích nebylo možné povolat do zbraně zeměbranu, která byla svolávána pod záminkou zamezení svévole vítěze a pomohla zajistit výhodnější mírové podmínky. Informace o novém příměří šířená mezi obyvatelstvo byla šířena stále v duchu válečné propagandy. Z důvodu proklamované protivníkoví prohnání, byla informace o příměří doplněna apelem na vytrvalost poddaných, neboť se nevědělo, zda nepřítel bude ochoten příměří nadále dodržovat. Tištěná propaganda měla však již v tomto období sestupnou tendenci a na postiženém území se na Moravě přecházelo k propagaci ústní, kterou měli zajistit krajští hejtmani prostřednictvím „spřízněných osob“. V letácích se tehdy poukazovalo především na agresivní a destruktivní charakter nepřátelského vpádu, který byl přirovnáván k Slavkovské katastrofě. Proto měli „věrní“

²⁰⁸ ROUBÍK, František. *Pokusy o zřízení lidové obrany v Čechách a na Moravě po bitvách u Slavkova a Wagramu*, in: Časopis pro dějiny venkova 3, roč. XXVI, 1939, s. 132.

²⁰⁹ DOSTÁL, Tomáš. *Poslední vítězné tažení císaře Napoleona...* c. d. s. 98 – 138.

²¹⁰ *Udatní vlastenští obráncové* [vládní leták z 31.5 1809], KSK, konvolut AB V 28/28.

²¹¹ DOSTÁL, Tomáš. *Poslední vítězné tažení císaře Napoleona...* c. d. s. 159 – 207.

vojáci napodobit příklad bodrých Tyrolů, kteří nepříteli dokážou odporovat i v časech nejtěžších.²¹²

Organizace zeměbrany ovšem po porážce u Znojma nakonec vyzněla naprázdno. Vládní propaganda se tehdy již mýjela účinkem, neboť obyvatelstvo, které před tím bylo přesvědčováno o nevyhnutelnosti vítězství, bylo výsledkem války zklamáno a klid armádních zbraní dával tušit, že s bojovou aktivitou je načas opět konec. Válka byla prohrána a válečnou euforii nahradila deprimace. Na pořadu dne bylo zvyšování daní a nová vlna drahoty, která o dva roky později vyústila ve státní bankrot. S protifrancouzským kurzem se lze v tiskovinách setkat ještě na podzim roku 1809, ačkoliv ne v již tak vyostřené podobě, která byla charakteristická pro začátek války. Propaganda definitivně utichla po uzavření vídeňského míru 14. října 1809, po němž byl vydán císařský dekret, který novinám zakazoval zveřejňovat cokoliv, co by Francii mohlo zavdat příčinu k stížnostem ohledně porušování mírového stavu.²¹³ Z nepřítelů se stal nyní spojenec, což mnozí pamětníci komentovali, když už ne s posměchem, tak alespoň s podivem.²¹⁴

²¹² ROUBÍK, František. *Pokusy o zřízení lidové obrany v Čechách a na Moravě po bitvách u Slavkova a Wagramu*, c. d. s. 132 – 136.

²¹³ KUTNAR, F. *Reakce státu v Čechách na Velkou revoluci francouzskou*, c. d. s. 522

²¹⁴ JENÍK, z Bratřic, Jan. *Z mých pamětí*, Praha 1947, 204 – 205.

7. Ohlasy propagandy

7.1 Reakce obyvatelstva na propagační kampaň

Poté co jsme se v práci zabývali různými aspekty propagační kampaně, je načase nastavit odlišný úhel pohledu a ptát se, jaký vlastně měla celá kampaň úspěch a zda její autoři dosáhli stanovených cílů a dokázali obyvatelstvo přesvědčit o nevyhnutelnosti obětí ve válce s Napoleonem. V několika pasážích jsme se již mohli setkat s náznaky jejího kladného přijetí. Z jiných ovšem vyplívá, že situace nebyla zdaleka idylická a bylo možné se setkat i s různými formami odporu k branné službě. V této kapitole se budeme snažit prozkoumat vliv propagační kampaně blíže a pokusíme se zjistit, jaký ohlas vyvolávala v různých sociálních vrstvách. Hned v úvodu je nutné poznamenat, že se jedná o úkol značně obtížný, neboť autentických pramenů, které by přímo zachycovali pocity současníků je k dispozici minimum a závěry lze vyvozovat pouze nepřímou. Pokud lze v pramenech něčemu plně důvěřovat, bývá jím líčení projevů nevole k zeměbrance službě, které se zachovalo v aktech PG²¹⁵ a někdy je zachytili i soudobí kronikáři. Naopak s líčením projevů vlasteneckého nadšení je vhodné zacházet obezřetněji, neboť vláda se snažila tyto projevy druhotně propagandisticky využívat a často je v soudobém tisku zveličovat, což se pak následně (jak již bylo řečeno v úvodu práce) promítlo i do sekundární literatury.

Zdaleka s největším odporem vůči zeměbrance službě a potažmo i lhostejností k soudobé propagandě bylo možné se setkat na venkově. Velká část venkovského obyvatelstva, kterému byla vlastenecká agitace určena, zažívala během napoleonských válek existenční problémy, které nemohla překlénout ani sebebopovzbudivější hesla ve jménu zachování vlasti. Zejména nejchudší vrstvy sužované vysokým zdaněním a odvody vyjadřovali nechuť k dalším obětem státu často velmi směle. Místo toho, aby se v posledním volném čase, který jim zbýval mohli věnovat obživě, byli nyní nuceni cvičit v zeměbrance a podporovat přípravy k nové válce. To, co by si poddaní jindy nedovolili, nyní vyjadřovali spontánně. Jak jinak si vysvětlit výrok jistého Dominika Janečka, který se prý vyjádřil: „*Já s... na erzhherzoga, na službu, na vrchnost, na hejtmana, na všechny oficíry a kdo nás nutit chce, toho zabijeme.*“²¹⁶, než jako projev krajního zoufalství. Jiný domkář prý dokonce křičel: „*Pojďme, zapalme zámek a zabijme ředitele.*“²¹⁷

²¹⁵ NA, PG 1807 – 1811, fasc. 6/115.

²¹⁶ Cit. podle: FRANKENBERGER, Otakar. *Zeměbrana českých zemí v roce 1809*, c. d. s. 145, pozn. 87.

²¹⁷ RADIMSKÝ, Jiří. *Příspěvky k dějinám vojenských reforem v r. 1808*, c. d. s. 52.

Hrabě Wallis, který od počátku války zasílal každý týden na vídeňské ministerstvo zprávy o smýšlení obyvatelstva v jednotlivých krajích, se snažil podávat obraz klidného venkova a s líčením excesů se lze setkat pouze zřídka. Když však došlo v Chrudimi ke vzpouře zeměbraneckého batalionu, musel přiznat, že od oddílu svévolně odešlo „několik kapitulantů“, jinak ovšem většina mužů zachovala loajalitu.²¹⁸ Na Chrudimsku ovšem měla mimoto nevole k zeměbranecké službě ještě jiný, náboženský podtext. Místní skupinky sektářů žijících mimo rámec tolerovaných církví začaly opětovně doufat v příchod Napoleona, jehož vítězství by je mohlo vysvobodit z dosavadního útlaku. V pohraničních krajích, zejména na Litoměřicku a Žatecku, například na panstvích v Haňšpachu, Šluknově a Rumburku pak dokonce docházelo k četným dezercím za hranice do Německa.²¹⁹ K chytání zběhů bylo využíváno mimo jiné služeb spolků pro podporu zeměbrany, jehož členy byli naopak vlastenečtí nadšenci pocházející většinou z měst. Programovou náplní jednoho z těchto spolků, „Spolku věrnosti“, bylo mimo skládání a reprodukování vlasteneckých písní v pražských ulicích právě i stíhání dezertérů a špionážní činnost v Sasku.²²⁰

Z předchozího odstavce by však neměl vzniknout jednostranný dojem, evokující obraz státním zájmům nepřátelského venkova. Zdá se, že postoje k zeměbraně zde byly poněkud diferencovanější a bohatší sedláci neváhali přispět do některé z finančních či hmotných sbírek. Opět je ale otázkou, zda k takovýmto činům nebyli vrchnostmi přímo nuceni. Některé z předních osobností českého venkova jako byl František Vavák ovšem projevovaly upřímné nadšení, tím že skládali písně ku podpoře zeměbrany. Naopak kronikáři líčí období blízké válce 1809 bez většího nadšení. Často popisují zajímavosti týkající se způsobu výběru branců, podoby výcviku, všímají si zeměbraneckých úborů, ale o vlasteneckém nadšení pro věc války se v jejich líčeních rozhodně mluvit nedá a jejich postoj tak vyznívá do značné míry neutrálně.²²¹

Zajímavá, ovšem těžko ověřitelná příhoda se pak přihodila v Bochově u Karlových Varů, kde jakýsi švec Franz Schuha během rekrutůrky popadl za ruku svého syna, vystoupil na pódium a před shromážděným davem zvolal: „*Věnuji svého syna pro hájení vlasti praporům arcivévody Karla.*“ Příklad prý vyvolal nadšení a k odvodům se rychle začali hlásit

²¹⁸ NA, PG 1807 – 1811, fasc. 6/115, čj. 7725.

²¹⁹ ROUBÍK, František. *Pokusy o zřízení lidové obrany v Čechách a na Moravě po bitvách u Slavkova a Wagramu*, in: Časopis pro dějiny venkova 3, roč. XXVI, 1939, s. 131.

²²⁰ ERNSTBERGER, A. *Böhmens freiwilliger Kriegseinsatz...* c. d. s. 82 – 84.

²²¹ BOLOM – KOTARI, Sixtus. *Napoleonské války v paměti písmáků Vysočiny*, Napoleonské války a historická paměť. Sborník příspěvků ze stejnojmenné konference konané ve dnech 21. – 22. dubna 2005 v Brně, FASORA L. – HANUŠ J. – MALÍŘ J. (eds.), Brno 2005, s. 300 – 302.

i ostatní muži.²²² Těchto příběhů lze zaznamenat po celé monarchii více a jejich struktura je až nápadně podobná a odpovídá spíše právě stereotypům soudobé propagace, takže o jejich pravdivosti lze vznášet vážné pochyby. Pokud bychom měli vyslovit konečné posouzení celkových nálad na venkově, zdá se, že situace zde nebyla nikterak příznivá a lidé byli k nové válce lhostejní nebo k ní přímo vyjadřovali odpor.

Poněkud jiná situace, jak jsme se mohli přesvědčit již v předchozím výkladu patrně panovala ve městech, které podle líčení sekundární literatury ovládlo neskrývané nadšení. Opět bychom se ovšem neměli nechat strhnout poněkud tendenčním líčením situace. Více se lze dozvědět ze zprávy zemského prezidenta Wallise, který ministru Hagerovi ve zprávě z 3. června 1809, kdy údajně hlavní město ovládlo největší nadšení, píše: „*V Praze je sice naladění dobré, ovšem poněkud nesmělé*“.²²³ Ona nespělost patrně ve skutečnosti opět znamenala spíše lhostejnost vrstev, na které byla propagační činnost zacílena. To, že se ve městech konaly vojenské přehlídky, hrály vlastenecké hry a zpívaly písně sice vytvářelo loajální atmosféru, je ovšem na místě se ptát, kdo byl v onom divadle herec a kdo divák? A právě na tuto otázku lze hledat odpověď ještě obtížněji než na venkově a uspokojujivé odpovědi se patrně nelze beze zbytku dopátrat. Víme, že na straně státu stáli četní literáti, významné osobnosti kulturního života a ve sbírkách byly vybrány značné finanční obnosy, ovšem nikdy se nedozvíme, jak na soudobou propagaci reagoval průměrný měšťan, který musel vykonávat službu v městské gardě a docházet na pravidelná cvičení, místo aby se věnoval svému povolání.

S pozitivnějším přístupem k válce se zde setkat v prostředí šlechty. Jak silně mohla být pociťována touha účastnit se války proti Napoleonovi zástupcem šlechtického stavu, lze přiblížit uvedením úryvku dopisu, který zaslal mladý hrabě Karel Clam-Martic svému otci těsně po vypuknutí války roku 1809. Tento dokument nám umožňuje utvořit si plastickou představu o tom, jak hluboce ovlivňovalo vlastenecké smýšlení rozhodování mladého člověka z vyšších vrstev společnosti, ale také o tom jak jednotlivce mohla ovlivnit soudobá válečná agitace. Nutno podotknout, že dávka nadšení, která je v tomto dopise obsažena, byla pak opět patřičně využita propagandou a příklad mladého šlechtice byl často zdůrazňován v nejrůznějších periodických a později i odborných publikacích věnovaných válce 1809:

²²² ERNSTBERGER, A. *Böhmens freiwilliger Kriegseinsatz...* c. d. s. 42 – 43.

²²³ Wallisova zpráva o smýšlení obyvatelstva Hagerovi, NA, PG 1807 – 1811, fasc. 6/115, čj. 6665.

Nejdražší otče,

Mé dosud vnitřně strážené přání, věnovat se vojenskému povolání jsem dosud potlačoval, protože jsem věděl, že Tvá otcovská dobrota chce, abych se ucházel o civilní povolání. Nyní ale, když vlasti hrozí nebezpečí, tu povolání arcivévody Karla volá všechny, kteří nejsou svázáni s vlastní povinnostmi nebo rodinnými vztahy, následovat hlas cti, který nás vede za hranice korunních zemí. Nyní se ve mně probudilo nepotlačitelné přání následovat jeho prapor.

Stal bych se méněcenným Čechem, rakouským poddaným, když by se toto přání nenaplnilo. Stal bych se nehodným zvat se dále Tvým synem, kdybych si pro naplnění tohoto přání nevyprosil Tvůj souhlas.

Ne příklad tolika mladých lidí, nelákají mě vedlejší úmysly dítěte. Ne! Skutečně ne! Mě povolává mé vlastní srdce. Nemohu říct bez chlouby, že jsem vždy byl vroucně prodchnut láskou k panovníkovi a vlasti a že mě vypravování hrdinských skutků vždy vysoce ale zároveň žalostně naplňovalo radostí, neboť jsem nemohl udělat něco podobného. Ted' myslím, přišel okamžik, tyto pocity naplnit.²²⁴

Důkaz, že stát mezi šlechtici našel ve věci války podporu, lze dále spatřovat nejenom v souhlasu s vypsáním nových daní ale také ve skutečnosti, že jednotliví aristokraté přispěli do finančních sbírek značnými obnosy. Hrabě Jiří Buquoy a Rudolf z Vrbna přispěli každý po deseti tisících zlatých, otec bojechtivého Karla Clam-Martince přispěl šesti tisíci zlatých a s menšími dary následovala celá řada dalších šlechticů.²²⁵

Těžko zodpověditelnou otázkou zůstává, jak se k nové válce stavěla církev a o jejím postoji lze pouze spekulovat. Jak jsme viděli, dali se v jejích řadách nalézt i nejaktivnější příznivci, jakým byl premonstrátský knihovník Jan Bohumír Dlabáč. Jaký postoj ovšem zastávali vesničtí kněží, na které se obracel prezident gubernia Wallis, aby se podíleli se na agitaci a přesvědčili o zeměbraně své farníky, zůstává nezodpovězenou otázkou. Dá se předpokládat, že vzhledem k tomu, jak byla válka na venkově neoblíbená, ani oni svůj úkol neplnili s nadšením.

Pokud bychom se zamysleli nad otázkou, jaký celkový účinek měla propaganda v celku českých zemí, bude odpověď ambivalentní. Na jedné straně dokazují notnou dálku nadšení velké společenské události, jež dokázaly strhnout velký počet váhavců a jež některé lidi dokázaly doslova nadchnout. Na druhé straně stál ovšem i nemalý počet odpůrců války, kteří svou nechuť projevovali neméně spontánně. Jejich otevřené vystoupení proti zeměbraně a válečným dávkám ovšem bylo spíše výjimečnou záležitostí, protože vyslovit svůj odpor k válce, znamenalo téměř totéž co vlastizrada. Možná i z tohoto důvodu se po monarchii poměrně snadno rozšířil stereotyp lidové války, za kterou stojí celá společnost.

²²⁴ Otto ZOFF, 1809. *Dokumente aus Österreichs Krieg gegen Napoleon*, Leipzig 1917, s. 19 – 22.

²²⁵ ERNSTBERGER, A. *Böhmens freiwilliger Kriegseinsatz...* c. d. s. 58.

8. Závěr

V závěru této práce se pokusíme o celkové shrnutí a zamyšlení se nad charakterem válečné propagandy, která doprovázela válečný konflikt v roce 1809. V první řadě se po tom, co jsme poznali soudobou propagaci hned z několika úhlů pohledu, nabízí otázka, zda se válečná propagační kampaň nějak kvalitativně odlišovala od státem vedené propagace, která válce předcházela nebo jí následovala. Lze konstatovat, že v tomto ohledu nelze význam propagandy roku 1809 přeceňovat a hlavním smyslem této práce bylo ukázat na případě jedné kampaně, jež měla poměrně krátké trvání, jakých podob vlastně rakouská státní propaganda doznávala. Dá se předpokládat, že kdybychom se pustili do výzkumu propagandy, kterou stát subvencoval v období po bitvě u Lipska, dosáhli bychom velice podobných výsledků jako v případě této práce. Pokud je propagační kampaň roku 1809 něčím opravdu významná, je to především její rozsah, který umožňuje poměrně podrobný výzkum všech stránek propagandy.

Za významný rys celé rakouské propagandy, lze považovat velmi silnou roli státu, který se na celé kampani podílel rozhodující měrou. V práci jsem se pokusil sledovat, jak se na jedné straně po bitvě u Slavkova a uzavření Prešpurského míru změnil postoj rakouské vlády ke svým poddaným a jak se tyto změny promítly v armádním prostředí. Rakouský stát, který prožíval období hluboké vyčerpanosti, byl nucen změnit strategii jednání s nejširšími vrstvami obyvatelstva. Tyto změny byly ztělesněny nástupem ministra Stadionu na post ministerského předsedy. Spolu s ním se k moci dostala k moci i klika soustředěná okolo arcivévodských bratrů Jana a Karla. Lid od nynějška neměl být pouze vykonavatelem úředních nařízení, ale měl se stát aktivním partnerem vlády, který touží rozvíjet blaho svého státu. V armádním prostředí se tyto změny projevíly vznikem nových armádních těles, které představovaly dosud málo využívané dobrovolnické jednotky a zeměbrana. Právě proto, aby byla aktivita všech obyvatel ve státě koordinována, podnítila vláda širokou propagační kampaň, která se projevila hned v několika složkách veřejného života.

Veřejné mínění bylo ovlivňováno hned několika způsoby a zdá se, že vládní snahy leckdy sklízely i úspěchy. Ačkoliv válečná kampaň roku 1809 nedopadla dobře, podařilo se vládě pomocí propagačních aktivit získat na svou stranu určitou část obyvatelstva, zejména inteligence, která v tomto období prožívala skutečnou válečnou euforii a neváhala se na rozvoji propagační kampaně dále podílet. Velmi zajímavou otázkou přitom zůstává účast první generace českých obrozenců, která se na rozvoji propagační kampaně velmi aktivně podílela. Jak bylo řečeno, v jejich odhodlání podporovat válečnou aktivitu státu se

pozoruhodně mísil především pocit existenčního ohrožení a snaha o povzbuzení české národní hrdosti.

Opomenuta by v závěrečném shrnutí neměla být ani obsahová a argumentační stránka rakouské propagandy. V celé kampani se do značné míry odrazila nově vytvořená státní ideologie, která nad vše ostatní povyšovala monarchistický princip opřený o věrnost poddaných národů (Völker). Významnou roli ovšem hrála poprvé otevřeně vyslovená idea všenněmeckého soužití pod patronátem Habsburků. Aby tohoto stavu mohlo být dosaženo, měli se poddaní rakouského císaře, ale i Němci žijící na území bývalé Německé říše sjednotit a pod záminkou obranného boje svrhnout protektora Rýnského spolku Napoleona. Rakouská propaganda v žádném případě neměla čistě protifrancouzské zabarvení, které bylo ve skutečnosti protinapoleonské, jehož smysl spočíval především v podpoře legitimních režimů.

Zajímavé bylo rovněž sledování válečných rysů propagační kampaně, jejichž studium potvrdilo, že propagandu z roku 1809 lze označit jako čistě válečnou. Smysl soudobých letáků a dalších propagačních materiálů nebyl totiž pouze motivační, ale často lze narazit i na pokusy o klamání publika, zastírání původce propagačních zpráv a v některých případech i čistou dezinformaci.

Co se týče všeobecného přijetí propagační kampaně, je nutno konstatovat, že vedle četných příznivců měla i řadu odpůrců. Určitým dokladem o nezdaru propagační kampaně, je její lhostejné přijetí mezi cílovými skupinami na venkově, ale patrně i ve městech. Naopak kladný ohlas zaznamenala propaganda v řadách šlechticů.

Na úplný závěr budiž řečeno, že možnosti bádání, které zde bylo nastíněno nejsou zdaleka vyčerpané. Předložená práce je založena z velké části na bádání předchozích generací badatelů, jejichž výsledky by bylo možné revidovat bádáním, které by bylo založeno čistě na výzkumu pramenného materiálu. Samostatnou kapitolou jsou zejména hlášení hejtmanů o stavu veřejného mínění a další aktový materiál PG, zejména úřadu Bücherrevisionsamt, který má potenciál zodpovědět velké množství otázek zejména v otázkách organizace válečné propagace.

9. Seznam použitých pramenů a literatury

9.1 Tištěné prameny

- *Aufruf an Oesterreichs Völker*, Wien 1809.
- *Beiträge zur Veredlung Oesterreichischen Landwehr-mannes*, Wien 1809
- *Bemerkungen eines österreichischen Patrioten über Verschiedene in fremde Zeitungen eingerückte Artikel*, Wien 1809.
- COLLIN, Heinrich, Joseph von. *Wehrmannslieder nach bekannten Melodie*, Grätz 1809, NA, PG 1807 – 1811, fasc. 16/100
- DLABAČ, Jan Bohumír. *Odpověď na psaní, které vojákovi při císařském královském vojsku do pole zaslané bylo*, Praha 1809.
- DLABAČ, Jan Bohumír. *Rozmlouvání o nynější vojně mezi farářem a sedlákem českým*, Praha 1809.
- DLABAČ, Jan Bohumír. *Rozmlouvání rakouských bojovníků ve vojenském ležení na jaře léta 1809*, Praha 1809.
- DLABAČ, Jan Bohumír. *Šlechtný hrdino!*, Praha 1809
- DLABAČ, Jan Bohumír. *Udatnost slavného českého národu podle vlastenecké historie horlivým obráncům českým a všem ostatním krajanům představená*, Praha 1809.
- *Eipeldauers Briefe aus Wien. Mit bayerischen Noten. Erstes Heft*, Wien 1809.
- GUNDELFINGER, G. A. *Lagergespräch oesterreichischen Krieger im Frühjahr 1809*, Wien 1809.
- HORMAYR, Joseph zu Hortenburg. *Oesterreichischer Plutarch, oder Leben und Bildnisse aller Regenten und der berühmtesten Feldherren, Staatsmänner, Gelehrten und Künstler des österreichischen Kaiserstaates*, Wien 1807-14.
- JANITSCH, Aemilian. *Merkwürdige Geschichte der Kriegsvorfälle zwischen Oesterreich und Frankreich im Jahr 1809*, Wien 1812.
- JENÍK, z Bratřic, Jan. *Z mých pamětí*, Praha 1947.
- KLEIST, Heinrich von. *Katechismus der Deutschen, abgefaßt nach dem Spanischen, zum Gebrauch die Kinder und Alte*, in: Heinrich von Kleist – Sämtliche Werke und Briefe, München 1993.
- *Krameriusovy císařské královské vlastenské noviny*, Praha 1789 – 1821.
- KURZ, Franz. *Geschichte der Landwehre in Oesterreich ob der Enns*, Linz 1811.

- *Patent císaře Františka I. o zřízení zeměbrany otištěný ve Vídni 9. června 1808*, In: *Bitva u Znojma a válka roku 1809. Sborník přednášek a studií k 200. výročí*, J. SAMEK (ed.), Třebíč 2009, s. 152.
- PABST, Franz Anton. *Das patriotische Genius Böhmens*, Praha 1809.
- *Provolání k národu českému*, NA, PG 1807 – 1811, fasc. 16/109.
- *Rozkaz pro armádu 6. dubna 1809*, NA, PG 1807 - 1811, fasc. 16/101.
- RULÍK, Jan. *Učená Čechya*, Praha 1807.
- SCHNEIDER, Karl August. *Vier Lieder*, Praha 1809, NA, PG 1807 – 1811, fasc. 16/118.
- *Válečné zpěvy pro české země obránce*, Praha 1809, NA, PG 1807 – 1811, fasc. 16/100.
- *Vaterländischen Blätter für den österreichischen Kaiserstaat*, Wien 1808 – 1814.
- *Was verdankt Deutschland seit Jahrhunderten dem Hause Habsburg*, Wien 1809.

9.2 Seznam použité literatury

- BROUCEK, Peter. *Francouzský císař, České země, Rakousko a rok 1809*. In: *Napoleonské války a české země*, ŠEDIVÝ Ivan (ed.), Praha 2001, s. 101 – 116.
- BUSSEMER, Thymian. *Propaganda. Konzepte und Theorien mit einem einführenden Vorwort von Peter Glotz, 2., überarbeitete Auflage*, Wiesbaden 2008.
- DOSTÁL, Tomáš. *Poslední vítězné tažení císaře Napoleona. Francouzsko-rakouská válka v roce 1809*, České Budějovice 2008.
- ERNSTBERGER, Anton. *Böhmens freiwilliger Kriegseinsatz gegen Napoleon*, München 1963.
- FRANKENBERGER, Otakar. *Zeměbrana českých zemí v roce 1809*. in: J. Samek (ed.), *Bitva u Znojma a válka roku 1809*, Třebíč 2009, s. 115 – 198.
- FRAUKE, Abraham. *Minimalisierung. Die Auflösung des Habsburgischen Kosmos in der österreichischen Literatur des 19. Jahrhunderts* [disertační práce], Universität Konstanz 2000.
- FRODL – SCHNEEMANN, Marianne. *Johann Peter Krafft 1780 – 1856. Monographie und Verzeichnis der Gemälde*, Wien – München 1984.
- HAMMER, Helmut. *Oesterreichs Propaganda zum Feldzug 1809. Ein Beitrag zur Geschichte der politischen Propaganda*, München 1935.
- HAUBELT, Josef. *České osvícenství*, Praha 1986.

- HROCH, Miroslav. *Na prahu národní existence*, Praha 1999.
- HROCH, Miroslav. *Národy nejsou dílem náhody*, Praha 2009.
- JOWETT, Garth – O'DONELL, Victoria. *Propaganda and Persuasion*, Thousand Oaks 2006.
- JŮN, Libor. *České země a dobrovolnické sbory habsburské armády v období koaličních a napoleonských válek (1792 až 1815)*, in: *Napoleonské války a české země*, ŠEDIVÝ Ivan (ed.), Praha 2001, s. 117 – 138.
- JŮN, Libor. *Napoleonské války*, Praha 2005.
- JUST, Gustav. *Als die Völker erwachten. Literarische Bewegung und Zeitstimmung in Deutschland und Österreich vor Beginn des Feldzuges 1809*, Wien 1907.
- KEEGAN, John. *Historie válečnictví*, Praha – Plzeň 1994.
- KOLMANN, Josef. *Obrana Čech v letech 1796 a 1800*, In: *Sborník archivních prací* č. 5, Praha 1955, s. 26 – 204.
- KUTNAR, František. *Obrozenecké vlastenectví a nacionalismus. Příspěvek k národnímu a společenskému obsahu češství doby obrozenecké*, Praha 2003.
- KUTNAR, František. *Reakce státu v Čechách na Velkou revoluci francouzskou*, In: *Český časopis historický XLIII.*, s. 323–342, 520–542.
- KUTNAR, František. *Velká revoluce francouzská v naší soudobé kritice. (Příspěvek ke vlivu Velké revoluce)*, in: *Český časopis historický XL.*, s. 33–79.
- KOVAŘÍK, Jiří. *1809 – Orel proti orlu*, Praha 2002.
- LNĚNIČKOVÁ, Jitka. *České země v době předbřeznové 1792 – 1848*, Praha 1999.
- MAGRIS, Claudio. *Habsburský mýtus v moderní rakouské literatuře*, Brno 2001.
- MANFRED, Albert Zacharovič. *Napoleon Bonaparte*, Praha 1990, s. 460 – 466.
- MAYERHOFFER, Eberhard von Vedropolje. *Krieg 1809 nach den Feldakten und anderen authentischen Quellen*, Wien 1907.
- MEJDŘICKÁ, Květa. *Čechy a francouzská revoluce*, Praha 1959.
- MEJDŘICKÁ, Květa. *Listy ze stromu svobody*, Praha 1989.
- NOVOTNÝ, Jan. *Václav Matěj Kramérius*, Praha 1956.
- NENNING, Günter. *Erzherzog Johans Wiederkehr*, Wien – München 1990.
- PÍŠA, Petr. *Knižní cenzura v Čechách v předbřeznové době* [diplomová práce, rkp.], Univerzita Karlova v Praze 2010.
- POLIŠENSKÝ, Josef. *Napoleon a srdce Evropy*, Praha 1971.
- RADIMSKÝ, Jiří. *Příspěvky k dějinám vojenských reform v r. 1808*, In: *Časopis Vlasteneckého spolku musejního v Olomouci*, roč. 57, 1948, č. 209 a 210, s. 53 – 54.

- RAK, Jiří. *Bývali Čechové. České historické mýty a stereotypy*, Praha 1994.
- RAK, Jiří. *Napoleonské války a počátky národního obrození*, in: *Napoleonské války a historická paměť. Sborník příspěvků ze stejnojmenné konference konané ve dnech 21. – 22. dubna 2005 v Brně*, FASORA, L. – HANUŠ, J. – MALÍŘ, J. (eds.), Brno 2005, s. 193 – 207.
- RANDÁK, Jan – SOCHA, Jan. „...važ si času, chyt' se práce, zahálky se střež co zrádce“, in: *Post tenebras spero lucem.*, LORMAN J. – TINKOVÁ, D. (eds.), Praha 2009, s. 79 – 81.
- RAUCHENSTEINER, Manfred. *Kaiser Franz und Erzherzog Carl. Dynastie und Heerwesen in Österreich 1796 – 1809*, Wien 1972.
- ROUBÍK, František. *Pokusy o zřízení lidové obrany v Čechách a na Moravě po bitvách u Slavkova a Wagramu*, in: *Časopis pro dějiny venkova* 3, roč. XXVI, 1939, s. 128-141.
- STROBL, Ferdinand von Ravelsberger. *Die Landwehr anno neun*, Wien – Leipzig 1909.
- SVOBODA, Miroslav. „Kterak proti všemu lidskému nadání s Francouzem vojna nastala...“. *Obraz francouzských vpádů na jižní Moravu na stránkách dobových kronik*, in: *Napoleonské války a historická paměť. Sborník příspěvků ze stejnojmenné konference konané ve dnech 21. – 22. dubna 2005 v Brně*, FASORA L. – HANUŠ J. – MALÍŘ J. (eds.), Brno 2005, s. 344 – 349.
- ŠEDIVÝ, Jaroslav. *Metternich kontra Napoleon*, Praha 1985.
- ŠVANKMAJER, Milan. *Čechy na sklonku napoleonských válek. 1810 – 1815.*, Praha 2003.
- TAYLOR, Philip, M. *Munitions of the mind*, Manchester 2003.
- TINKOVÁ, Daniela. *Revoluční Francie 1787-1799*. Praha 2008.
- TUPÝ, Ondřej – SÁČEK, Karel – UHLÍŘ, Lubomír. *Rakouská armáda v roce 1805*, In: *Třetí koaliční válka 1805. Sborník přednášek slavkovské konference „Evropské aliance 18. století – aliance Evropy kolem Velkého národa*, Třebíč 2004, s. 306 – 58.
- WINTER, Eduard. *Josefinismus a jeho dějiny. Příspěvky k duchovním dějinám Čech a Moravy, 1740-1848*, Praha 1945, s. 98 – 210.
- ZÁSTĚRA, Karel. *Příklady cen za náhradníky postavené k zeměbranecké službě*, In: *Skutč a okolí, kulturní a jiné obrázky z Českého východu*, Skutč 1896, s. 224 – 225.
- ZEHETBAUER, Ernst. *Landwehr gegen Napoleon. Österreichs erste Miliz und der Nationalkrieg von 1809*. Wien 1999.

10. Přílohy

10.1 Textové příloha

1) Jan Bohumír Dlabáč: Rozmlouvání mezi farářem a sedlákem českým.

Farář: Vítám vás! Co pak chcete můj milý sousede?

Sedlák: Přicházím na zvědy, velebný pane!

Farář: A na jaké?

Sedlák: Poněvadž skrz naši ves skoro denně vojsko přecház a my neustávně přípřež a nebo všeliké jiné potřeby za vojskem voziti, obilí, seno, slámu, potažný dobytek, ano i všeliké daně odváděti musíme, tak bych se předc rád od Vaší velebnosti dověděl, proč tato vojna mezi rakouským a francouzským dvorem vznikla? - a poněvadž jsem i toto na mnohých místech, jak od pana správce, tak i našeho pána poštmistra, ano i v Praze na trhu slyšel, že se Francouz o zkažení celé Rakouské říše pokouší, jestli jest to předce pravda, a nebo ne?

Farář: Vidíte můj milý příteli, to mně těší, že se to spíš ode mně, nežli od nějakého tlučhuby dověděti chcete. Zkrátka vám povím, co o tom mně povědomo jest. Předně žádná jiná příčina té nynější vojny není, nežli ta, že francouzský panovník jak jiné říše a svobodné obce zrušil a do své moci uvedl, tak že i celou Rakouskou říši zrušiti a ji po kusu jiným svým bratřím, přátelům a svým generálům rozdati, a spravedlivého pána s celým jeho rodem z ní vyhnati; a nebo, kdyby se to nestalo, jako otroka zas pod svou mocí mocí ho držeti a jemu vši svobodné mocnosti odejmouti chce. Toť jeho vlastní ohlášení, které on v německých zemích mezi lid rozdati kázal, potvrzuje. On se v svém spisu zapřísahá, že dům Rakuský zkažiti musí, z čehož také zkáza následuje. Aby tehdy toho tak zlého skutku nevyvedl, jiného prostředku náš císař pán nevěděl, nežli, aby s mečem své země, kteréž on od svých slavných předků zdědil, hájil a svým potomkům dobře zachovaných zanechal. Jak myslím, že náš nejmilostivější pán země za příčinou toho svou povinnost koná. A protož hned k meči sáhl. Za druhé: Až dosavad ani slova našemu pánu země daného, ani jakéhokoliv veřejně učiněného závázku francouzský panovník jemu nezdržel, ve všech případnostech ho podvedl, jak se toho v císaře pána spisu, v němž se o pokoji v Prešpurku zavřeném jedná, dočísti můžete; a také, že toliko on sám jediným panovníkem celé téměř Evropy býti chce. Hle! To jsou příčiny, které nejenom pána země, ale i každého věrného a dokonalého poctivého obyvatele k všemožnému zastání své vlasti pohnouti musí. To ale víte, že toho sám Pán země vyvédsti nemůže, a že mu k tomu jeho věrní poddaní nápomocni býti musejí.

Sedlák: Toť jsou ovšem důležité příčiny k vojně. Jaké ale tejrání lidu! Jaké trampoty! A jakáž psota ve válečný čas nás všechny souží! Pro Boha! Co tady lidu zajde!

Farář: Nyní dejte pozor, co vám řeknu. Co pak by lepší bylo, buď tyto trampoty, které toliko v čas vojny nějaký čas trvají, a při zavřeném pokoji pomíjí, a nebo kdyby nepřítel sobě celou Českou zem podmanil, vás neustále soužil, vaše syny do boje do cizích dalekých krajín zaslal, aby tam jediné pro jeho nádhernost a pýchu bojovali, a za něj krev vylévali! – kdyby vaše ženy, vaše dcery o čest a dobré jméno připravil! – kdyby vás vydrancoval, vyhubil a z vašich vlastních příbytků vytloukl a vás o vaše jmění, co jste sobě v potu tváře vysloužili a zachovali

připravil! – kdyby vaše svaté katolické náboženství, kteréž každému katolickému křesťanu za jedinou útěchu na tomto světě slouží potlačil, duchovním jak klášterním, tak světským, velikým i malým, a všem mým spolupastýřům statky pobral, je vyhnal, jestliby kde někteří pozůstali, k vychování jim ani vídeňského nedal, a jak se to v francouzských zemích v pravdě děje, že je obecný lid vychovávatí musí, i vaše duchovenstvo, i vy vaše duchovenstvo vychovávatí musili! – kdyby i vám a manželkám vašim neobmezené svobody dal, že by jste jeden druhého bezevší příčiny opustili, a žádného manželského závazku zachovatí povinni nebyli! I to by naše přemilá vlast pěkného štěstí došla!

Sedlák: *Jistý pán mne ale o tom jednou (u)jistil, že francouzové takových skutků v žádné buď vybojované, a nebo jak jiní praví, s podvodem obdržené zemi, a ani v své vlasti netropí, že jsou dobří lidé a učení, jeden druhému, rovní, a že mnohem blahoslavenější život a správa země všudy jest, kdekoliv oni se usazují a panují.*

Farář: *Ten Pán, jak z vaší řeči poznávám, nemusil mnoho novin a jiných vydaných spisů čísti, kde se chování nynějšího francouzského národu velmi dobře a světle vypisuje. A nebo snad dokonce nějaký uplacený francouzský špehýř a zrádce to byl, jakých dost po celém světě roztraušeno jest, a snadby pražský politický císařský auřad, i v Praze a po české zemi, jakož on již s velikau pochvalau často učinil, takových uplacených zrádců vyzkoumati mohl. Ani vše o tom krvavém pozdvihnutí lidu v francouzské zemi s vámi, poněvadž vám to již z českých novin předešlých let povědomo jest, jednati nechci. Toliko vám jen ponavrhuju, co s Piusem Sedmým nejvyšším náměstkem krystovým v Římě a co s králem Španělským, celým jeho rodem, a vším Španělským národem sobě onino nezdárnici započínali. Hledte! a považte, že svatý Otec Pius Sedmý, papež Římský pro zachování pokoje a víry katolické z Říma do Paříže jel, tam ho za císaře francouzského korunoval, jeho převeliké vojsko za několik let ve Vlaších živil, a jak se mu za všechno odměnil? – Zbavil ho všech k stolici papežské přináležejících zemí, příjmy a poklady papežské náramně vyprázdnil, a nyní ubohý svatý otec jako vězeň a otrok, tam od francouzského jako vězeň a otrok, tam od francouzského vojska se drží. Toho všeho, jestli mně věřiti nechcete, výtahu listovního dopisování mezi římským a císařským francouzským dvorem od stránky 40 až do 43 a.t.d. dočísti se můžete, a já vám té knížky rád na nějaký krátký čas zapůjčím. V Římě, a po celé vlašské zemi pohlaví ženské k nešlechtnostem tělesným od nich nucené a zavedené bylo – žádná matka, a žádná panna před nimi až dosavad jisté nejsau. A jak je o čest a čistotu i nevinnost, tak je také o muže, syny, bratry, přátele, ano i všechnen nábytek připravují. A v Španělské zemi, zas královského syna proti otci jeho králi popuditi, a potom za příčinou vypuklé městské bouřky se silným vojskem do země vtrhli, největších pevností obsadili, pak krále a celý královský rod do Bajonu, francouzského města, s podvodem a pod fochem až dosavad neporušeného přátelstva vyzvali, aby je všecky, jak i ostatní čekance této koruny o všecko postupné dědictví připravili. Tak Napoleon, tak i jeho náhončí v Španělských sobě prováděli. Už se proti novému na trůn královský od Napoleona dosazenému králi Josefovi bratru jeho celá Spanielská zem pozdvihla, a proti němu bojuje, svého krále, svatého náboženství a své milé vlasti hájila, a až dosavad hrdinsky hájí. O tom všem se zase z jiného Španělského [spisu pozn. V.H.], co vám též rád k přečtení dám, přesvědčiti můžete. Pro Boha! co tam krve prolito bylo! co tam za nešlechtnosti ti nezdárnici páchali! A to mají oni dobří lidé! A to má to blahoslavenější živobití, nežli za panování našeho pravého Otce Františka býti! Mluvte jenom s lidem těch takových podmaněných zemí, ti vám teprv divy vypravovatí budou. A pak seznáte, zdaliž ten pán pravdu mluvil, aneb ne? – Dle jeho řeči podivný pán to býti musil! A snad jest on též jeden z těch, jenž buď uplacení francouzští zrádce, a nebo jenžby se rádi při vpádu nepřátelském do Čech, svých dluhů zprostiti, a potom svobodnějšího a chlípnějšího života se chytili, i bez náboženství a městského právního života, abych tak slovem řekl, jako hovada živi býti chtěli! A proto takoví daremníci by rádi nepřítel v zemi míti žádali, aby věž*

babylonskou na místě Šalamounského chrámu snad vystavěti mohli. Však již předešlých věků se rozliční národové o to samé snažili, a nikdy až dosavad toho svého mínění vyvédsti nemohli!

Sedlák: *V skutku mně tak, jak mně takové Jonáky vaše velebnost vypisuje, ten přichází. I také na císaře pána lál, vojenské vůdce a vojsko haněl, a všechny přípravy, kterékoliv císař pán k obhájení a zastání naší přemilé vlasti, i ostatních Rakouských zemí započal, tupil; žádným našim zprávám nevěřil, toliko francouzské noviny, v nichž mnoho nespravedlivých obviňování a pohanění domu Rakouského, a jeho vojska se nachází, až k nebi vyvyšoval, a celý jako pomámený o tom žvachtal.*

Farář: *Tak jste to tehdy sám také pozoroval! To mne těší! Vidíte ale můj milý Soudede! Ještě vám něco o takových pánech řeknu. Takoví tluchubové, jenž dřív své celé jmění buď hrou, a nebo nevěstkami promrhali, hodně dluhů nadělali, přes míru a pupně živi byli, vždy se potom do takových domů vetřou, kde se buď užívají, a nebo ještě za všechno zažité dobré ošáliti svého dobrodince mohou, a nebo kde se buď noviny silně vypravují, a nebo psaní z cizích zemí se čtou, a také, kde všelící jak domácí tak i cizí obchodníci v hromadu se scházejí. Co tam tehdy zaslechnou, byť i tomu zcela nerozuměli, tak to zase jiným vypravují, tak že se mnohdykrátě svou řečí tak silně prozrazují, jakoby od nepřátelské strany za to uplacení byli. Znalť jsem i já mnoho takových tluchubů v Praze, a jak sem před mnoha lety ještě na vysokých školách v Bohoslovnosti se učil, s nimi sem se scházel; a již tehdy o rovnosti a svobodě, o zjinačení městských a národních práv monho veřejně mluvili. A coby jste k tomu řekl, když to veliké nebezpečení nepřátelského vpádu do naší vlasti roku 1796 nastávalo, které ale Bůh skrze přičinění Arciknížete Karla od nás odvrátil, tak jistá nestydatá osoba mně řekla, že samá se svým mužem nepříteli vstříc půjde! – To mne ale až posavad těší, že ta jistá rozená Češka nebyla, ale jako cizozemka v Praze se zdržovala. I také francouzští učitelové jazyka svého s radostí na své krajané čekali. Věřte milý Sousedo! že takoví lidé jiného nic, nežli svého vlastního zisku, nevyhledávají, a s cizím zbožím se obohatiti chtějí. A poněvadž všechno své jmění promrhali, tak také ničehož ztratiti nemohou; a proto sobě z nepřátelského vpádu do naší milé vlasti nic nedělají.*

Sedlák: *Však již Velebný pane mnozí praví, že nepřítel v Bavořích naše vojsko potloukl, do Rakous vtrhl a již u Vídně své stání má.*

Farář: *Jestli nepřítel, jak již sám o tom nepochybuji, do Rakous vpadl, nevím, jak zase tam odtud vyleze. Věřte, že Rakušané pravdivými následovníci Tyrolských udatných a věrných obyvatelů jsou. Já je znám, co za lidi jsou, a v lásce k pánu země a své vlasti, i s Čechy se rovnati mohou. Oni svůj život rádi pro Františka dají. A kdyby se Tyrolům lépeji pod Bavorským králem vedlo, tak by byli nad příchodem Arciknížete Jana tak radostně nesplesali, zbraně se nechopili, a nepřátelům znamenité pohromy nezpůsobili. Již nyní zase celé Tyrolské hrabství v rukou slavného domu Rakouského stojí, a tudy celá společnost francouzského vlašského vojska s francouzskými v německé říši stojícími pluky a těmi přetřžená jest. Tu jest viděti, kde pravá vlastenská láska jak k pánu země, tak i k vlasti panuje! Kde svaté náboženství u vážnosti jest! – a hnedle, jakby ti dobří Tyrolové bez toho spasitelného prostředku o tak důležité věci se pokoušeti mohli! – kde náboženství křesťanské panuje, tam jest také svědomí, kde svědomí, tamť jest též poctivost, a spravedlnost a upřímnost, stálost a udatnost. Kde ale toho není, tak takovému daremníku vše jedno jest, buď on někoho okrade, a nebo ne. Jemu vše jedno jest; buď on nás zabije, a nebo vás při živobití nechá; buď on někoho okrade, a nebo ne. Jemu vše jedno jest; takový člověk nebojí se žádného věčného trestu, a také na věčnou odměnu po smrti nečeká, a právě jako hovado svůj život skončí. Jináč ale věrní a upřímní Čechové, dobří a zmužilí Rakušané, poctiví a stálí*

Moravané, a hrdinští Tyrolové o zastání pána země a svých vlastí smežšlí – a skoro bych říci mohl, že i jiný jistý národ v tom převyšují. A o vás jsem také přesvědčen, že kdybyste 24 synů, jako před časy jistý pán Český jménem Waldštejn, jenž s 24 svými syny do pole proti nepříteli táhl, měl, že byste s nimi zároveň ještě při našich šedinách proti nepříteli do pole táhl? Není-li pravda?

Sedlák: *Nejináč Velebný pane! Vždyť mně má vlast již od sedmileté vojny, v kteréž jsem jako pohůnek ve dvoře sloužil, a všeliké potřeby za vojskem jsem tam v Čechách, ano i do Slezka a Sas vozil, tak dobře povědomá jest, že bych sobě troufal nějaký pluk obrany České proti nepříteli do pole vésti. A já též myslím, že mne svaté náboženství, láska k pánu země a k mé milé vlasti do pole jít a zbraní se chopiti vedou, abych také k přemožení toho tak nádherného a jediného po své vlastní cti a roztáhnutí se po celém světě toužícího nepřítele nápomocen byl. A nám všem překrásný příklad knížata Josef a Antonín z Lobkovic, Kinský, Swarcenberg, hrabata Clam – Gallas, Clam – Martinic, hrabě František z Hartigu, hrabě z Vrbny, a jiní mnozí z rytířského a městského stavu, zanechavše doma svých rodů, manželék a dětí, dávají, a v pravdě již k potlačení toho nepřítele, který skoro celý svět do neštěstí již uvedl, již dílem z vlasti vytáhli a hranice osadili, a také se s ním hrdinsky potýkali. Já se přiznávám, že i to jejich vynasnažování příčinou jest, že naše celá obec všecko ráda pro odvrácení cizího nad námi panování, pro zachování samostatnosti naší vlasti, a pro obdržení stálého pokoje činí, co se nám koliv k odvádění ukládá, bez meškání to hned na místo odvážíme, a žádného nákladu nelitujeme.*

Farář: *Bůh vás zachovej v tom tak dobrém předsevzetí a vykonání vašich povinností. Za to vás ale žádám, jestliže buď v Praze, aneb kde jinde s nějakým takovým ničemným tluchubau, nectnostným a podvodným šáličem se sejdete, tak ho na to vše, co sem vám vypravoval, upamatujte, a jemu do očí pravdu mluvíte; a nebo ho také i u práva udejte, aby svou prašivinou jiných upřímných Čechů nenakazil. Takoví lidé jsou právě jenom škůdcové naší přemilé vlasti. Věřte! Že se jich v každém stavu dost nachází, jenž i ubohého prostého vojáka od věrnosti k pánu země a k vlasti mnohdykrátě odlaudili, a celé pluky a témy nepřítele zrádně nepříteli prodali.*

Sedlák: *To se mně samému za pravdu zdá. Vždyť sem také jednou slyšel, že pruský král tím způsobem o své pevnosti, a skoro o dva díly svých zemí přišel.*

Farář: *Dobře jest, že mi o králi pruském zmínku činíte. I také vám o něm něco v krátkosti řeknu. Kdyby byl on léta 1805 s naším dvorem upřímně jednal, tak by se toho roku na Moravě u Slavkova svedená bitva slavněji byla skončila. Tehdy se král pruský od francouzského císaře omámiti dal, a nato hned druhým rokem se mu za všecku pomoc slušně odměnil. Pak se mu teprv oči otevřeli – a poznal, že přenáramně chybil. – Nyní ale jináč a mnohem lépeji smežšlí. To jistá již pravda má býti, že s naším dvorem v přátelském srozumění jest, a že Arcikníže Ferdinand Varšavské vévodství, které mu Napoleon vzal, a Saskému králi, ovšem jen na čas dal, obsadil, a to jak za to máme, k ruce krále krále pruského.*

Sedlák: *Za to by král pruský našemu dvoru věčně děkovati měl.*

Farář: *Z toho již poznáváme, že náš přemilý Mocnár žádných nově vybojovaných zemí skrze nynější vojnu nevyhledává; ale toliko srdečně žádá, aby celá německá Říše do svého předešlého stavu přišla, a oné země, kteréž sprevedlivým pánům nespravedlivě odňaté byly, jim zase připadli, a tím způsobem svatého trvanlivého pokoje všem jiným národům a sobě vymohl.*

Sedlák: *I to' jest ta nejspravedlivější příčina této nynější vojny, na kterouž jsem se hned s počátku Vaší velebnosti doptával.*

Farář: *A ne jiná. Hled'te tehdy vším možným způsobem císaři pánu nápomocnými býti; a denně Boha všemohoucího proste, aby našemu pánu země svého požehnání udělil, všeho štěstí popřál, jeho císařských pánů bratří jakožto slavných vůdců a hrdinů mysl osvítil, vše vojsko sílil, a odevšeho neštěstí a před cizím panováním jak naši přemilou vlast, tak také jiné domu Rakouskému přináležející země zachoval.*

Sedlák: *I to jsem u Vaší velebnosti pravého potěšení, jehož každý obyvatel v nynějším válečném běhu zapotřebí má, nabyt. S velikou radostí to vše mým sousedům vypravovati, a je k milování Pána Boha, pak k zastání našeho pana země dobrotivého Františka nabízetí budu. Děkuji tehdy za všechno a vaší velebnosti to Bůh zaplatí, co v mém srdci dobrého svou řečí způsobila.*

2) Neznámý autor. Leták s uvedením Milí Čechové

Milí Čechové!

Jistým nadáním pohnut jsa, abych slávu našich předkův v království na paměť uvedl, kterak k podivení všem národům vprostřed cizích se usadili, a vyhledávajíce slávu národu svému a zmužilostí jiné převyšovali, s mlčením nemohu pomínout jejich ochotnost, kterak oni každé požádání svého krále nejenom k obraně své vlasti, ale také k potrestání zbujných národů k tažení do cizích zemí hotovi byli. Což říci mám o jejich udatnosti, když ani prudkost vody, ani množství nepřátel jejich hrdinské srdce neodradilo? Proto také vždy z vojenského tažení do své vlasti se slávou se navraceli. Neboť české jméno za hrůzu bylo nepřátelům.

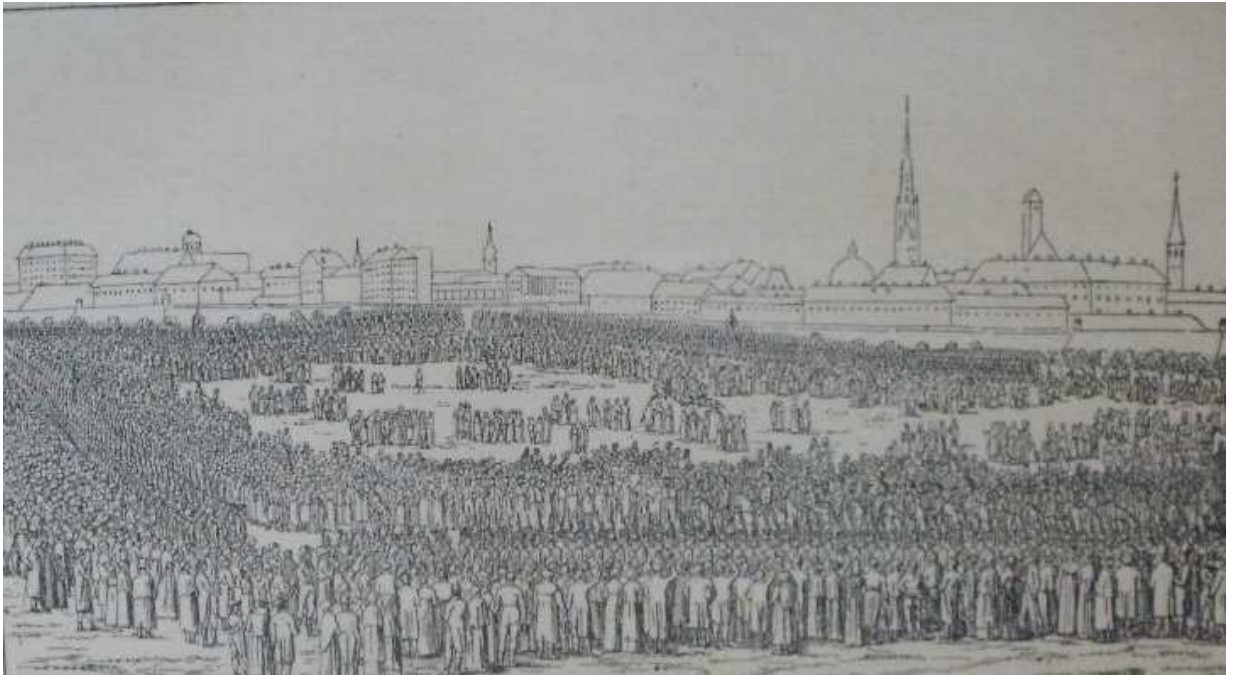
Nyní milí Čechové, příležitost se nám dává, že slávu předků našich s podobnými skutky obnoviti, a to domnění (že jsou Čechové leniví a bázliví) zrušiti můžeme, obzvláště má nám za podnět býti, lest a podvodné jednání našich nepřátel, kteříž jednu země za druhou jako housenky šírají a ubohé obyvatele na žebrotu přivádějí, a tak naši požehnané zemi učiniti smýšlejí a nás do otroctví přivéstí se odvažují, ač vám moji milí vlastenci dobře vědomo jest, že předkové naši vždy svému pravému pánu země věrni byli, a od ledajakéhož vymyšleného mocnáře podvésti se nenechali.

Doufám v Boha, že i Vy z lásky k našemu dědici a zástupcovi českému svatému Václavu, též k našemu nejmilostivějšímu císaři pánu a králi českému a dědičnému, k obhájení vlasti a k slávě národu českému zbraně se chopte, a našim na hranicích stojícím bratřím nápomocni buďte. Pomněte jen, jak srdce jejich bude plesati, když své milé přátele a vlastence dobrovolně k obhájení své vlasti a slávy národu českého přicházeti spatří, což jim zajisté větší srdnatost k bojování způsobí.

Nuže milí bratři! Jestli ještě krev česká ve Vás pozůstává a jiskry udatnosti svých předkův v sobě cítíte, jděte a ohlašte se dobrovolně. Co se dotýče zbrojných nástrojů, tuším, že předkův našich následovati budete, ježto mi síla ramena českého dobře povědomá jest, a ten nástroj, kterýž jsem zde vyobrazil, jeden každý s malým penízem sobě způsobiti moci bude, nicméně ale, kteří jsou mocnější, mečův, ručnic chtějí zaopatřiti, to' na jejich vůli pozůstává. Jedině toho přitom jest zapotřebí, aby mezi námi jednota, láska bratrská, svornost, poslušnost a život šlechtný panoval. Mám za to, že s pomocí Boží a přímluvou svatého Václava, když nepřátelé naši o nás pokusí se, jako včely se na ně vyrojíme a podle obyčeje

našich předkův jejich hlav jak makovic potírati budeme a tak naši milou požehnanou zem českou před útokem nepřátelským a drancováním šťastně obhájíme.

10.2 Obrazová příloha:

1) Nástup *Landwehrů* ve Vídni. Otázkou zůstává, nakolik bylo nadšení lidí pro válku spontánní a nakolik jej ovlivňovala dobová propaganda. Různá svědectví však potvrzují, že zejména ve městech se za stát v roce 1809 postavily široké masy obyvatelstva.

2) Ukázka podoby propagačních brožur. Zde současníkům dobře známé *Wehrmannslieder* od Heinricha von Collin.

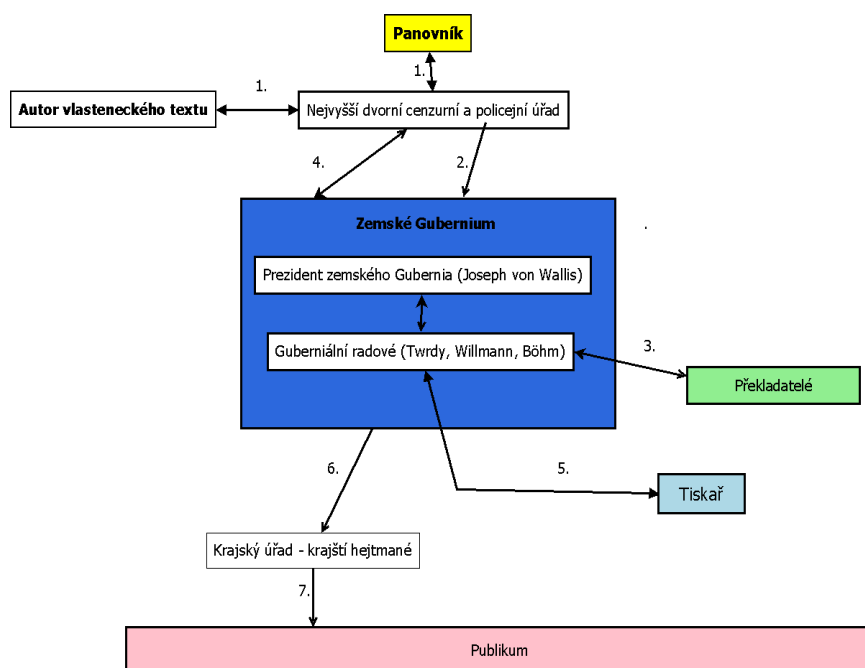
3) Johann Peter Krafft, Loučení zeměbranců, 1813, Heeresgeschichtliches Museum, Vídeň.

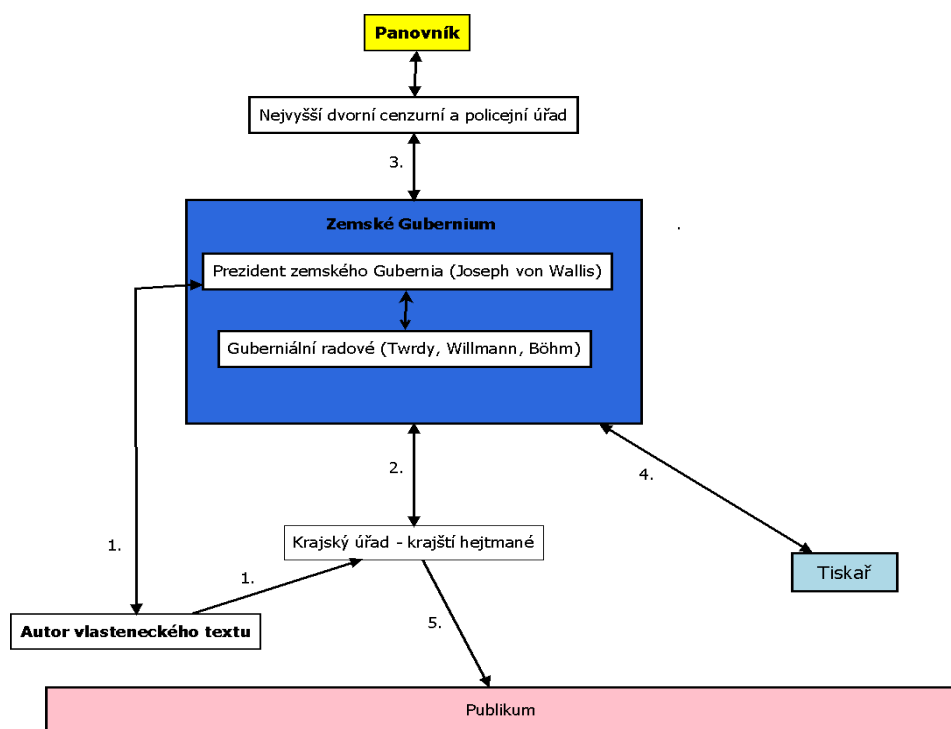
4) Johann Peter Krafft, Návrat zeměbranců, 1817, Österreichische Galerie Belvedere, Vídeň.

5) Johann Huber (podle námětu Johanna Petra Kraffta), Arcivévoda Jan na hoře Hochschwab, 1839, Landesmuseum Joanneum, Gratz. Arcivévoda Jan patřil mezi přední aktéry propagační kampaně.

6) Schéma popisující, způsob jakým se dostávaly texty autorů spojených se zástupci vlády mezi publikum.

7) Schéma popisující, jak se sekundárně mohli na účinné propagaci podílet i lidoví autoři.